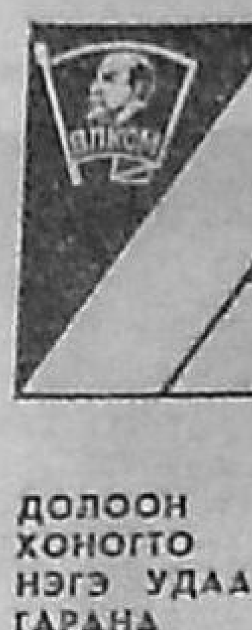

Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-НЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, декабриин 15, 1990 он № 50 (7197)

Сэн 10 мүнгэн.

ХЭЗЭЭ ҺАЙНААР АЖАҺУУДАГ БОЛОХОБИБДИ?

Бэшүүрэй трактын хоёр хажуугаар суббото болон амаралтын үдэр хэдэн олон хүнүүд Улаан-Үдын базаар ерэхэ гэжэ машина тогтоохоёо гараа үргэдэг. Мүнөө «Икарус» автобус үмсынхидые колхозой базаарта асардаг болохонь гэжэ мэдээсэгдэнэ.

Иигээд лэ бидэ үмсынхидтэ найдаха, маанадые эдеэ хоолоор хангана ёо гү гэжэ тэсэжэ ядан хүлеэхэ болоболди даа.

«Базаар өөрынгөө сэн нэрлэхэл байха»,— гэжэ урдань хөөрэлдэдэг байгаа. Харин мүнөө үеын базаар гэхэ гү, али дэлгүүрэй сэн тиимэ гэхын аргагүйгөөр дээшэлшэо. Юрэдөө эдеэ хоолой ямаршье зүйл үнэгүйгөөр худалдажа абахаяа болинхойбди. Тобшоор хэлэбэл, мүнөөнэй дэлгүүр дээрэ еһотойл астрономи тогтошонхой. Үшөөл ехэ бэрхэшээлнүүд урдамнай хүлеэнэ гэжэ һанахаар болошоо. Юрэдөө байдалнай һаяын сагта һайжарха гэжэ найдахаар бэшэ шэнги. Энэ минии һанамжа. Харин ондоо хүнүүд һаяын ерээдүйдэ байдалнай һайн тээшээ хубилжа магадгүй гэжэ найдадагшье байжа болохо. Бодоод үзэгтыльши: нэгэ килограмм грецкэ һамарай түлөө манай Улаан-Үдын Түбэй базаар дээрэ аяар 14 түхэриг эридэг болошонхой. Сагшадаа бүхы юумэнэй сэнгүүдэй дээшэлхэ болоо һаа, килограмм һамар үшөө үнэтэй болохо бэшэ гү? Теэд грецкэ һамараар юугээ хэхэмнэйб даа — грегүүд бэшэ ха юмбибди. Маанадта мяхан болон һүнэй продуктнуудай элбэг байгаал һаа, һайн гэжэ һанагдана. Гэхэ зуура, һүүлэй үедэ мяхан болон һүн хоморой шухаг зүйлнүүд байһал боложо байна. Саашадаа байдалнай хубилха гү гэһэн асуудалда тодо харюу хэн үгэжэ шадахаб? Элдэб янзын мэргэжэлтэд, томо эрдэмтэд гэхэ мэтэ манайшье республикада олон гээшэ. Тэдэнһээ харюу абадаг һаа, һайн байгаа. Шэрүүн Сибириин байдалда эдеэ хоолой зүйлнүүдэй хомор болошоходо, һайнаар хүдэлхыншье аргагүй гэжэ хэлээ һаамнай, заримашуул миһэрээдшье абахадаа болохо. Теэд энэдэ энеэдэтэй юумэн үгыл даа. Базаар дээрэ нэгэ килограмм үхэрэй мяханай түлөө 8 түхэриг түлэнэбди. Хэрбээ гүрэнэй ажахынуудһаа, мүн үмсынхидһөө 5.06 түхэригөөр (нэгэ килограммай түлөө) мяха худалдажа абадаг болоо һаань, юун болохоб гэжэ бодоод үзэгтыльши. Иимэ байдалай хүрэжэ ерээ гээшэ һаа, базаар дээрэхи килограмм мяханай сэн дээшэлхэ.

Яагаа хэжээшье һаа, манай дэлгүүр дээрэ дурадхагдадаг сэн хүршэнэртэмнай орходоо нэгэ бага доогуур гэжэ хэлэе. Жэшээлбэл, Эрхүү хотые абаад үзэе. Тэндэ ямаршье эдеэ хоолой зүйл абаад үзөө һаатнай, манайхида орходоо һураггүй үнэтэй байха. Илангаяа колхозой дэлгүүр дээрэхи үбэлэй сэн хараад үзэхэдэ, дэншье ехэ байха юм. Манай Улаан-Үдэдэ хүршэнэртэ орходоо мяханай зүйлнүүдэй сэн тон бага гэхэ гү, али оройдоол 11—15 процентээр ургаһан байна. Харин хүршэ хотонуудтамнай аяар 34—35 процентээр дээшэлээнхэй. Новгород хотодо мяханай зүйлнүүдэй аяар 37 процентээр ургаад байхада, манай хотодо 13 процентээр дээшэлээ.

Гэхэ зуура, ямар юумэн маанадай һанаа зобоонob гэхэдэ, һүүлэй үедэ ганса базаар дээрэ бэшэ, мүн эдеэ хоолой магазинуудта продукциин зүйлнүүд угаа хомор болошоо. Һүнэй зүйлнүүд яахадаа хомор болоноб гэжэ асууха дуран хүрэнэ. Юрэдөө һү элбэгээр худалдаха бүхы эрхэ байдал бии гэжэ һанахаар. Һүнэй лаборатори, хүргэдэг камеранууд, онцон түхеэрэлгэнүүд, шэнэ цехүүд гэхэ мэтэ яһалашье элбэг ха юм. Али магад һаалишаднай муугаар хүдэлдэг болошоо гээшэ гү? Иигээд нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ, һүнэй зүйлнүүдые худалдажа абаха гэжэ Ута гэгшын ээлжээндэ зогсодог болохоёо байна гүбди?

Түбэй базаарые һэльбэн шэнэлхэмнай гэжэ аяар 1,5 миллион түхэриг гаргажархинхай. Гадаа талань хараха янзада хубилаашье һаа, досоонь ороходо ямар бэ нэгэ тааруугүй шэнги болошонхой гэжэ һанахаар. Магад эдеэ хоолой зүйлнүүдэй хомор байхада иимэээр харагдажа болоо гү... «Пакупай, дарагой» гэһэн үгэнүүдые шэхэнэйнгээ үзүүрээр дуулажа, ямар юумэ дурадханаб гэжэ һонирхон дүтэлхэдэтнай, үнөөхил ялайшатарнь аршажархиһан яблоконууд болон грушануудые дурадхажа байха. Теэд эдэ зүйлнүүдэй сэн дуулахадаа, хажуу тээшээ халба һүрэхэт. Зарим үдэрнүүдтэ колбаса болон мяханай зүйлнүүдые огто харахагүйт. Мед лэ яһала элбэгээр худалдагдана гээшэ ха. Декабриин 4-нэй байдалаар аяар 370 килограмм мед худалдагдаа.

Үмсынхид продукцияа базаарта асархадаа, нарин нягтаар шалгуулдаг гээшэ. Тэдэнэр энээнэйнгээ түлөө 80 мүнгэ түлэдэг. Энээниие бага сэн гэжэ һанагдаха байна. Зарим хүнүүд базаарта ерэжэ, энэ тэрэ юумэеэ худалдахадаа, үдэрэй туршада аяар 800—900 түхэриг олодог байха юм. Жэшээлбэл, Яхадта шалгуулһанайнгаа түлөө аяар 4 түхэриг түлэдэг гээшэ. Юундэ манай базаарта оройдоол 80 мүнгэ түлэхэ болооб?

Столыпинай реформо тухай эндэ һая Россиин премьер Иван Степанович Силаев тэмдэглээд абаа һэн. Магад маанадташье иимэ реформо туһа хүргэжэ болохо аалам. Хэзээ нэгэтэ һайн байдал хүрэжэ ерэхэ бээз гэжэ найдаха дуран хүрэнэ.

О. ВОЛИН,
манай корр.

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

ХҮН ЗОНДО ТААРАМЖАГҮЙ...

Мүнөө үеын хүн зондо талаар, «холо ойрошье ошоод ерэхэ» гэһэн үгэ балай зоболонтойгоор һанагдадаггүй. Ушар юун бэ гэхэдэ, ошохо хүрэхэ газар хүрэтэрөө автобусто гү, али поезд, самолёдто билет абаад лэ, ядамаргүй хүрэгдэдэг юм. «Москва ошохо» гэһэн үгэ урдань гайхалтай, холо гэһэн ойлгосо байһан һаа, мүнөө телефоноор Москвада байһан хүнтэй хөөрэлдэхэ гү, али Москва самолёдоор ниидэхэ гээшэ ехэ зоборигүй байдаг, ниидэһэн үдэртөө тэндэ хүрэшэхэш. Тиихэдэ үглөөгүүр гараад, Агаһаа гүшэ гаран километрэй зайда байһан Могойто тосхон ошохо гэбэл, нилээд зоболходожо, «нервээ» хүдэлгэжэл хүрэгдэдэг байха юм. Үдэһөө урагша Могойто ороод ерэхэ хэрэгтэй һаа, үргэн дардам шоссейн харгыда гаража, ошоһон ерэһэн машинануудай тооһондо даргадажа, угасраарнь амилжа, зогсоһоор, талаан боложо ямар нэгэн хүнэй хайрваар хүрэхэ саг болодог. Тиигээд хэрэгээ бүтээгээд, үдэшэ багаар Могойтоһоо һөөргөө бусахын түлөө талаан туршахаяа харгын бэлшэртэ гарахаш. Жэжэшье, томошье машинанууд жиигануулаад лэ хажуугаарши хиидэн гаража байха. Тиигэ тиигэһээр байтар харанхы болошоо юм ааб даа. Зай, яаха бэлэй? «Үглөөгүүрынь лэ үдэшэнһөө сэсэн» гэһэн ород үгэ һанаандаа оруулан, танил айлдаа хонохо гү, али аянай зоной тогтодог «Гостиница» тээшэ алхалдаг гээшэбди. Үглөөгүүр эртэһээ одоошье автобусууд ябахал гээшэ... Иигэжэ хүнүүдэй үдэрөөр Москва хүрэжэ байхада, Могойто Ага хоерой хоорондо сүүдхээр ябаха саг ушардагынь гайхалтай. Энэ зоболонтой ушар тухай харгы дээгүүр зогсожо, ошоһон, ерэһэн машиные гүйгэлшэдэй хэлэжэ байхые нэгэтэ бэшэ дуулагдаһан байна. Юундэ манай Агын Буряадай автономито округой түбһөө иишэ тиишэ хүрэхэнь бэрхэтэй гээшэб гэжэ бодомжолон һуухадаа, угы. Эрхүүгэй областиин Усть-Ордын автономито округой түб хүрэтэр областиин түб хотоһоо үдэр соогоо 14—15 дахин «Икарус» автобусууд дардам харгыгаар гүйлгэлдэжэл байдаг, тэрэнэй хажуугаар самолет неделиин соогоо гурба дахин Улаан-Үдэ хүрэтэр ниидэжэ байдаг. Тиихэдэнь тэдэнэй хажуугаар Усть-Ордын тосхон дээгүүр гарадаг автобусууд үшөө олон байха.

Автономито округой түб тосхондо ажаһуудаг хүн зоншье олон болонхой, тиимэһээ автобусоор хангалга гээшэ манай эндэ ехэ муу, хүн зоной тала харадаггүй дээрэһээнь иимэ юумэн болоно гэжэ һанахаар.

Хэды жэлэй саана Агын автобус Шэтэһээ үдэшын 5 час, 6 часта гарадаг байгаа, тэрэнь хүн зондо ехэ таарамжатай байһан юм. Автобусой жолоошон үдэшэ болотор амаржа байгаад, һөөргөө бусахадань, үдэшын 5—6 час орой бэшэ гээд һанагдана. Энэ мэтэ һанамжа бодолнуудаа Агын автотранспортна предприятиин ахамад инженер Батор Батуевич Базаргуруевта хэлэхэдээ, иимэ харюу тэрээнһээ абаа һэмди.

— Энээндэ юун гэжэ хэлэхэ байнаб гэхэдэ, пассажирнуудые зөөлгэ хадаа манай Агын АТП-гэй тон гол зорилго мүн. Ага Шэтэ хоерой хоорондо олон автобус ябадаг гээшэ ааб даа. Зүгөөр, манай АТП-һээ ганса автобус ябадаг. Тиихэдээ Агаһаа Шэтэ ошоод хүнүүдэй хэрэгээ бүтээгээд ерэхэ аргагүй байхадань, энэ асуудал сабшань ябуулха гэжэ хөөрэлдөө һэмди. Тиигээд энээниие шиидхэхэ гэжэ хөөрэлдөө һэмди. Тиигээд энэниие шиидхэхэ гэжэ оролдохо юм бэзэбди даа. Манай ажалда заабари заршам гэжэ байдаг гээшэ ааб даа. Тиигээд үглөөгүүр эртэ Агаһаа гараһан автобусой сагынь ехэ болоно, Тиимэһээ сагынь бага болгогдоһон.

Автобус тусхай рейсдэ гаргагдахадаа зоной түлөө, зониие хангаха гэжэ табигдаһан хадаа тэрэл үүргээ дүүргэхэ ушартай. Зоной эрилтэдэ анхаралаа табижа, ганса жолоошоной тала хараха бэшэ, харин тэдэнэй салин түлбэриие дээшэлүүлхэ, али ямар ондоошье арга боломжо бэдэрхээр байгаа еһотой. Оройдоо болохогүй юумэн гэжэ байдаггүй ха юм. Жолоошон Шэтэ хүрэмсээрээ автобусоо татаад, үдэшэ болотор амарха аргатай бэд даа.

Ага Амитхааша хоерой хоорондо автобусууд ябадаг болоһониинь һайшаалтай. Муу юумэниинь гэхэдэ, Амитхааша хүрэмсөөрөө, һөөргөө эрьелдээд лэ, хүн зоной һуужа ядаһагр байтар автобус ябажа эхилхэ. Тэндэһээ олохон ушарта үлгэ һалга үндэр наһатайшуул, үхи хүүгэдэй һуужа байхань харагдадаг.

Нэгэтэ автобус ерэдэгээрээ ерээд лэ, годиржо үрьдиһөөр лэ яаруу хүдэлжэ эхилхэдэнь, багахан хүүгэдые хүтэлһэн нэгэ хүгшэн аһан шадалаараа алхи алхиһаар үлэшоо һэн. Тэрэниие харахадаа: «Ай, халаг! Автобус эндээ хүрэхэдөө, нэгэшье минута һаа зогсожо байха аргагүй байдаг юм аабы. Поездошье 2—3 минута соо зогсогшо бэшэ гү, энэ Ага Амитхааша хоерой хоорондо ябаһан автобус зогсодог газартаа хүрэхэдөө, ядахын сагта 3 минута соо байдаг һаань, болохол байгаа гээд һанагдана. Сэхыень хэлэхэ болоо һаа, энэ маршрудай автобусууд тон саг соогоо ябадаг болидогыень автотранспортна предприятиин хүтэлбэрилэгшэдэй ухаандашье ородоггүй байжа магад. Энэ мэтэ багахан гэхэ гү, али жэжэ-һажашье һаа, хүн зоной ажабайдалда нилээд ехэ удха шанартай асуудалнууд шиидхэгдэхээр аад, шиидхэгдэнэгүй гээд һанаха байнабди.

Агын автотранспортна предприятиин хүтэлбэрилэгшэдэй энэ корреспонденцидэ харюу үгэхыень хүлеэнэбди.

Д. ДАШИЕВА.

ГЯНДЖАҺАА УЛААН-ҮДЭ ХҮРЭТЭР ЯБАГААР

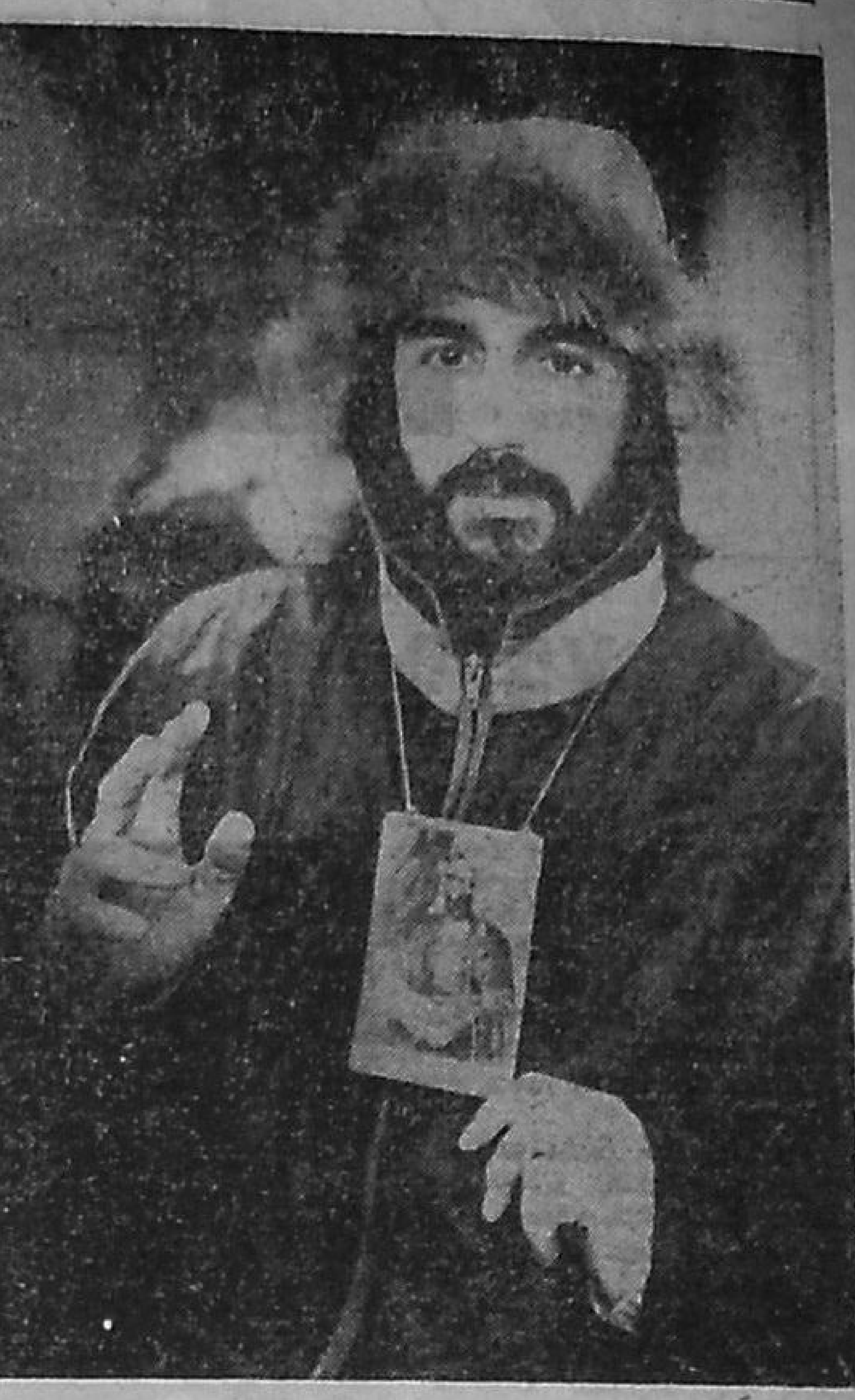

Энэ хүн 1989 оной августын 22-һоо Азербайджанай Гянджа гэжэ городһоо гараа һэн. Байгша оной декабриин 10-да тэрэ манай городто хүрэжэ ерээ. Энэмнай юрэдөө хэн гээшэб гэжэ таанад һонирхожо байгаа еһотойт. Аяншалагша юм гү, али миин лэ зайгуул хүн юм гү гэжэ һанажашье магадгүйт. Иимэ хүшэр сагта юугээ бэдэржэ, урагша хойшоо ябадаг хүн бэ? Инженер-механик Алишер Ахметов Азербайджан, Дагестан, Дунда Азиин республиканууд, Казахстан, Алтайн хизаар, хадата Алтайн область, Хакасси, Тува болон Эрхүү хүрэжэ, мүнөө Улаан-Үдэдэмнай бууша. Азербайджан поэт-классик, дэлхэйн литературын түрүү зохеолшодой нэгэн Низами Гянджеви гэгшэтэй, тэрэнэй ажабайдал болон творчествотой оронойнгоо бүхы арадуудые танилсуулха гэһэн һайн һайхан зорилго Алишер Ахметов урдаа табиһан байна.

Алишер нилээд удаан спонсорнуудые бэдэрээ. Азербайджанай ЛКСМ-эй ЦК туһаламжа хүргэһэн байна. Тэрэниие һайшаан дэмжэхэ, тэрээнтэй хамта холын аян замда мордохо нэгэшье хүн олдоогүй. Иигэжэ Алишер гансааран аян замда ябагаар гараа.

Иимэ ута зай ябагаар дабаха гээшэ бэлэн бэшэ. Хэды олон уршагта ябадалнууд, хүшэр байдал ушараа! Тэрэниие зарим хүнүүд эрдэмтэн, нүгөөдүүлынь хонишон, малшан гэжэ һанадаг.

Гэхэ зуура, Алишер Ахметов дэлхэйн литературын түрүү зохеолшодой нэгэн болохо Низами Гянджевиин поэзиие бүхы арадуудта мэдээжэ болгохо, ойлгуулха гэжэ бүхы шадалаараа оролдоно. Энээнһээ гадна тэрэ манай ороной арадуудай түүхэ намтар, соёл культура, еһо заншал шудалха хүсэл зорилго урдаа табиһхай. Иигэжэ тэрэ замай тэмдэглэлнүүдые бэшэнэ, материалнуудые суглуулна.

Мүнөө тэрэ аяар 8 зузаан дэбтэр бэшэжэ дүүргээ. Замайнгаа дүүрэхэдэ, нютагаа бусажа, ном бэшэхэ һанаатай.

Юумэ ойлгодоггүй, ахир бодолтойшуул тэрэниие наада баридаг, харин болбосоролтой хүнүүд хүндэтэйгөөр хандадаг, туһалхые оролдодог. Нюргандаа үргэлдэг рюкзак соонь номууд болон һэлгэхэ хубсаһанһаа ондоо юуншье угы. Иимэ хүндэ хэн хоро хүргэхэб даа.

Олоһон мүнгэеэ хүүгэдэй байшангуудта, зобоһон тулиһан хүнүүдтэ дамжуулдаг заншалтай.

Улаан-Үдын һүүлээр Владивосток ошохо.

Шэнэ жэлые тэрэ Владивостогто угтаха һанаатай. Удаань Байгалые тойрожо, Москва тээшэ зорихо. Тиигээд Ленинград, Прибалтикын республиканууд, Украина, Белорусси тэрэниие хүлеэнэ...

Орон соо Алишер Ахметов нилээд олон нүхэдтэй болоо. Суута поэт Низамитай танилсахаһаа гадна оронойнмнай бүхы хүнүүд һайхан сэдьхэлтэй Алишер Ахметовые мэдэхэ болобо бшуу.

Пятницын үдэр Алишер Улаан-Үдэһөө гаража, Владивосток тээшэ зорихонь. Тэрэниие шэнэ танилнууд, шэнэ уулзалганууд хүлеэнэ. Аян замдаа амжалтатай ябыш гэжэ тэрэниие үреэнэбди.

1991 ондо суута поэт Низами гэгшын 850 жэлэй ойн баяр болохонь. ЮНЕСКО энэ жэлые Низамиин жэл гэжэ нэрлэнэ. Алишер Ахметов шэнэ жэлдэ Гянджа нютагтаа бусажа ерэхэ түсэбтэй.

Г. ЛИНДА.

«Манда гомдол бариһанай үлүү»

ХҮНДЭТЭ РЕДАКЦИ!

Албанайнгаа хэрэгээр танай город ерэжэ, «Одон» гостиницада ажаһууха баатай болообди. Иигэжэ бидэ гостиницын буфедтэ, мүн ресторанда эдеэ баридаг байгаабди. Үдын хоолой хэды үнэтэйшье һаа, котлетэ, бууза гэхэ мэтые абажа эдидэг һэмди. Нэгэтэ бидэ областиин партийна организациин делегадууд хангагдана гэһэн соносхол уншабабди. Стол дээгүүр һайхан сэсэгүүд, сагаан скатертьнууд табяатай байба. Энэшье байгаа юм бээзэ. Гол юумэн гэхэдэ, энээнһээ урагша маанадта огто харагдаагүй продуктнууд — сосиканууд, элдэб сортын колбаса табигданхай байгаа. Иимэ элдэб янзын эдеэ хоол бии юм ха юм гэжэ тиихэдэл ойлгоо һэмди. Үшөө хэды болотор хүнүүдые «илгадаг» болохоб!

Танай газетын хуудаһануудта харюу хүлеэнэбди.

Бидэ «Одон» ресторанай директор Анна Куприяновна Толстоухова болон үйлэдбэриин хэрэгые даагша Галина Викторовна Непомнящих гэгшэдтэй уулзажа, манай уншагшадай шүүмжэлхы тэмдэглэлнүүдые тайлбарилжа үгэхыень гүйбабди.

— Манай ресторанда ерэдэг хүнүүд ямар юумэ үнэгүй гэжэ тоолоно хаб? Сосиска болон элдэб янзын сортын колбаса Тарбагатайн, Мухар-Шэбэрэй, Загарайн кооперативуудһаа худалдажа абадагбди. Нэгэ килограмм сосиска 8 гаран түхэригөөр (ресторанай сэнгээр 10 түхэриг 60 мүнгэн), нэгэ килограмм колбаса 12 түхэригөөр худалдажа абадагбди. Иимэл сосиска болон колбасагаар бидэ партийна конференциин делегадуудые хооллуулаа һэмди. Иимэрхүү хэмжээ ябуулгануудта тусхай фонд үгтэдэггүй юм. Столовойнуудай нэгэдэхи трест үнэгүй мяханай зүйлнүүдээр хангадаггүй гэжэ мүнөө сэхэ руунь хэлэебди.

Сагаан скатертьнууд, улаан скатертьнууд... Ямар илгаа байгаа юм? Энеэдэһэ хүрэхөөр бэшэ гү... Партийна конференцидэ хабаадаһан делегадуудые сагаан скатертьнуудаар хангаа һэмди. Теэд тэдэнэй нэгэниинь-шье дураа гутаагүй.

Амиды сэсэгүүдые стол дээрэ табидаггүйбди. Мүнөө сэсэгүүд үнэтэй ха юм.

Хэмэл сэсэгүүд лэ стол дээрэ табигдадаг. Тэдэниие амиды гэжэ тоолохо болоо гү? «Барска стол» гэжэ байгаад һүүлэй үедэ хөөрэлдэдэг болошонхой. Теэд иимэ юумэн манда хомор.

Партийна конференциин делегадууд манай ресторанда хоер үдэр эдеэлээ. Тэдэнэр мүнгэеэ өөһэдөө түлэдэг байгаа.

Конференциин нээгдэхэһээ урид манай ресторанда ерэжэ, меню хараа һаатнай, үнеэхил сосиска болон колбасанууд бэшээтэй байха һэн. Икратай бутерброд абаха гээ һаатнай, ямаршье сагта байха. Гансал үнэтэй ааб даа...

Газетэдэ гомдол бэшэхынгээ урда тээ маанадта хандаа һаань, бүхы юумэ ойлгуулжа үгэхэ һэмди. Клиентнүүдые эрхим һайнаар хангаха гэжэ бүхы шадалаараа оролдоходошни иигэжэ байха... Өөһэдынгөө транспортаар бүхы районуудаар гүйлгэлдэжэ, мяханай зүйл бэдэрхэ баатай болохош... Шэнэ жэлэй захилнууд бэрэгдэхэ бэшэ... Эрхим һайн стол түхеэрхын тула өөһэдынгөө арга шадалаар оролдогбди.

Мүнөө районойхид мал үүсэлнэ. Иигэжэ мүнөө дээрээ мяхатай байнабди. Январь—февраль һарануудта ресторанда мяхан дуталдажа захалдаг...

Нийтын эдеэ хоолдо хүдэлхэ гээшэ һүүлэй үедэ хүшэр болоо. Гүрэнэй сэнгээр ямаршье продукт худалдажа абахагүйш. Бүхы юумэн дэлгүүрэй сэнгээр худалдагдадаг болошонхой. Иимэл даа. Маанадта гомдол бариһанай үлүү байгаа гэжэ һанагдана.

Манай корр.
Ольга ГАЛЛАС
материал бэлдэбэ.

ҮНЭХӨӨРӨӨ ИИМЭ ГҮ?

«Бидэ таанадта туһалхабди!» — гэһэн соносхол республиканска больницын дэргэдэхи ажахын тоосоогоор хүдэлдэг клиникын үүдэндэ уншажа болоно. Соносхол дотор бэшэгдэһэн телефоной номероор хонходоходо, үдэрэй ямаршье сагта таанадта туһаламжа хүргэхэ...

Үнэхөөрөө иимэ гээшэ гү? Соносхол дотор заагдаһан номероор хонходохо гээшэ бэрхэтэйхэн хэрэг. Трубка абаашье һаа, шэрүүн харюу дуулахаш. Юрэдөө үбдэжэ байһан хүндэ клиникэ руу хонходохо гээшэ бэрхэтэйхэн хэрэг...

Үбшэн хүнүүд ядаха түлихадаал элдэб газарнуудта хандаха баатай болоно бшуу. Врачууд иимэ хүнүүдтэ туһалха гэһэн үүргэ, уялгатай ааб даа. Тиигэ гээшье һаа, эмшэлэгшэд бүхы юумэ тон һайнаар бодожо үзэһэнэйнгөө удаа элдэб янзын соносхолнуудые үлгэхэ еһотой.

В. ЗОЛОТАРЕВ,
уншагша.

Ара газарта ургадаг,
Аса бухэтэй алтаргана.
Альган дээрээ тэнжээһэн
Аба эжы хоерни.

Эбэр газарта ургадаг,
Эшэ бухэтэй алтаргана.
Эльгэн дээрээ тэнжээһэн
Эжыл аба хоерни.

Алтаргана
УРАН ЗОХЁОЛОЙ ХУУДАҺАН «БЗ»

№ 12. 1990 оной декабрийн 15.

«Монгол», «хори», «буряад» гэһэн томьео үгэнүүд тушаа

«Рашид-ад-динай ажал ябуулга монголшуудай тусхай нэрэнүүдэй бии бололго тухай тодортой мэдээсэл үгэнэгүй,— гэжэ эрдэмтэ И. П. Петрушевский «Угай бэшэгүүдэй согсолбори» соогоо бэшэнэ. Тэрэшэлэн монголшууд болон татаарнуудай хоорондохи холбоон ямар бэ гэжэ тодорхойлнюгүй, гадна XIII зуун жэлэй эхиндэ Монголдо ажаһуудаг ямар угсаатанһаа ямарынь монгол хэлэтэн, ямарынь түүрэг хэлэтэн байгээб гэжэ тайлбарилнагүй. И. П. Петрушевскиин энэ тэмдэглэл мүн «хори», «буряад» гэһэн томьео үгэнүүдтэ хабаатай. Эдэ үгэнүүдэй бии болоһон ушар мүнөө болотороо элирүүлэгдээгүй юм. Тиимэһээ тэдэниие тодоор ойлгуулхань хүшэр.

Дурсагдагша мэдээсэл соо монгол эхэ бэшэгүүдһээ гадна хитад эхэ бэшэгүүд, мүн «Монголой нюуса тобшо» хэрэглэгдээ юм.

«Монгол» гэһэн томьео үгые шэнжэлхэ хүдэлмэри үнинэй түүхэтэй байха. Иленгаяа һүүлэй арбаад жэлнүүдтэ горитой шэнжэлэлгэ ябуулагдажа байнхай. Энэ асуудалые гайхамшаг эрдэмтэд И. Я. Шмидт, Д. Банзаров, Н. Я. Бичурин, Ю. Клапрот, В. П. Васильев болон бусад шэнжэлһэн гээшэ. Һүүлэй 5—6 жэлнүүдтэ «Монголой Нюуса тобшын» бэшэгдэһээр 750 жэлтэй дашарамдуулан, манай СССР-тэ, мүн хэрийн оронуудта һонирхолтой, үнэ сэнтэй шэнжэлгэнүүд хэгдэһэн байна.

«Монголой нюуса тобшо» гэжэ зохеол соо «монгол» гэһэн үгэ арбаад дахин дайралдадаг. Тиихэдэ һонин юумэн гэхэдэ, хитад эхэ бэшэгүүд дотор монголшууд, татаарнууд илгаруулагдадаггүй юм. Жэшээнь, Чжао Хун гэгшын «Монгол-татаарнууд тухай гүйсэд мэдээсэл» гэжэ статья соо монголшууд «сагаан», «хара», «зэрлиг» гээд гурбан хубида хубаарилагдана. «Хара» татаарнуудта орходоо «зэрлиг» татаарнууд нүүдэл бэшэ, харин һуудал ажабайдалтай һэн. Тэдэнэр дотороо баһа «хара», «сагаан» гээд илгардаг байгаа. Монголшууд өөһэдыгөө «бидэ» гэһэн үгөөр нэрлэдэг һэн гэжэ Чжао Хун тэмдэглэнэ. Сэрэгэй ноедшье, баяшуулшье өөһэдыгөө энэ үгөөр нэрлэдэг байһан ха. Тиигэхэ зуураа «монгол» гэжэ үгын ямар юумэ тэмдэглэдэгые тэдэнэр мэдэдэггүй байгаа. Харин «бидэ» гэһэн үгэ хадаа хитад хэлэнһээ абтаһан ха. Юуб гэхэдэ, Хойто-Хитадта иимэ угсаатан ажаһууһан юм. Пэн Дая гэжэ элшэн сайд «Хара татаарнуудай тобшо түүхэ» гэһэн ном соогоо «...хара татаарнуудай гүрэн хэдэа «Ехэ монгол улас» гээд нэрлэгдэдэг» гэжэ тэмдэглэнхэй. Урдань хүннүүдэй ажаһууһан газар дайда энэ гүрэн эзэлдэг һэн гэжэ автор сэдэшань бэшэнэ.

«Манг» гэһэн үгэ доро «Монголой нюуса тобшые» оршуулһан эрдэмтэн «менг» гэһэн хитад үгэ хэрэглэнхэй ха. «Урда сагай хитад хэлэндэ эгээл олоор ушардаг байһан үгэнүүдэй словарь соо «менг» гэжэ үгэ хадаа хари газарһаа ерэһэн зон гэһэн удхатай юм гээд тайлбарилагданхай.

Мүнөөнэй «монгол» гэжэ үгэ хитад хэлэн дээрэ «менг» ба «хор» гэһэн хоер үгэһөө бүридэдэг.

Тиимэһээ энэ үгын хоердохи — «хор» гэжэ үгэ тушаа хэлэбэл иимэ. Үнэхөөрөөшье, түбэдүүд урда сагһаа эхилжэ монголшуудые энэ үгөөр нэрлэдэг байһан юм. Жэшээнь, Т. В. Вулье иигэжэ бэшэдэг: «...Хубилайн аха Хулагу монголшуудай Агууехэ хаан боложо шадахагүйдөө, 10 мянган сэрэг абаад, Баруун Түбэд нүүшэһэн юм. Тэндэ өөрынгөө гүрэн байгуулаа һэн. Энэ газар Дээдэ-Хор гэжэ нэрлэгдэдэг болоһон байна. Харин Хитадта үлэһэн монголшуудай газар Доодо-Хор гэжэ нэршэһэн байгаа. Мүнөө сагташье Хүхэ-Нуурай түбэдүүд монголшуудые «хор зон» гэжэ нэрлэдэг зандаа.

«Хори» гэһэн томьео үгын бии болоһон тухай горитой шэнжэлгэ хэгдэнхэй. Дээрэ хэлэгдээшын еһоор, «хор» гэһэн үгэ «хори» болоһон байжа магадгүй. Гадна «хор» үгэ яхадуудай аман зохеолнууд соо дайралдадаг. «Яхадууд,— гээд Н. Н. Козьмин бэшэдэг,— Хоро гэһэн арад тухай үльгэр домог хэлсэдэг байна. Тэдэнэй хэлээшээр, хоро зон урда зүгһөө ерэһэн юм ха. Яхадуудта орходоо яһала илгаатай зон».

Үшөө нэгэ вариант гэхэдэ, «хорчин» гэһэн томьео үгэһөө тэрэ гаранхай байжа болоо. Жэшээнь, «Баргажан буряадуудай угай бэшэг» соо иигэжэ бэшээтэй: «тунгусуудһаа урид Баргажанда монголшууд байһан юм. Тэдэниие «еба хорчингууд» гээд нэрлэдэг һэн». Тиихэдэ Ц. Б. Цыдендамбаев иигэжэ бэшэдэг: «Хори гэжэ угсаатанай нэрэ «Монголой нюуса тобшо» соо олон удаа хэлэгдэнхэй. Энээн дээрэһээ тобшолол хэхэдэ, XIII зуун жэлдэ, бүри урдашье сагта энэ үгэ монголшуудта мэдээжэ байгаа ха. Саашадаа «хори» гэһэн томьео үгэ хоердохи удхаяа абаһан юм. Тиихэдээ энэ үгөөр хоришуулай үндэһэ һуури табигша үбгэ эсэгэ нэрлэгдэдэг болоо һэн».

«Буряад» гэһэн томьео үгэ түүхэтэ уран зохеол сосһоо анха түрүүшынхиеэ «Монголой нюуса тобшо» дотор хэрэглэгдэнхэй.

Зарим шэнжэлэгшэд «буряад» гэһэн үгые «бурууд» гэһэн үгэтэй адли болгодог юм. Жэшээнь, Г. Е. Грум-Гржимайло Рашид-ад-динай зохеоһон угай бэшэгэй үндэһөөр, «бурууд» гэһэн үгэ хадаа «буряад» гэһэн үгын нэгэ вариант болоно гэжэ тодорхойлһон байдаг. Гэхэ зуура, хитад үзэглэлэй еһоор, «бурууд» гэжэ үгэ Тянь-Шань шадархи киргизүүдые нэрлэдэг. Тиин хитад эхэ бэшэгүүд соо энэ үгэ XVII—XVIII зуун жэлнүүдтэ бии болоһон байна. Н. Я. Бичуринай бодомжолоор, Тянь-Шанинн киргизүүд гү, али буруудууд Тан гэжэ обог булын хаанай шэрээ эзэлхэ үе сагта бии болоһон юм ха.

Ц. Б. Цыдендамбаев «буряад» гэһэн томьео үгэ урда сагай тюркнуудай хэрэглэдэг байһан «бүрэ» гэжэ үгэтэй түрэл гэһэн тобшолол хэнхэй. Буряад эрдэмтэн үшөө нэгэ вариант баримталдаг байна. Тэрэ иигэжэ бэшэнэ: «Арад зон дурсагдагша томьео үгые «бурихаа» гэжэ үгын «буряад» гэһэн деепричаститай зохилдуулхаяа һанадаг. «Бурихаа» гэһэн глагол хадаа «хажуу тэшээ хадуурхаа» гэһэн (жэшээнь, морин) удхатай юм. Энээн дээрэһээ уламжалан, монголшуудһаа урижа ошоһон зон гээшэ гэжэ буряадуудые тодорхойлдог байна. Гэхэ зуура, иимэ тобшолол буруу. Юуб гэхэдэ, монгол үндэһэтэй хэлэнүүдтэ глаголой деепричастна формо юумэнэй нэрэ боложо шадахагүй бшуу».

Ц. Б. Цыдендамбаевай хэлээшые Г. Д. Санжеев анхаралтайгаар шэнжэлжэ, дурсагдагша үгые гүнзэгыгөөр шудалһанай удаа, энэ үгын үндэһэ һуури гэбэл, бурийад гэжэ үгэ байһан юм гэдэг. Г. Д. Санжеев бэшэнэ: «Энэ нэрэ тушаа арадай хэһэн тобшолол эгээл тодо ха. Юуб гэхэдэ, тэдэнэй тобшолол түүхэтэ баримтануудта үндэһэлэнхэй: а) үгын морфемнэ бүридэл — бури-йад; б) элдэб угсаата зоной һууринжаһан нютагаа орхижо, ой модото газар руу нүүһэн ушар түүхэдэ үзэгдэһэн байдаг.

Эгээл иимэ аргаар «хальмаг» гэһэн томьео үгын бии болоһон ушар тодорхойлогдодог юм. Тиихэдэ «Баруун Монголһоо халижа нүүһэн хүнүүд хальмаг гэжэ нэршэһэн юм» гээд хэлэгдэдэг байна.

Зай, иигээд хальмаг буряад гэһэн үгэнүүдэй бии болоһон тухай хэлсэбэбди.

«Халижа ошоһон хальмаг, урижа ошоһон буряад» гэжэ дэмы хэлсэдэггүй еһотой даа.

Тиихэ зуура «Монголой нюуса тобшо» соо «буряад» гэһэн үгөөр булгад ба эхирэд угай буряадууд тэмдэглэгдэнхэй юм. Эдэ угсаатан ойродуудай бүридэлдэ ородог байгаа. Жэшээнь, «Ойродуудай дүрбэн түмэн тухай хушуунай ноен Баатар-Убаша гэгшын зохеоһон түүхэ» дотор иигэжэ тэмдэглэгдэнхэй. «...түрүүшын түмэнэй бүридэлдэ элеэдүүд, хоердохи түмэнэй бүридэлдэ хойдууд болон батуудууд, гурбадахи түмэнэй бүридэлдэ баргадууд болон буряадууд, дүрбэдэхи түмэнэй бүридэлдэ дэрбэдүүд, джунгарнууд, хошуудууд болон торгодууд ородог һэн».

Иигээд байхадаа, «хальмаг», «буряад» гэһэн үгэнүүднай монгол зонһоо һалажа, таһаржа, ошоһон гэһэн удхатай томьео үгэнүүд болоно гээшэ.

В. ЦЫРЕМПИЛОВ,
БИОН-ой эрдэмтэ хүдэлмэрилэгшэ.

БИДЭ, БУРЯАДУУД, ХЭДЫБИБДИ?

Хүн зониие тоо бүридхэлдэ абалга 1989 ондо үнгэргэгдөө һэмнай. Тэрэнэй еһоор СССР-тэ, Буряадай ССР-тэ, хүршэ Шэтын, Эрхүүгэй областьнуудта, Агын, Усть-Ордын округуудта хэды буряад зон тоологдоно гээшэб! Ороноймнай бусад союзна республиканууд-та буряадууд ажаһуудаг ха юм. Энээн тухай тоо мэдээнүүдые бэшэжэ үгөө һаатнай, һонирхолтой байха һэн.

Т. ЦЫРЕНДАШИЕВА,
Улаан-Үдэ хото.

Иимэрхүү үдхэтэй бэшэгүүд редакцида ородог юм. Тэдэороной статистикын эмхинүүдэй һүүлшын, 1989 оной тоо бүридхэлгын дүнгүүдые һаяхан дүүргэжэ байһан дээрэһээнь бидэ үрид мэдээсэхэ аргагүй байгаабди. Мүнөө иимэ эргэ боломжо бии болобо. Гансашье өөһэдынгөө тоо юрэл мэдээд ябаха бэшэ, мүн энэ мэдээнүүдһээ хэрэгтэй тобшолол хэжэ болохо байна ха юм. Жэшээнь, мүнөө үедэ, ерэхэ жэлэй газетэ, журналнуудта захилай ябажа байһан сагта, район бүхэндэ хэды буряадууд байһан аад, үндэһэн хэлэн дээрээ гарадаг «Буряад үнэн», «Толон» газетэнүүдые, «Байгал», «Хараасгай» журналнуудые хэды хэһэгээр зон захинаб гэжэ нютаг бүхэндөө тоолоод, жэшээжэ болохо байна бшуу.

Хүндэтэ уншагшад! Гүйлтыетэнай дүүргэжэ, иимэ тоо, баримтануудые таанадай анхаралда дурадханабди.

1. БҮХЫДӨӨ БУРЯАДУУДАЙ ТОО

Орон доторнай хүн зониие тоо бүридхэлдэ абалга арбан жэл болоод лэ үнгэргэгдэдэг. Һүүлшынхинь 1989 оной эхиндэ болоһон юм. Эдэ жэлнүүдтэ тоо бүридхэлдэ абалгын дүнгүүд согсологдожо, тусхай номууд болгогдожо хэблэгдэхэ байна.

Советскэ Союз болон РСФСР-эй газар дээрэ ажаһуудаг буряадуудай тоо иигэжэ хубилээ (мянган хүнөөр):

	1939	1959	1979	1989
СССР-тэ	225	253	353	421,380
РСФСР-тэ	221	252	350	417,425

1989 оной дүнгүүдэй еһоор, Шэтын областьдо бүхыдөө 66,6 мянган буряадууд, тэрэ тоодо Агын округто 42,4 мянганиинь ажаһууна. 1979 ондо хэгдэһэн тоо бүридхэлэй дүнгүүдээр тус округто 35,9 мянган буряад зон тоологдодог байгаа. Мүнөө Шэтын областиин 16 районуудта (округһоо гадаа тээ) 24,2 мянган буряад, тэрэ тоодо Шэтэ хотодо — 4719 хүн тоологдоно.

Эрхүүгэй областьдо бүхыдөө 81 мянган буряад ажаһуудаг, тэрэ тоодо Усть-Ордын округто 49,3 мянган буряад зон тоологдоно. Харин 1979 оной тоо бүридхэлгөөр тус округто 45,4 мянган буряад байһан юм. Мүнөө үедэ Эрхүү хотодо 7 мянган буряад үгсаатан бии гэжэ тоологдоно.

Ороной союзна республиканuудта үсөөн бэшэ буряад яһатан ажаһуудаг гэжэ мэдээжэ. Тодорхойлходо, Украинада — 849, Белоруссида—158, Узбекистанда—635, Казахстанда — 1172, Киргизиидэ—229, Таджикистанда—162, Грузида—84, Армениидэ—78, Азербайджанда — 104, Литвада—43, Латвида—128, Эстонидо—53, Молдовада—156, Туркмениидэ—10 хүн. Эдэ һүүлшын мэдээнүүд «Известия» газетын хэбсэралта долоон хоногто гаража байдаг «Союз» хэблэлэй 1990 оной август һарын 32-дохи номерһоо абтаа.

II. МАНАЙ РЕСПУБЛИКЫН ТОО, БАРИМТАНУУД

1989 оной тоо бүридхэлгын дүнгүүдэй еһоор, Буряадай ССР-тэ бүхыдөө 1 038 252 хүн зон ажаһуужа байгаа, тэдэнэй 249 525-ниинь буряад үгсаатан болоно. Республикын хото городуудта—111 069, хүдөөгэй һууринтосхонуудта — 138 456 буряад ажаһууна. Улаан-Үдэ хотодо 74 243 буряад тоологдоно. Тэрэ тоодо Железнодорожно райондо—23562, Октябрьскэ районда—36715, Советскэ районда—13966 буряад ажаһууна гэжэ тоо бүридхэлдэ абтаһан байна. Гусиноозерск, Северобайкальск хотонуудта тус тустаа 4033 болон 1562 буряад тоологдоно.

Республикын районуудта хэр олон буряад үгсаатан ажаһуунаб гэбэл, иимэ байна:

Баргажанай—7001
Баунтын—2822
Бэшүүрэй—3554
Зэдын—15070
Яруунын—10993
Загарайн—6903
Захаминай—19 738
Ивалгын—10836
Кабанскын—3721
Хэжэнгын—12042
Хурамхаанай—11950
Хяагтын—9891
Мухар-Шэбэрэй—5852
Ахын—4002
Прибайкалиин—1183
Хойто-Байгалай—1722
Хориин—7811
Түнхэнэй—16115
Сэлэнгын—13174
Тарбагатайн—806

III. ТҮРЭЛХИ ХЭЛЭЕЭ МЭДЭЛГЭ

1970 оной тоо бүридхэлгын мэдээгээр бүхы буряадуудай 92,8 процентнь, 1979 ондо—90,4, 1989 ондо—86,6 процентнь буряад хэлэеэ түрэлхи хэлэн гээд нэрлэжэ харюу үгэһэн байха юм. 1970 ондо бүхы буряадуудай 7,1 процент, 1979 ондо — 9,5, 1989 ондо—13,3 процентнь ород хэлые түрэлхи хэлэн болгоһон тухайгаа тоо бүридхэлгын асуудалда харюусаһан байна бшуу.

Энэ тоо баримтануудые анхаралтайгаар хаража үзэбэл, хүн бүхэнэй зүрхэ сэдьхэлдэ шэнэ бодолнууд түрэжэ магадгүй.

(«Буряад үнэн» газетэһээ абтаба).

«САЙ БАРИГТЫ»

Хэрэ үгһөө хойшо манай буряад арад айлшадые үрин хүндэмүүшээр угтадаг еһо заншалтай гээшэ. Айлшанаа хойморто һуулгажа, эгээн түрүүн һүтэй халуун сайгаараа хүндэлжэ, ажабайдал тухайгаа ярилгүйхэн хөөрэлдэжэ эхилдэг заншалтай. Тала дайдаараа хони малтаяа нүүжэ ябахадаа, сай шанаха өөрын гуримтэй болоһон байха юм. Мүнөөшье еһо заншалаа алдаагүй зарим хүнүүд урданайхигаа аргаар сайгаа шанадаг.

Иимэ гуримаар сай шанална эгээл эртэ урдын аргануудай нэгэн мүн. Энээнэй гол зүйлнүүд гэхэдэ, ногоон сай, һүн, толон, талхан, дабһан болоно. Элдэб газар нютагуудта ногоон сайһаа бэшэ зүйлнүүдые ондо ондоогоор хэрэглэдэг юм.

Монголнууд яагаад сайгаа шанадаг гээшэб? Эгээн түрүүн ногоон сайгаа домбо соо бутартарынь сохидог юм. Тиигэжэ багахан шэрэм тогоон соогоо гурбан халбага ногоон сай хэжэ нэгэ литр хүйтэн уһантай бусалгажа ухэрэй, хониной гү, али тэмээнэй 0,25—0,5 литр һү, нэгэ халбага шара тоһо, урид шарагдаһан 50—100 грамм талха гү, али аягын хоерой нэгэ хуби болохо хүрпээ (барайгар, пшено) хэдэг. Тиин эдэ бүгэдые дахин бусалгаха хэрэгтэй. Һүүлдэнь өөрынгөө амтаар дабһа хэдэг юм.

Буряадууд, хальмагууд ногоон сайгаа бутаргадаггүй. Тогоон соо 50 грамм сай нэгэ литр уһатайгаар хээд бусалгадаг. Удаань хоер дахин ехэ һү, өөрынгөө амтаар дабһа хэжэ, 10—15 минутын туршада һамаржа байгаад бусалгаха хэрэгтэй.

Урдандаа сай шанахадаа, һү ехээр, уһыень багаар хээд шанадаг байгаа. Юуб гэхэдэ, тала дайдаар нүүжэ ябаха үедэ уһан бага байгаа ха юм. Тиихэдэ лавр модоной набшаһа, һамар, шара тоһо хэдэг байһан. Нютаг нютагуудта эдэ зүйлнүүд бага, ехээр хэгдэдэг һэн ха.

Ази түбиин арадуудай эгээл дуратай ундые монголнууд, буряадууд, хальмагууд адлирхүүгээр шанадаг байгаа бшуу. Буряад орондо, Хальмагта, Башкирида, Татарида, Дунда Азида нэгэ хүн жэлдээ 4 килограмм сай хэрэглэдэг гэжэ нэмэжэ хэлэхэ шухала.

Иигэжэ тус статья уншаһанай һүүлээр энэ һайндэрэй үдэр айлшадаа, гэр бүлэеэ, өөрынгөө иимэ аргаар шанаһан сайгаар хүндэлхэ дуран хүрөө еһотой. Тиигэбэл бидэнэр «Сай баригты» гэжэ хүсэхэ байнабди.

Саашадаа Хитадта, Түбэдтэ, Япондо, Энэдхэгтэ, Англида сай ямар аргаар шанадаг тухай бэшэхэбди.

Р. ИДЫМОВА,
хэблэлэй «Эко-Арт» агентствын «Сайн хамбы» программын хүдэлмэрилэгшэ.

КРОССВОРД

ХАЖУУ ТЭЭШЭЭ: 3. Гар үзүүрэй зэмсэг. 6. Танда нэгэ няалдансаг, намда нэгэ няалдансаг (таабари). 7. Ута богониин хэмжүүр. 8. Эрэ тэмээн. 10. Хөөһөө хара, һүнһөө сагаан (таабари). 11. Өхэнэр хүнэй нэрэ.

ДЭЭРЭҺЭЭ ДООШОО: 1. Зүүн баруун нэгэ бойлторготой (таабари). 2. Хүүгэдэй хоол — хубхай яһан, үхибүүдэй хоол — уһэгүй Дэмбэн (таабари). 4. Захааминай буряадуудай нэгэ угсаата аймаг зоной нэрэ. 5. Табан хушуу малай нэгэн. 9. Талада табхай баян, нугада ногоодой баян (таабари). 10. Диваажан (антоним).

АЖАГЛАЛТА: Таабаринуудые тааха, антоним бэшэхэ.

Б. ГОМБОЕВ зохеобо.

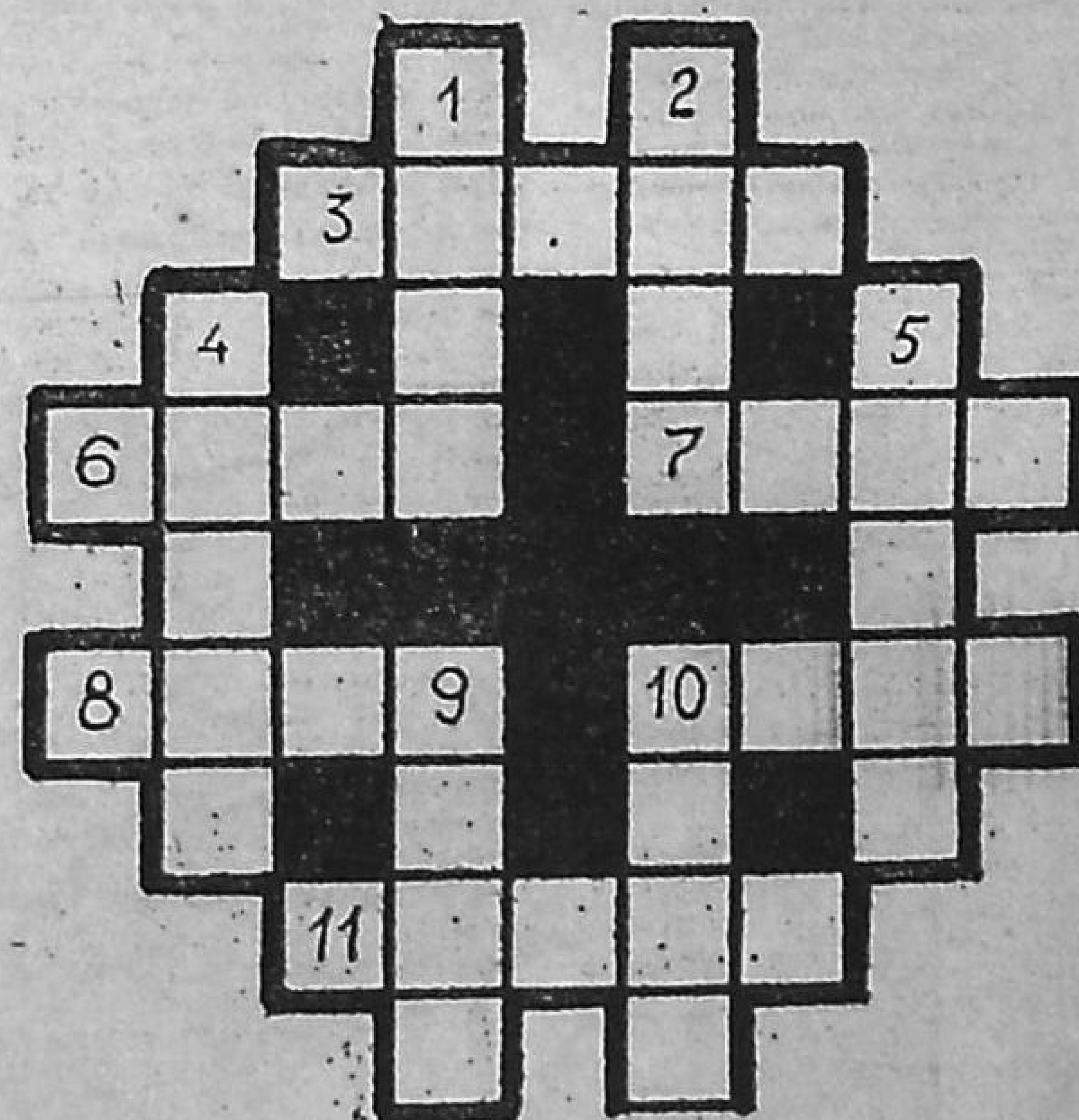

ДАЙНАЙ БОЛОН АЖАЛАЙ ВЕТЕРАН РИНЧИН ШУЛТЫМОВИЧ БУДАЕВ (Аха нютаг) УРАН ҺАЙХАНАЙ САМОДЕЯТЕЛЬНОСТЬДЭ ЭДЭБХИТЭЙГЭЭР ХАБААДАДАГ.

Батажаргал ГАРМАЖАПОВ

АЖАБАЙДАЛ— НАЙДАЛ

Ажабайдал — найдал тухай хөөрэхэдөө,
Адар зузаан ном гээд ойлгонобди.
Тоолохоо забдаад, хуудаһыень иирахадаа,
Тухандань хүрэхэгүй тулюур лэ байнабди.
Агшан зуурынш амаралтагүй
Аржын бэшэгдэнэл ажабайдалай хуудаһан.
Геройнуудынь бэдэржэ зоболтогүй.
Гэшхэхэл бүхэндэ хажуудашни бүүлдахал:
Түгаар лэ һая хадын үбэртэ
Туугаад малаа адуулан гараһан бүһэтэн,
Шуһаар лэ урдаһан дайнай газарта
Мүнхэрэн унаһан хада шэнги эсэгэнь —
Ажабайдал даа, ажабайдал,
Адар зузаан номойл хуудаһан.
Жаргалай һүлдэ — жаахан үрине
Жабарта үглөөгүүр асаржа ерэһэн үсэгэлдэр,
Хотон соогоо урдаа хараха үбгые
Холодхон манһаа хэтэдэнь абаашаһан мүнөөдэр —
Ажабайдал даа, ажабайдал,
Адар зузаан номойл хуудаһан.
Хилээмэ хүнэй эдидэг хада гамгүйсэ
Гандаһан дайдада дорюунаар ургаһан шэниисэ,
Гансаханшье оройһо һалаганан абаһан гарнууд...
Газараар баһа хаяатай хэбтэһэн зүһэмэгүүд —
Ажабайдал даа, ажабайдал.
Адар зузаан номойл хуудаһан.
Огторгойн гүнзэгые гаталан ошоһон онгосо,
Ойн соорхойгоор хахинан ябаһан тэргэ —
Эдэ бүгэдые анхан зохеоһон Агуу Хүн,
Эдэ бүгэдые холбон байгаа сагай эрьесэ —
Ажабайдал даа, ажабайдал
Адар зузаан номойл хуудаһан.
Хүн түрэлтын хоморoo һайсахан үзэһэн,
Худал үнэые хүрьһэн дээрээ тэсэһэн
Нүгэлөөр баян дэлхэйн мүнхэ эрьелдээн,
Нээгдээгүй харгы нээхээр эрмэлзээн —
Ажабайдал даа, ажабайдал,
Адар зузаан номойл хуудаһан...

«Нюуса тобшын» 750 жэлэй ойдо

ЧИНГИС ХААНАЙ ЗАХЯА

Монгол угсаатанай нэгэ гүрэн боложо, урагшаа, баруун тээшээ дайгаа гаргаһанай удаа Еха Монгол улас тогтобо. Чингис хаан тахяа жэлэй (1225) Тууламар уг нютагаа ерэжэ, Туулын голой Хара шугыда ордоноо табиж бууба гэжэ «Нюуса тобшын» 264-дэхи үйлэдэнь тэмдэглэгдэһэн байна. Энэ үйлеэр «Нюуса тобшын» арбан нэгэдэхи бүлэг түгэсэнэ. Өөрынгөө ээлжэндэ энэ бүлэг хадаа номой тон шухала хэһэгүүдэй нэгэн гээшэ гэжэ һанахаар. Гаршагыень хараад үзэе: «Хитад, Тангад, Турк (Турци), Багдад ба Орос гүрэнүүдые эзэлһэн тухай». Энээгээр, энэ дайнуудаар «Нюуса тобшо» уншаһан хүн гайхахагүй. «Гэсэрэй» һалаа бүхэндөө дайн дажартайдал, «Нюуса тобшын» бүлэг бүхэндэ ехэ бага байлдаан тулалдаанууд тон элбэг. Энэ ном дотор бэшэгдэһэн һүреэтэ үйлэ хэрэгүүдэй удхашанар мүнөөшье хүрэтэр арадуудай ажабайдалда нүлөө үгэнэ бшуу.

Игээд лэ Чингис хаан долоон жэл Сартаул (Дунда Азиин гүрэнүүд) уласаар ябаад, «Жалалдин султан хан Мэлиг хоерые (Джалалдин султан ба хан Мелик) Шин (Инд) мүрэнэй саана хүрэтэр намнаад, нэгэнтэл эндэ ерэһэн тула Индусын хизаарай арадуудые олзолон тоноод, олон тэмээ ямаа абажа ерээ» («Нюуса тобшо» 264-дэхи үйлэ). Харана бэзэт, ямар нюдэ нюургүй үнэн сэхээр бэшээтэй гээшэб? Нэгэ ушарта, агуу ехэ Хорезмшахай уласые һандаргаад, тон бэрхэ сэрэгшэ баатарнуудыень Индиин хизаар дайдануудаар намнаа. Тэрэл ябаха зуураа, энэ баян дайда руу дайгаар орохоео түсэблэжэ эхилһэн байжа болоо? Бү мэдэе. Ябашье, эдэ бүгэдэ гүрэн түрын ябадал ха юм. Хоердохи ушарта юун болохоб? Юрын дээрмэ тонолго гү? Хэн мэдэхэб. Тэрэ үеын ямаршье улас гүрэнэй еһо заншал иимэрхүүл байгаа бэзэ.

Чингис хаан өөрынгөө үеын тон ехэ хаан — түрэ байгуулжа, өөрын еһо гурим зохеон, Ехэ монгол уласаа хүтэлэн ябаһан юм. Энэ бүхы дэлхэй дээрэ мэдээжэ «Еһо» гээшэ элдэбээр тайлбарилагдадаг байһан. Илангаяа манай гүрэндэ энэ «Еһын» хэрээгы шэрүүниинь тобойлгожо, тэрэнэй үндэһөөр Чингис хаанай дүрэ, тэрэнэй байгуулһан гүрэнэй байдал болон тэрэ үеын монгол сэрэгэй, юрын хүнүүдэй дүрэнүүдые түбхын түрүүн дайсанай шарай шэнгеэр харуулдаг байгаа. Эдэ зохеолнуудта, мүн киинонуудта түүхын үнэниие харуулхые һэдэдэг бэшэ, харин ойро зуурын (тэрээхэн лэ үеын) үзэл сурталай зорилгонуудые шиидхэдэг байһаниинь эли.

Үнэн дээрээ «Еһо» хадаа нэгэл һуугаад, бэшэжэрхиһэн хуули бэшэ ааб даа. «Нюуса тобшо» дотор Чингис хаанай һургаал заабаринууд тон элбэг һуури эзэлнэ. Тиимэ һэн тула «Еһо» гээшэ Чингис хаанай бүхы наһанай хэрэг болоно гэжэ хэлэхээр болоно. Мүнөөшье хүрэтэр энэ хуули арадай заншал, еһо болоһоор ерээ ха юм. Гэбэшье бүхы арад хамтаараа, үеын үе дамжуулан, еһо заншалаа зохеоһон байгаа гэжэ һанахаар ааб даа. Теэд Чингис хаанай бүхы монгол угсаатаниие нэгэ гүрэн болгохын урда:

Одото тэнгэри орьелжо,
Олон улас байлдажа,
Орондоо унтаха забгүй
Олзолон буляалдажа
байба.
Хүрьһэтэ дэлхэй
хумэрижэ,
Хүбшын улас
хемэролдожо,
Хүнжэлдөө унтаха забгүй
һүнеөлсэн тэмсэжэ
байба,—

гэжэ «Нюуса тобшо» бэшэнэ. Дунда зуун жэлнүүдтэ ажаһууһан элитэ түүхэшэ Рашидад-динэй гэршэлһэн еһоор, Чингис хаан игэжэ хэлэһэн: «Туургата гэртэй арадууд ахаа захаяа мэдэхэеэ болеод, хулгай дээрмэ дэлгэрүүлжэ байһан юм. Хүбүүниинь эсэгээ, дүүнь ахаяа мэдэхэеэ болиһон, Үбгэниинь һамгандаа этигэхэгүй, һамганиинь үбгэнэйнгөө үгэ дуулахагүй — иимэ байһан. Баян зон ядуунуудаа орхиһон, ахэ захагүй — иимэ байһан. Би ерэжэ, энэ сэмүүн байдал усадхажа, еһо гуримтай болгооб».

Гуримтай, амгалан байдалтай болоһон Ехэ Монгол улас Европын элитэ аяншалагша Марко Поло 1246 ондо бараалхаһан юм. Тэрэ игэжэ бэшэһэн: «Тэдэнэй хоорондо хэрэлдээн, наншалдаан, алалсаан гэжэ огто байдаггүй. Бэе бэедээ нүхэд еһоор хандадаг, юумэ хубаажа ядан таталсаха гээшэ тон хомор ушардаг. һамгадынь үбгэдтөө үнэн сэхэ, Энэ зон хулгай, дээрмэ тухай мэдэхэшьегүй».

Туулын Хара шугыда үбэлжэжэ байхадаа, Чингис хаан одоол амгалан байдалда жаргажа һууххаар болоод байгаа һэн. Зобоһон тулиһан эдир наһанһаа эхилээд, олон тоото дайн соогуур абажа ябаһан эрмэлзэлынь хүсөө. Бүхы монгол угсаатан нэгэ гүрэн боложо, Ехэ Монгол улас тогтоо. Хүбүүдтээ хэдэн жэл хазаар мореор гаталшагүй дайда үршөөбэ. Ехэ Зүчи гээшэдээ Иртыш мүрэнһөө Волга мүрэн хүрэтэр газар зонхилхыень үгэбэ. Үргөөниинь түрүүн Иртыш дээрэ, һүүлдэнь Волга дээрэ тогтон байгаа. Хоердохи хүбүүн Сагаадайгаар Аму-Дарья Сыр-Дарья хоерой хоорондохи дайда болон Дунда Азиин гүрэнүүдэй газар зонхилуулба. Сагаадайн үргөө Самарканд хотодо байгаа. Гурбадахи Үгэдэйдээ Баруун Монголой, Тарбагатайн (Алтай) газар дайда барюулба. Үргөөниинь Чучек гол дээрэ байһан. Дурбэдэхи Тулуй гээшэдээ монголнуудай уг нютагуудые үгэбэ, Үргөөниинь Хэрлэнэй Хүдөө-аралда байгаа.

Чингис хаан үхэл тухайгаа огтолон бодонгүй ябадаг һэн ха. Теэд нэгэтэ Хорезм шахда зуун элшэдээ алуулаад үһөө нэхэжэ дайнда мордохоео байхадань, Есүй хатаниинь: хүбүүдэйнгээ нэгые уг залгаламжалагша болго гэжэ дурадхаба.

Уула мэтэ бэеыншни
Унажа ошобол,
Улас олон Монголыешни
Хэн захирха юм бэ? —

гэжэ сэхэ асууба. Чингис хаан «Хатан хүншье һаа, Есүй зүб. Дүүнэр, хүбүүд, Боорчи, Мухалай, таанадай алиншье энэ үгэ дуугараагүй. Би үбгэдэй хойноһоо ябахагүй мэтэ өөрөө мартааб. Үхэлэй намайе тойрохо мэтэ тэрээн тухай һанаагүйб» — гэжэ хэлэһэн гэжэ «Нюуса тобшо» 254-дэхи зүйлдөө гэршэлнэ. Тэрэ дороо Чингис хаан дүүнэр, хүбүүдээ, тон дүтын нүхэд, ноедоо, баатарнуудаа дуудаад, өөрынгөө уг залгаламжалагшаар Үгэдэй хүбүүгээ томилбо. Энэ томилолго, мүнөөнэйхеэр хэлэбэл, яһала демократис еһоор үнгэргэгдэһэн юм. Зүчи Сагаадай хоер арсалдабашье, булта Үгэдэйе эсэгынгээ үндэр шэрээдэ һуулгаха, үгыень һүгэдэн дуулаха байһанаа мэдүүлбэ. Чингис хаан игэжэ хэлэһэн: «Хүбүүд! Хэлэһэн үгэдөө хүрэжэ, эб найртай ябагты. Үгы бол арадай наадан, эмитэнэй шоглоон болохот. Тэнгэриин үршөөлөөр дайлаһан дайдамнай ехэ, уһа мүрэн олон. Өөр өөрынгөө нютаг үргэжэ үргэдхэжэ ябаарайт. Дайсанаа дарахадаашье, нүхэдөө үргэхэдөөшье нэгэн һанаатай, нэгэн нюуртай ябагты. Тиихэдээл амгалан байдал, удаан жаргал арад зонтоео эдлэхэт».

Баһа Чингис хаанай захиһаниинь: «Минии үгы болоходо, бэе бэетээ зүбшэн хэлсэһэнэйл удаа сааза хэгты. Нэн түрүүн энэ үйлэтнай хуулиин еһоор байг. Гэмтэ ябадал гэршэлэгдэхэ, гэмтэн өөрөө зэмээ мэдэрхэ еһотой. Гэмтэн хадаа ямаршье хэһээлтэ абаа һаа, уур сухалай үһөө бэшэ, харин хуулиин хэмжээн гээшэ гэжэ мэдэрхэнь шухала».

Чингис хаан Ехэ уласаа, диилдэшэгүй сэрэгээ зохеон ябахадаа шадамар бэрхэ, һүбэлгэн ухаатай баатар зоригтой хүнүүдые ямаршье дээдэ тушаалда томилдог байгаа. Тэрэ игэжэ бодомжолдог һэн: «Өөрынгөө арбаниие һайнаар түхеэрэн һургажа, түрүүшын дохеогоор энэ арбантаяа мордохоор бэлэн байбал, энэ хүндэ мянган, түмэн сэрэг найдажа үгэхөөр. Харин зуунай, мянганай ноед, ямаршье дээгүүр изагуурай байгаад, өөрынгөө даабари бүтээжэ шадаагүй бол, тэрэ дороо тушаалһаа хаягдаад, хэһээгдэхэ еһотой».

Чингис хаан сэрэгэй журам гээшые хуули болгожо шадаһан юм. Тиимэһээ бүхы сэрэгшэдынь, ноедынь журамаа тон һайнаар сахидаг, гэмтэй байбал, өөһэдөө бэеэ тушаан үгэдэг байһан гэжэ «Нюуса тобшо» гэршэлнэ. Сэрэгшэдһээнь гадна бүхы юрын арад журам сахижа һураһан байгаа.

Хуушан монгол хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн Чингисэй хуули болон захяа, заабаринууд «Еһо» гэжэ нэрэтэйгээр бүхы дэлхэй дээрэ мэдээжэ болоһон. «Еһо» хадаа элдэб һалихай ябадал, хулгай худал, дээрмэ, хулгайн юумэ наймаалһан, эди шэжэ гаргаһан, харуулаа орхиһон хүнүүдые толгойн саазада хүртөөдэг байһан. «Еһын» хэмжээгээр булагай болон гол мүрэнэй уһа бузарлаһан хүнүүдые мүн лэ саазалдаг байгаа.

Чингисэй хэлэһэниинь: «Хуули сахиха еһотой. Хэрбээ сахягүй бол, гүрэн түрын хэрэг һандаран таһарха. Тиихэдэнь дахин Чингис хаание бэдэрхэ. Теэд олохогүй».

— «Дүү хүн аха хүндэ ерэбэл, тэрэнэйнгээ юумэ һуратар абяагүй байха еһотой».

— «Зоной дунда түгал шэнги абяа аниргүй ябаад, дайнай болоходо үлэн нашан шэнги һүхиржэ байгаад добтолхо еһотой».

— «Малгайнь тархияа, малынь ээеэ һажгаһан байдаг. Эрэ хүнэй эрхимые бэрхэ һайн һамгаарнь мэдэгдэдэг».

— «Хоргой, торго худалдахадаа дүршэлтэй бэрхэ наймаашад мэтэ манай сэрэгэй ноед болохо еһотой».

— «Архи ууһан хүн нюдэгүй һохор, шэхэгүй дүлии, хэлэгүй балай. Архида хэмхой хаан гүрэн түрын ехэ үйлэ хэрэг хэжэ шадахагүй. Архида дүратай ноен мянгаяа, зуугаа, арбаяа барижа шадахагүй. Даабаряа дүүргэхэгүй. Юрын сэрэгшэ архи уудаг һаа, өөрыгөө хосороохо».

Чингис хаан бүхы монгол угсаатаниие нэгэн байдалтай, нэгэн гүрэн байха еһотой гэжэ бодомжолдог байгаа. Тиихэдээ өөрын байгуулһан уласаа хаан толгойлогшотой байхаар хараалһан.

Чингис хаан монголнуудай дунда уйгуур соел, бэшэг нэбтэрүүлхые шухалада тоолодог байгаа. Гэбэшье Хитадай болон бэшэшье гүрэнүүдэй үндэр соел нэбтэрүүлхэ ябадалые һайшаадаг ябаа.

Жэшээнь, «Нюуса тобшын» 263-дахи зүйлдэ Чингис хаанай Сартаул улсын Оргнэши, тусхайлбал, мүнөө Ургенч (Узбекистан) хотын Ялавач, Масхуд гэдэг нэрэтэй эсэгэ хүбүүн хоертой ехэ хото газарай еһо заншал тухай ярилдаһан тухай хэлэгдэнэ. Энэ ярилдаанай һүүлээр, Чингис хаан хото газарай еһо һайн мэдэхэ зониие монгол дарганарай хажууда зүблэгшэнүүдээр табиба.

Чингис хаан байлдажа орохын урда заабол дайсантаяа хөөрэлдэхые, үгэеэ ойлголсохые оролдодог байгаа.

Чингис дайсанай олонһоо хэзээдэшье һүрдэхэеэ мэдэдэггүй ябаа. Тиихэдэ түмэн журамтай, түргэн морин сэрэгынь ямаршье дайсаниие бута сохин үридэг һэн

— Чингис хаан сэрэгээрээ дабшахадаа хододоо үргэн дэлисэтэйгээр ябажа, сэрэгшэдээ хоол хошоор хангахаһаа гадна, дайсанай хэрэглэхэ юумэ усадхадаг һэн. Тэрэнэй хажуугаар, түргэн ябадалтай, холбоо һайтай сэрэгүүдынь байлдаанай болоожо байһан газарта хэрэгтэй сагта, олоороо хүрэжэ ерэжэ, дайсадай дээрэһээнь ородог байгаа.

— Монгол сэрэгүүд байлдаанда ороходоо дайсадаа һүрдөөжэ, гэнэдхээжэ, сахилгаан гүргөөр сохидог. «һалхи шуурган мэтэ орожо, дайсадаа дууһатарынь намнадаг», — гэжэ тэрэ үеын түүхын номууд соо бэшээтэй байдаг. Эгээл иимээр добтолхыень Чингис хаан заан захирдаг һэн.

Чингис хаанай сэрэгүүдэй дайшалхы онол арга гэбэл, нэн түрүүн тулалдаанай газар шэлэхэдээ, сэрэгэй түргэн хүдэлсэдэ һаадгүй, байлдаанай эхилэмсээрнь шангаар, бүхы гол хүсэнүүдээрээ сохихоор дайда бэдэрдэг байгаа. Чингис хаан удаан унжагай тулалдаанда зууралдажа байдаггүй һэн.

— Чингис болон тэрэнэй уг залгаламжалагшад ямаршье болбол шажан дэмжэдэг, һүзэгтэн бүхэндэ нигүүлэсхыгээр хандадаг байгаа. Баһа наймаашадта, эрдэмтэд болон уран дархашуулда яһа шуһа илгаагүй һайнаар хандадаг байгаа.

Чингис хаан хэды үзэг бэшэг мэдэхэгүй, «ээрлиг барга» зөөдэл байдалтай монгол байһаншье һаа, өөһэдын эрдэм бэшэгтэй болохые тон шухалада бододог байгаа. Бүхы залуу һүрэгэй түрэлхид ба дүтынхидөө һурахыень захирһан юм. Гүрэн уласайнгаа хүтэлбэридэ имагтал монгол бэшэг хэрэглэхыень идхадаг байгаа.

Чингис хаан дүтын нүхэдтөө, илангаяа өөрынгөө «алтан угай-хидта» гарбалаа мэдэдэг байхыень соерхон, зарлиг болгоһон юм.

«Нюуса тобшо» болон «Монголын мэдээсэлнүүд» гэжэ һониной мүрнүүдээр **Б. ДАБАСАМБУЕВ** хэблэлдэ бэлдэбэ.

● ҺОНИРХОЛ

Номшо хүн

Манай Согто-Хангил һууриндаа Максар Манибадараев гэжэ ехэ һонирхомоор хүн гэр бүлөөрөө ажаһуудаг юм. Тэрэ 1923 ондо түрэһэн намтартай. 1945 ондо кавалерист Манибадараев Плиевэй морито-оньһо-жоруулагдамал бригадын зэргэнүүдтэ ябалсажа, японтониие бута сохилсоо һэн. Нютаг соогоо хуушан монголой ба түгэд бэшэгтэй гэжэ тэрэ сууохуулдаг юм. Максар баабай эсэгынгээ аха болохо Цыренов Жамсада тусгаар баяр баясхалантай мүнөөни мүнөө болотор ябадаг. Юундэб гэхэдэ, богонихон болзор соо тэрэ Максар хүбүүе зургаатайхан наһандань монгол түгэд бэшэгтэ һургаһан байна.

«Ганжуур-Данжуур» гэжэ 108 ботиһоо бүридэһэн эргэгүй ехэ ном бии юм гэжэ бидэ дуулаһан байхабди. 108 Ганжуурайнай нэгэ ботинь хадаа 52 зохеолһоо бүридэһэн «Үльгэрэй далай» болоно. Энэмнай хадаа 480 хуудаһатай, үгышье һаа 960 нюуртай байха юм. «Үльгэрэй далайн» нэгэ бүлэгынь хадаа «Буянта хан хүбүүнэй туужа» болоно. Энээниие 1714 ондо түгэд хэлэнһээ монгол угсаатанай хэлэн дээрэ Үбэр Монголой Хүхэ Хотын Гүүшэ Соржо гэжэ лама хүн оршуулһан байха юм.

Эндэ һаяхан Максар Манибадараев «Буянта хан хүбүүнэй туужа» монгол хэлэн дээрэһээ хуряангыгаар буряад хэлэн дээрэ оршуулан бэшэжэ дүүргэбэ. Максар аха гансал ном уншаад, бэшээд байдаг бэшэ, нютаг оронойнгоо байгаалиин болон соел һүзэгэй хүшөөнүүд тухай һанаата болодог юм.

Максар ахатай уулзахадамни, намда игэжэ хөөрөө бэлэй: «Алханадамнай ехэ олон сүмэнүүд бии юм. Үбэрэй аршаанай баруун урда «Димчэгэй сүмэ», «Үүдэн сүмэ» гэжэ нэрлэгдэһэн газарнууд бии юм. «Үүдэн сүмын» зүүн урда тээ «Нара Хажадай сүмэ» оршоно. Үүдэн сүмын зүүн тээ хүнэй гулдирдаг «Дара Эхын сүмэ» бии. Үүдэн сүмын хойто тээ «Сэндэмын сүмэ» байдаг. Алханаа уулын зүүн урда хажууда «Бадма Самбаабын сүмэ» гэжэ байха. Энэмнай хадаа газар руу ороһон нүхэн. Мүлхижэ ороод, досоонь хүнэй зогсоод ябахаар. Нэгэ һэеы гэрэй тухай газарта эрбээд хүнэй ябажа байхаар. «Бадма Самбаабын сүмэдэ» нэгэтэ ороходомни, «Бадма Самбааба» гэжэ муу юумэнтэй тэмсэдэг бурханай тархинь булгаршаһан газарта амяараа хэбтээ һэн.

Тиихэдэнь Жимба ламын заабаряар «Бадма Самбаабые» дасан захюулжа асаруулаа бэлэйбди. «Бадма Самбааба» бурхан дахин заһагдаад, рамнайлагдаад, үнэн бэеэ бэелээд, Алханадахи өөрынгөө сүмэдэ һаяын үдэрнүүдтэ табигдахаяа байна...»

Иимэл буянтай, олоной түлөө оролдодог, онсо һонин хүн манай Согто-Хангилда ажаһуудаг юм.

Д-Р. ЦЫРЕНЖАПОВ.

Энэ һонирхолтой

ИИМЭЛ ЗААН!

«Пенсидэ» гараашье һаа, Тарра гэжэ нэрэтэй циркын артистка ябаһан заан конькигаар һолжорхо дуратай зандаа. Роликово коньки дээрэ ехэл дуратайгаар гаража, үни удаан һолжордог юм. Калифорния штадай үргэн ехэ элүүр дээрэ тэрэнние ходо харахаар байдаг.

ТАСС-ай
фотохроника.

ХҮЛӨӨ МАРТАЖАРХЕО...

Транспорт соо ябатараа, юугээшье мартажа болохош. Харин япон Ниигата хотодо ажаһуудаг залуу нэгэ хүн такси соо хүлөө мартажархео хэ. Зохидхоноо ореожо, сааһан хайрсаг соо хэгдэһэн хүлэй эзэнииэ полицинханд бэдэрхэ баатай болобо.

Теэд тэдэнэрэй ехэ зобосошьогүй байтар, залуухан врач-ортопед полицида хандаба. Клиникэ соо тэйраһан хүлөө лабориторидо абаашажа, үбдэгэй яһанай шэнжэнүүдые шалгаха гэжэ ябаһанаа врач полицинханда ойлгуулба.

ГАЛТА ГАЗАРҺАА АЛЯСКА ХҮРЭТЭР

Монтевидеодо ерэһэн Аргентинын залуу айл хазаар мореор бүхы Америкые — Галта газарһаа Аляска хүрэтэр — һэтэлэн гараха шиидэбэ. Һая гэрлэһэн эдэ хоер «эмтэн һороян» ингэжэ үнгэргэхые шиидээ бшуу. 40 мянган модо зайе тэдэнэр дүрбэн жэл соо гаталха. Тэдэнэй хэлэһэнэй еһоор, аян замдань ехэл хүндэмүүшэ халуунаар угтана.

Дүрбэн жэл соо аяшалһанайнгаа һүүлээр Роберто Беттина хоер Аляскын Прюд Бей гэжэ нютагта ажаһуухадаа, хараһан, үзэһэн юумэн тухайдаа ном бэшэхые хараална.

ҮНДЭР НАҺАТАЙШУУЛАЙ НЭГЭН

Мароккодо ажаһуудаг Кхадун ен Мохаммед Эль-Абдия гэгшэ түрэһөөр 130 жэлэйнгээ ойе һаяхан тэмдэглэбэ. Энэ үндэр наһатай хүгшөө үбдэхэ үбшэнгүй, үшөөл гэр соогуураа һалирһаар зандаа. Мусульман шажанай бүхы еһо заншалнуудые сахижа шадахагүй байһандаа наһажаал эхэнэр ехэтэ голхорно. Энэ үндэр наһатай үни хада хүгшэн эжы болоһон еша басаганайдаа ажаһуудаг. Хоер басагадынь мүн лэ үндэр наһатай байгаа. Зуугаа шахажа ябатараа, тэдэнэр наһа бараба.

БРОНЗО ЗЭБСЭГТЭ ҮЕЫН...

Йеменэй Араб Республикын газар дээрэхи бронзо зэбсэгтэ үеын эгээл ехэ сгог Амран хото шадархи Бейт-Маджли нютагта ойрохоно олдобо. Тэндэ олдоһон бронзо буу зэбсэгүүд, гоеолто зүүдхэлнүүд, шабар амһартанууд, гэрэй бусад хэгшолнууд 3 мянга гаран жэлэй урда тээ бүтээгдэһэн байгаа гэжэ тодорхойлогдоо. Мэргэжэлтэдэй һанамжын еһоор эндэһээ олдоһон эдэ бүхы зүйлнүүд эрдэм ухаанай талаар үнэтэй сэнтэй. Эдэ бүгэдэ хүн түрэлтэнэй хүгжэлтын мүндэлһэн Аравиин хахад аралай урда хубида эртэ урдын соелой түүхын талаар манай эрдэм ухаае нилээд нэмээхэ байна.

Тусхайлбал, манай эрын урда тээхи гурбадахи мянган жэлэй һүүл багта Бейт-Маджлиин оршондо эртэ урда сагта ажаһууһан хүнүүдэй, угсаатадай соел болбосорол мүнөөнэй Палестинын газар дээрэ ажаһууһан угсаатадай соел болбосорол адлирхуу гэһэн тобшолол хэхэ арга олгохо байна.

УНДАА-ХАРЯАГААҺАА «НАЙН-ЛЭ» БАЙГАА...

ТАСС-ай фото.

ВЕЛИКОБРИТАНИИН БАЯШУУЛ

Великобританиин 200 эгээл баян хүнүүдэй списогые «Санди таймс мэгээзин» журнал толилбо. Тэдэнэй хамтын баялиг 48 миллиард фунт стерлинг юм. Энэнь оронай бүхы национальна продукциин 9,4 процентнь болоно.

Великобританиин королева Елизавета II эндэ түрүү һуури эзэлнэ. Тэрэ 6,7 миллиард фунт стерлингын сэнтэй баялигтай юм. Журналай тоолон гаргаһанай еһоор, мүнөө Великобританида 11 миллиардер тоологдоно.

ХАРТААБХА, АИПА, АРАКАЧА

Перугай Аандада нютагтай хартаабха хадаа шэнинсэ, барайгар болон кукурузатай хамта хүн түрэлтэнэй эдеэ хоолдо ородог гол зүйлнүүд болоно гэжэ эрдэмтэд батална. Гэбэшье Аандын нютаг зоной эртэ урда сагһаа хойшо тарижа ургуулдаг бусад түмһэн тиимэшье үргэнөөр мэдээжэ болоогүй.

Жэшээнь, инкэнүүдэй тарижа ургуулдаг байһан аипа хадаа сагаан үнгэтэй түмһэн хүн зоной дунда муртэй мэдээжэ бэшэ юм. Тэрэнние шанахада, эдеэ хоол болгожо бэлдэхэдэ, яблокэдал адлирхуу амтатай. Сагаан морхообтол адлирхуу аракача Европодо мэдээжэ болоходоо магадгүй. Тэрэ сельдерей, капуста болон шараһан каштанда адлирхуу юм.

ТАКСИСТ ХЭҺЭЭГДЭЭ

Нью-Йорк хотын пассажирнуудай болон диспетчерскэ албанай хүдэлмэрилэгшэдэй гомдолоор таксист В. Гендос гэдэг сүүдэй урда зогсобо. Ушарынь гэхэдэ, тэрэ гудамжада гараа үргэжэ байһан хүнүүдэй хажууда зогсонгүй гарадаг, диспетчернүүдтэ бүдүүлигээр хандадаг, пассажирнуудһаа үлүү мүнгэ абадаг, пассажирнуудай дурадхаһан замаар ябажа үгэдэггүй байшоо. 1986 онһоо хойшо тэрэ дүримүүдэй 119 пункт эбдэһэндэ тоологдоо. Тиин В. Гендос Нью-Йоркын эгээл бүдүүлиг, муу абари зантай 9 дорой жолоошодой списогэй эхиндэ гаража, хүн зониие зөөхэ эрхэһээ хаһагдаа.

Эндэхи таксистнууд пассажирнуудые зөөхэ эрхэ олгохо лицензитэй болохын тула 100 мянган доллар хүрэтэр мүнгэ түлэдэг юм.

ЗЭМЭЕЭ САГААРУУЛЖА БОЛОХО

Богонихон болзороор эрхэеэ хаһагдаһан швейцарнууд аша үрэтэй нийтын хүдэлмэри хэжэ, зэмэеэ сагааруулха аргатай болобо. Энэ туршалга 1995 он болотор эндэ үргэлжэлхэ юм.

Правительствын шиидхэһэнэй еһоор, түрмын үдэр бүхэн 8 час соо үргэлжэлһэн хүдэлмэритэй адлидхагдахаар. Зэмэтэ хүүр тиихэдэ гэртээ байжа болохо юм.

126 ДАХИН

Кенидэ ажаһуудаг Арсантус Акуку Огаелла гэгшэ онцодоо суутай болонхой. Тэрэ 72 наһандаа хуулита 41 һамгатай. Эндэхи луо гэжэ үндэһэ яһатанай заншаалаар олон һамгатай байлга амаршалагдадаг юм: олон һамган байбал, олон үхибүүд гараха, олон үхибүүд байбал, ажахыда хүдэлхэ хүнүүд олон байха гэжэ тоологдодог.

Огаелла 27 хүрэтэрөө 126 дахин һамга абаһан намтартай. 85 гэрлэлгээ тэрэ урагшагүйдэ тоолоожо, һалаһан байдаг. Нютагай «Кения таймс» газетын тэмдэглэһэнэй еһоор, энэ хүн дэлхэйдэ дэмы түрөөгүй. Мүнөө тэрэ 497 хүбүүд, басагадтай, 185 аша зээнэртэй, Огаеллые гэртэнь барижа уулзаха гээшэ бэрхэтэй юм. Нэгэ һамганһаа нүгөөдэдөө үргэлжэ нүүжэ ябадаг шуу.

КАРАТЭ БОЛОН БУСАД

Элүүржүүлгын комплекснуудай «Киев-90» гэһэн уласхоорондын фестиваль Украинын ниислэл хотодо май һарын эхеэр болохонь. Тэндэ Япон, Венгри, Итали, Югослави, Греци, ФРГ болон манай оронай команданууд хабаадажа, зүүн зүгэй барилдаан, атлетическэ гимнастика, аэробика гэхэ мэтээр туршалсаха юм.

Энэ хэмжээнһээ ороһон мүнгэнэй бага бэшэ хубинь Чернобылиин усалһаа гэмэлтэһэн үхибүүдэй фондодо оруулагдаха.

ЭЖЭЛЭЭ ОЛОО...

Луцкын «Байгаали» гэжэ магазин дээрэ юрэ бусын гулабхаа бии болобо. «Чикаго, август. 1989, номер 4392» гэжэ латаа бэшээтэй сахариг тэрэнэй хүгдэнь уяатай байгаа.

Аяар холоһоо ябаһан айлшан нютагай гулабхаануудтай ямаршьегүй байхаһаа гадна тэдэнэйнгээ дундаһаа нэгэ эмэ гулабхаатай эжэл болоо.

Энэ аяншалагшын эзэниинь хаанаһаа олдохо гээшэб?

«Советская торговля»
газетэһээ.

БАРЯАНДА БАЙГААШЬЕ ҺАА...

ФРАНЦИ. Понт-Скорфф гэжэ француз городтохи зоопаркда барасай эдээхэн хоорхэн гүлгэд түрөө. Барас ерьяатанай барянда байгаад түрэхэ гээшэ ехэл хомор юм. Тиимэһээ хоер гүлгэдэй бии болоходо, городой зон хэды ехээр баярлааб! Зоопаркын директор Магеннис Томас (зураг дээрэ) барасай гүлгэдые үнэн зүрхэнһөө эрхэлүүлнэ.

ТАСС-ай фото.

Шажан мүргэл

Хэжэнгын Буддын шажантанай бүлгэмэй (ХАНДАЛГА)

Хэжэнгын районой буддын шажантанай бүлгэм болон бүхы һүзэгтэн Бургаастай гэжэ газарта, дасанайнгаа хажууда буддын шажанай нангин һүлдэ болохо Джарунхашорой субарга бариха гэжэ шиидэбэ. Энэ субаргын хэмжээн — 44 метр утатай, үндэрынь ганжартаяа 33 метр болохо юм.

1990 оной октябриин эхеэр манай уряал тогтоожо, Непалай (Балбын ороной) дээдэ түрэлтэ Дугпа Римбүүшэ дасандамнай ерэжэ, субарга бариха газарыемнай арюудхан арамнайлжа, бүмбэ июужа үгэһэн байна.

Мүнөө дэлхэй дээрэ гансахан Джарунхашорой субарга Непалай ниислэл хото Катманду хотын хажууда байдаг. Буддын шажанай еһо заншалаар энэ субарга хэдэн арбаад мянган жэлэй саана Гашиб (түбэдөөрөө Осорон) бурханей галабта баригдаһан түүхэтэй.

Джарунхашорой субарга хадаа гурбан сагай, арбан зүгэй хамаг бурхан болоод бодисаданарай сэдьхэл, хоергүй номуун бэеын шүтөөн гэжэ алдаршаһан байна.

Хэжэнгын дасанай дээдэ зиндаатай ламенарай болон һүзэгтэнэй оролдолгоор 1919 ондо эндэ дурсагдагша субарга баригдаһан түүхэтэй, тиихэдээ энэ субаргамнай гансашье Буряад орондо бэшэ, харин бүхы Монгол, Түбэд оронуудай ори ганса субарга байһан байгаа.

Урдань байһан энэ субаргымнай хэмжээр тиимэшье ехэ бэшэ һэн, утань оройдоо 11 метр байһан юм. Субарга Чисаанын, Хелгын, Хориин, Яруунын, Мухар-Шэбэрэй, Загарайн, Агын зоной болон дасануудай мүнгэнэй, эд зөөриин хүсөөр баригдаһан байна.

Джарунхашорой субарга Хэжэнгын дасанай бүхы барилгатай хамта 1937 ондо бултадаа һандаргагдаһан юм.

Мүнөө баригдахаяа байһан субаргамнай гүрэн соомнай боложо байһан хубилган шэнэдхэлгын үрэ хубинь боложо, орон соохи олон яһатан, арад зоной, һүзэгтэнэй һанаа сэдьхэлэй һэргэн мандалгын эхин боложо үгэхэнь гайхалгүй.

Джарунхашорой субаргын барилга хадаа манай һүзэгтэй зоной ехэрхүү заншье бэшэ, хара амияа харалгашье бэшэ, харин абажа ябаһан еһо заншалаа һэргээхэ гэһэн хүсэл алар далаад жэлэй саана манай үг гарбалай, эхэ, эсэгэ, үбгэ эсэгэнэрэймнай бариһан аад, аюулта муухайгаар һандаргагдаһан субаргые шэнэлэн бодхоохо гэһэн зорилго болоно.

Энэ ехэ барилгын сэн хүсэд тоологдоошьегүй һаа, тухайлхада, хэдэн зуугаад мянган түхэриг сэнтэй болохо гэжэ баглагдана.

1991 оной хабар болотор 400 мянган түхэриг нютаг дээрээ суглуулжа болохобди гэжэ тоолонобди.

Иимэ ушарһаа энэ ехэ барилгаяа өөһэдөө гансаараа һаяын сагта диилэхэгүй хэбэртэй болонобди.

Эрхүүгэй областиин Нижнеудинскһаа эхилээд, Амар мүрэн хүрэтэр ажаһуудаг аха дүү таанадтаа, шажанай бүхы һүзэгтэйшүүлдэ энэ нангин барилга болохо Джарунхашорой субаргада мүнгэн болон элдэб зөөри суглуулжа, һайн дуранайнгаа хубитые оруулхыетнай үнэн зүрхэнһөө уряалнабди.

Иимэ счет нээгдэбэ: с. Кижинга, отделение Агропромбанка, счет № 70101 «На субарган».

Хэжэнгын районой буддын шажантанай бүлгэм.
Джарунхашор субарга барилгын комитет.

ҺАЙХАН СЭДЬХЭЛ, СЭБЭР ҺЭШХЭЛ ЮУНҺЭЭШЬЕ ШУХАЛА

Бүмбэрсэг дэлхэймнай хосорон һалахаяа байна гэжэ һүүлэй үедэ хөөрэлдэдэг болошонхой. Олохон хүнүүд бурханай ном соо энээн тушаа шэнжэнүүдые бэдэрхэ гэжэ оролдошоно. Эндэ һая «Текстильщик» гэжэ соелой байшан соо долоодохи үдэрэй адвентистнүүдэй ном уншалга боложо, нилээд олон зон суглараһан байна.

Адвентистнүүдэй Шэтын сүмын пастор Андрей Левтер юрын үгэнүүдээр ойлгосотой тодоор бүхы юумэ ойлгуулжа үгөө:

«Бурханай ном соо хэзээ нэгэтэ эсэс ерэхэ гэжэ хэлэгдэнэ. Эсэс гэһэн үгые буруугаар ойлгоһон хүнүүд бүмбэрсэг дэлхэймнай хосорхо гэжэ һанана бшуу. Харин бодото дээрээ тулюур түйгаан байдал, зоболон, харанхы мунхаг байдал үгы хэгдэхэ, хосорон һалаха гэһэн удхатай. Иимэ юумэнэй үгы болоходо шэнэ үе ерэжэ, хүн түрэлтэн сэхэ сэбэр замаар дабшажа, юунһээшье айхаяа болихо».

Ном уншалгын дүүрэхэдэ Андрей Левтерһээ хэдэн асуудалнуудые һурабаб:

— Танай мүргэл гэхэ гү, али һургаал эрдэм наукатай хайшан гэжэ тааранаб!

— Еһотойл шажан мүргэл гээшэ эрдэм наукатай тэмсэдэггүй юм. Эрдэм наукын баримтануудые шажан мүргэл һайшаан дэмжэдэг, зүб гэжэ тоолодог. Жэшээлбэл, эрдэмтэд бүмбэрсэг дэлхэйе бүмбэгэ шэнги түхэреэн, монсогор гэжэ тодорхойлһон гээшэ. Энээниень шажан мүргэл мүн лэ зүб гэжэ тоолоно. Эндэһээ бодоод үзэхэдэ, эрдэм наука христиан шажангай дүү гэхэдэ болохо.

Корр.: Манай политическэ ажабайдалда эрид хубилалта боложо байхыень харанабди. Энээнһээ гадна нацинуудай хоорондо шуһата тулалдаанууд, харата муухай хемороон гэхэ мэтэ таһалданагүй. Эгээл ямар юумэ хэһэнэйнгээ түлөө иимэ байдалда ерээбибди! Хэн зэмэтэйб!

— Бурханда шүтэхэеэ болиһон сагһаа хойшо хүнүүд хоорондоо хемороотой, эбгүй ажаһуудаг болошонхой. Харин бурхан багша гээшэмнай эбтэй эетэйгээр ажаһуухые, нэгэдэхые уряалдаг байха юм. Һайн һайхан сэдьхэлтэй, сэбэр һэшхэлтэй байхын тула бурханда шүтэхэ, бурханай ном уншаха хэрэгтэй. Бурханда шүтэлгэ хадаа хүниие сэхэ сэбэр, эгээн зүб замда гаргадаг гэжэ юрэ хэлсэдэггүй байха.

Корр.- Муу муухай юумэ һайн юумэнһээ хайшан гэжэ илгаруулхаб! Ушар юуб гэхэдэ, муу һанаан бодолтой хүниие һайн хүнһөө илгаруулхань хүшэр байдаг. Тиихэдээ шолмос бүхы юумэ ударидаха болоно гү!

— Үгы аб даа. Бурхан багша шолмосые таһа дараад байдаг гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Хэрбээ шолмосой бүхы юумэ ударидаха болоо һаа, дэлхэй одоол хосорон һалаха туйлдаа хүрэхэ.

Корр.: Манай орон дотор һүмэнүүд, дасан дугангууд гүрэнһөө амяаран болгогдоо һэн. Һүүлэй үедэ шажан мүргэлдэ бусалга боложо байна. Иимэ байдалда гүрэн санаартантай нягта холбоо барисаа тогтоохые оролдоно гү!

— Гүрэн шажан мүргэлые хүндэлхэ еһотой. Тиигээгүй һаа, санаартанда туйлай ехэ хохидол ушаруулагдаха. Олон жэлэй саада тээ гүрэн санаартанай байдалда хамааран орожо, бүхы юумэ һалгаан хосорооһон гэжэ мэдэнэбди. Теэд мүнөө тад ондоо саг хүрэжэ ерээ. Санаартан болон гүрэнэй хоорондохи харилсаануудшье һайн тээшээ хубилжа захалаа. Жэшээлбэл, гүрэн шэнэ сүмэ, дасан дуган барилгада туһалалмжа хүргэдэг, газар үгэдэг болонхой. Энэмнай һайн һайхан хэрэг мүн.

Корр.: Мүнөө олохон хүнүүдэй доторой байдал хубилжа захалаа. Хайшан гэжэ хараа бодолоо зүбөөр шэглүүлхэ, бата найдамтай болохоб гэһэн асуудал гаража ерэнэ.

Бүхы һайн һайхан юумэндэ этигэхэ, найдаха гээшэ юунһээшье шухала. Иисус Христос бурханай номнолые зүрхэ сэдьхэлдээ бүхөөр хадуун абаха, тэрээндэ шүтэхэ гээшэ манай уялга.

Корр.: Экологическа аюул боложо магадгүй гэжэ хөөрэлдэнэбди. Иимэ хөөрэлдөөн хаанаһаа эхитэйб!

— Хүн гээшэ оршон тойронхи байгаалида хайша хэрэгээр, ямаршье хорюусалгагүйгөөр хандадаг болошоо. Тиихэдэмнайл байгаали маанадһаа үһөөгөө абажа магадгүй. Хуули гурим, ажабайдалай жаяг заршам эбдэлгэ, бүхы юумэндэ еһо тэдысэ хандалга экологическа аюулда эхи табижа магадгүй.

Корр.: Атеис хүмүүжүүлгэ тухай, тэрэнэй ашаг үрэ тухай хөөрэлдэлтэй гү!

— Атеизмын хойшолон мүнөө элеэр харагдажа байна. Манай общество бурханай ном уншахаяа болиходоо, хэды ехээр хохидоноб гэжэ мүнөө ойлгожо байнабди. Наһатай хүниие хүндэлхэ, һайн һайхан юумэндэ үнэн зүрхэнһөө этигэхэ, нигүүлэсхы сэдьхэлтэй байха гэхэ мэтэ мэдэрэлнүүд нангин гэжэ мэдэхэ шухала.

Корр.: Айдаһа хүрэлгэ, бэеэ барилга шажан мүргэлэй онсо шэнжэнүүд гэжэ Б. Гассенэй хэлэһэн үгэнүүд хэр хүүшараа б!

— Аягүйрхэлгэ, һэшхэлтэй байлга, бэеэ барилга, айдаһа хүрэлгэ гэхэ мэтэ мэдэрэлнүүдые һайшааха байнаб.

Корр.: Тиимэл хүби заяатай байгааб гэжэ бүхы юумэнтэй эбсэхэ гээшэ зүб гү!

— Хүби заяан гээшэмнай юун бэ? Энэ асуудалда харюусажа шадаха хүнүүд бии гү? СПИД-һээ, наркотигуудһаа, бүхы муу муухай юумэнһээ бэеэ һэргылхэ гээбэл, хүн гээшэ өөрыгөө аршалан хамгаалха, ходо ариг сэбэрые сахиха гэжэ оролдохо еһотой болоно. Тиихэдээл өөрыгөө муу юумэнһээ хамгаалхаб гэжэ тэрэ мэдэнэ бшуу.

Корр.: Христиан шажангай хүнэй абари занда хэды һайнаар нүлөөлдэг байһаниие мэдэнэбди. Теэд атеизм эдэ бүгэдэниие үгы хэхэ гэжэ хэды ехээр оролдооб..,

— Һүүлэй үедэ хүн зоной зан хубилшоо. Игэжэ гэмтэ ябадал гаргалга, наһатай хүниие хүндэлхэгүй ябадал ходо ушарна. Үхибүүд түрэлхидөө хүндэлхэеэ болишоо. Зарим эхэнүүд үхибүүдээ орхижорхихоо һанана. Бурхан шажанда шүтэхэеэ болихо гээшэ иимэл хойшолонтой байна ха юм. Хүн зониие һайхан сэдьхэлтэй, болбосоролтой болгохо, тэдэнэй зүрхэ сэдьхэлдэ һайн үрэһэ тариха гээшэ манай уялга болоно.

МАН-ай журналистикын секциин гэшүүн
Наталья АНДРЕЕВА
хөөрэлдөө үнгэргэбэ.

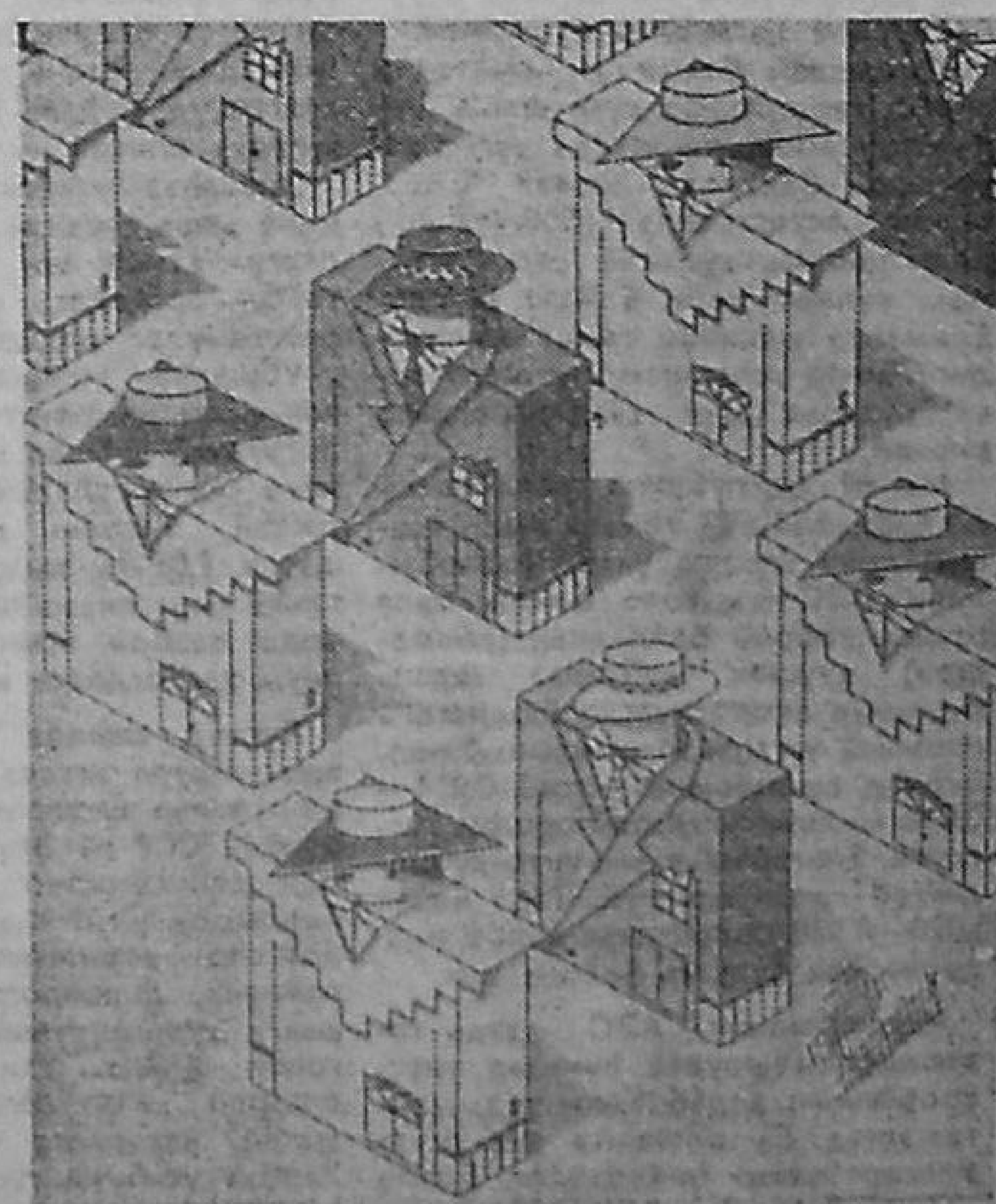

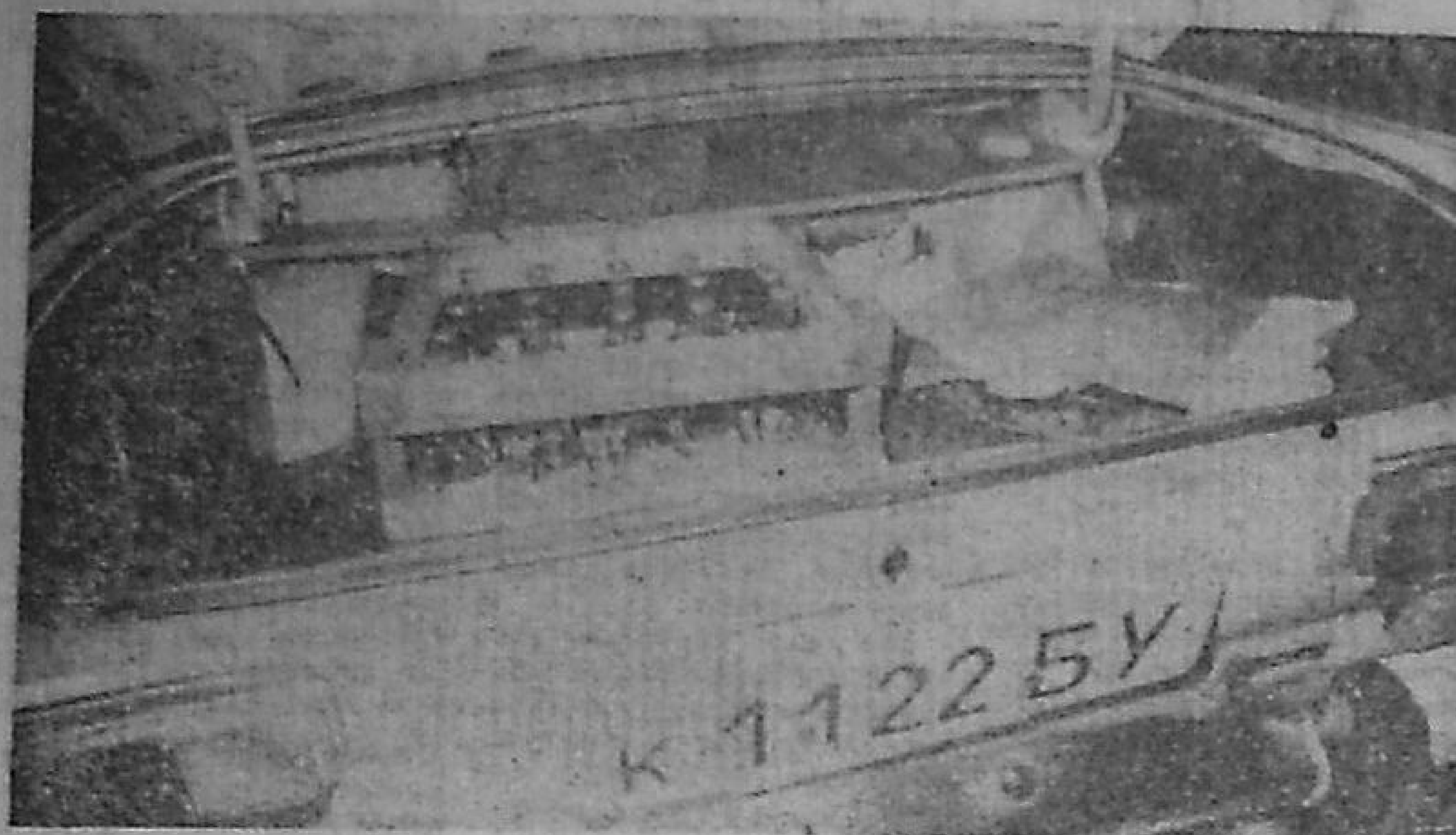

ВОКЗАЛ ДЭЭРЭ УУЛЗАТАРАА...

Коля Гастроном гэжэ нэрэтэй хүбүүн ажаһуудаг һэн. Тэрэнэй фамилиин ямар удхатай байһан тухай тайлбарилаад яахамнайб даа. Яагаа хээгээшье һаа, Колиие мэдэхэ хүнүүд нэрээрнь нэгэтэшье нэрлэжэ үзөөгүй юм. Гастроном гээд лэ нэршэшэнхэй бэлэй. Энэ хүбүүн архи хэдэн дахин үнэтэйгөөр худалдажа һурашанхай байгаа. Коля Гастрономой хара хэрэг элирүүлэгдэжэ, хүбүүн гурбан жэлээр эрхэһээ хаһагдаһан, 5 мянган түхэриг яла түлэһэн, автомобиль болон япон видеоаппаратураһаа хаһагдаһан байна. Иимэ аргаар хүн зоной мүнгэ һугалха гэһэн хара бодолдо эзэлэгдэһэн хүбүүн хэһээгдэхэ ёһоороо хэһээгдэбэ.

Һүниндөө магазинуудай хаалтатай байхые һамбаашалан, Коля Гастрономдол адли «һанаамгайшуул» архи хэдэн дахин үнэтэйгөөр худалдадаг байна.

Одоошье коммерческэ магазинай нээгдэхэдэ, иимэ үзэгдэлнүүд дайралдахаяа болихо байха гэжэ һанахаар байгаа. Энэ магазинһаа ороһон орошын эхэнхи хуби заводто болон худалдаа наймаанай предприятинуудта оруулагдаха түсэбтэй. Иигэжэ алишье талада туһатай хэрэг үүсхэгдэбэ гэжэ һанахаар байгаа һэн.

Гэхэ зуура, архи уухые һанашаһан заримашуул городой нэгэ захаһаа нүгөө захада ошохоео залхууржа, түмэр замай вокзал тээшэ шуумайшадаг байха юм. Юрын лэ салин хүлһэ абадаг юрын лэ совет эрхэтэд аяар 25 түхэригөөр шэл архи худалдажа абахадаа, ехэ мүнгэ гарганабди гэжэ балайшье ехээр һанадаггүй... Юрэдөө яаһан жэгтэй һонин ажабайдал хүрэжэ ерэбэ гээшэб гэжэ гайхахаар...

Городой район бүхэндэ коммерческэ магазинуудые нээгээ һаачь, һайн байгаа. 25 түхэригөөр бэшэ, харин 20 түхэригөөр нэгэ шэл архи худалдаха еһотой гэжэ һанагдана. Тингэбэл Коля Гастрономдол адлирхуу хонхоо наймаашад хомор болохо һэн. Архи худалдажа абаха талонууд һэжэг түрүүлжэ эхилээ. Эндэ һаа ОБХСС шалгалта үнгэргэжэ, ехэл һонин ушарнуудтай дайралдаһан байна. Байгша оной найма һарын туршада хүн зондо 2 миллион 85 мянган талон тараагдаа гэжэ тодоруулагдаа. Гэхэ зуура, худалдаа наймаанда аяар 3 миллион 43455 талон ороһон байха юм. Аяар миллионһоо үлүү талон хаанаһаа бии. болошооб?

Типографи — горгүйсэдком — райгүйсэдком — ЖЭУ — худалдаа наймаан. Иимэл даа талонуудай зам. Гэхэ зуура, худалдаа наймаанда саарһан талонууднай эди шэдитэй болошодог байха юм. Жэшээлбэл, архиин магазинда ута гэгшын ээлжээндэ зогсожо, талоноо һарбайжа, архи худалдажа абаба гээшэт. Үнөөхи үгэһэн талонтнай һөөргөө худалдагдашана. Имэрхүү ушарнууд али олон дайралдана гэжэ элирүүлэгдээ.

Үшөө тиихэдэ хуурмаг талонууд зохеогдоно. Яхадһаа ерэһэн хоёр хүн манай Буряадта ажаһуугшадта аяар 10 мянган талон худалдаһан байха юм. Өөһэдымнайшье зарим хүйхэрнүүд хуурмаг талонуудые зохёожо, архи ууха дуратайшуулда үнэтэйгөөр худалдана.

Списогээр архи худалдадаг болохо дурадхал мэргэжэлтэд оруулаа. Яхадта үнинэй иимэ гуримтай болонхой...

Хүнүүдтэл адляар хэзээ ажаһуудаг болохобибди?

Дмитрий АЛТАЕВ (фото),

Елена СЛУГИНОВА фоторепортаж бэлдэбэ.

СЭБЭР ҺЭШХЭЛТЭЙГЭЭР АЖАҺУУЖА ҺУРАЯЛ!

ШУХАЛА АСУУДАЛ

Эгшэ хүсэ гаргадаг хэмэл газарнуудай хүн түрэлтэнэй ажал ябуулгын бүхы талада үргэнөөр ба түргэнөөр нэбтэрэн орожо байһан мүнөө сагта ион гэргадаг радиацида ороһон хүнүүдэй тоо улам олон болоно.

Тэрэнэй хорото хүсэнһөө зониие хамгаалга мүнөө тон шухала асуудалнуудай нэгэниинь болонхой.

Ургамалай болон ан амитадай аймаг, тэрэ тоодо хүнүүдшье, хэдэн зуу миллион жэлдэ хүгжэжэ, ургажа байхадаа, хэмэл бэшэ, харин естественнэ (байгаалиин) радиационно хүсэнэй сэг үргэлжын нүлөөн доро байдаг байгаа. Тиимэһээ радиаци гээшэ ажаһуудалаймнай таһаршагүй шухала эрхэ нүхэсэл мүн гээд хэрэгдэхэ еһотой.

Манай республика радиационно байдалайнгаа талаар ямар гээшэб гэжэ хаража үзэе. Чернобылиин АЭС-һээ холо байдаг тула оршон тойрон байдалнай (гаммафон) хүүшан хэбээрээ гээшэ. Һүүлшын экологическа бюллетень соомнай үгтэһэн баримтын ёһоор, Буряад ороондомнай часай 0,014—0,016 миллирентгентэй оршом тогтонги. Тиигэбэшье энэ огто хубилдаггүй гэхын аргагүй. Тэрэ часай 0,020—0,030 болон дээшээшье миллирентген хүрэжэ болохо юм.

Чернобылиин АЭС дээрэ тохеолдоһон аюулай һүүлээр уласхоорондын элдэб эмхинүүд, мэргэжэлтэд ба олониитэ энэ асуудалаар ехээр һонирходог болоо гээшэ. Тэрээнһээ уламжалан, манай орондо болон гадаададашье зоной элдэб газарһаа абажа болохо элшын хэмжээн шалгагдадаг болоо. Гэр байра соо радонһоо ба тэрээнһээ таһаржа гарадаг продуктнуудһаа, мүн рентгенээр харадаг медицинскэ эргануудһаа хоһортожо магадгүй. Хэрбээ врачнуудай рентгентэй холбоотой арга хэхэдээ, бүхы дүримүүдые баримталаагүй һаань, РСФСР-эй, УССР болон БССР-эй регионуудта ажаһуугшад шэнгеэр хүнүүд радиациһаа гэмэлтэжэ болохо юм.

Рентгенологи болон радиологиин удха шанарые элүүржүүлгын бүхы комплекс соо бодотоор сэгнэнгүй байжа болохогүй. Хэды тиимэшье һаань, тиимэ шэнжэлэлгэнүүд үндэһэ баримтатайгаар хэгдэхэ еһотой.

Энээнһээ уламжалан, үбшэнтэниие элшэ хүсэнэй хүсөөр шэнжэлэлгэ хэхые хэн зүбшөөхэ ёһотойб — аргалдаг врач гү, али рентгенолог, радиолог гү?

Үбшэлһэн хүниие аргалжа байһан врач лэ рентгенолог, радиологуудтай зүбшэн хэлсэһэнэй һүүлээр энэ асуудалые шиидхэхэ хэрэгтэй. Харин оронуудта, жэшээнь, ГДР-тэ, ямар нэгэн үбшэнтэндэ рентгенээр шэнжэлгэ хэхын урда заабол врачнуудай консилиум зарлагдадаг юм.

Хүнүүд ажалда ороход дээрээ, заримашуул жэлдээ хэдэн дахин рентгенээр шалгалта гарадаг. Буряадай ССР-эй Элүүрые хамгаалгын министерство зоной абажа боломоор рентгенэй хэмжээ бага болгохо зорилготойгоор һэргылэмжын флюорографическа харалга гуримшуулжа, ондоо болгоһон байна. Үхибүүдтэ түсхай анхарал хандуулагдажа, таарамжатай захиралта гаргагдаа һэн. Хэрбээ үхибүүд түрүүн 7—12 наһанһаа рентген харалга гарадаг һаа, республикымнай Минздравай 1990 оной январиин 31-дэ абаһан захиралтын ёһоор, 15-һаа дээшэ наһанһаа, 12 һарэ соо нэгэ дахинһаа олон бэшээр рентгенээр шэнжэлэлгэ хүүлэхэ болонхой. Тиихэдэ багшанар, хүүгэдые, ургажа ябаа залуу үетэнние хүмүүжүүлдэг эмхинүүдэй хүдэлмэрилэгшэд, нииитын эдеэ хоолой, худалдаа наймаанай, медицинскэ хүдэлмэрилэгшэд рентген-харалга заабол гараха ёһотой.

Тэрээнһээ гадна нарайлха, нарайлһанай һүүлээр гурбан һара хүсөөгүй, хүхэе үбдэһэн эхэнэрнүүд һэргылэлгын флюорографи гараха ёһогүй гэжэ түс захиралта соонь заагаатай.

Үбшэлһэн хүнүүдтэ амбулаторно эрхэ байдалда рентген шэнжэлэлгын хэгдэһэн байбал, тэрэнэй больницада оруулагдахадачь, рентгенээр шалгалта дахинаа хэгдэхэ ёһогүй. Хэрбээ энээнэй тандаа дахинаа дурадхагдаа һаань, шалгалта гараһан тухайгаа врачта хэлэхэеэ бү гайхагты. Тиихэдээ ямар мэргэжэлтэйгээ, хэды жэлэй стажтайгаа мүн лэ мэдээсэхэ хэрэгтэй юм. Рентгенээр хэзээ шалгуулһан тухайтнай, тэрэнэйтнай дүнгүүд гэхэ мэтын тэмдэглэлнүүд ямар нэгэн документ соотнай бэшэгдэнхэй байха зэргэтэй. Үгы байгаа һаань, пациент өөрөө энээн тухайгаа асууха эрхэтэй гээшэ. Эдэ бүхы заабаринуудые баримталхадаа, радиационно аюулгүй байдал бэедээ хангаха байһан ха юмта.

Манай станцида радиацитай холбоотой олон тоото асуудалнууд орожол байдаг. Жэшээлхэдэ, республикымнай радиационно оршом ямар гээшэб? Хэмһээ ехэшэг һаа, юунһээ дулдыданаб? Энэ талаар гэр байраяа, дачаяа шалгуулжа болохо гү? Ногоон дэлгүүр дээрэ худалдагдадаг продукци соо радионуклидуудай хэды шэнээниинь шалгагдадаг гү? 1990 оной апрелиин 11-дэ Украинын ССР-эй Днепропетровско областьһоо Улаан-Үдын мяханай комбинадта асаргдаһан мяхан радиацитай байгаа гү?

Улаан-Үдымнай болон республика соохи газар дайда дээрэхи агаарнай, ондоогоор хэлэхэдэ, гамма-оршомнай, байгаалиинхи шэнги юрын, «нулевой» гэжэ нэрлэгдэдэг юм. Улаан-Үдэ соо эндэ тэндэ аномальна бишыхан үзэгдэлнүүд гаража байдаг. Зүгөөр тэрэ хүнэй бэе махабадта муугаар нүлөөлнэгүй.

Хэрбээ техногенно талаараа муухай болохо үндэһэтэй гэжэ һанаа һаа, гэр байра болон дачаяа шалгуулхада яаха һэм даа.

Ямар нэгэн эдеэ хоол гү, али ургамал шалгуулха гээ һаа, тэрэнээ абаад, республиканска санэпидстанциин радиологическа лабораторидо асархада болохо.

Сээшэнь хэлэхэдэ, Россин Федерациин ямаршье республика, областьһоо асарагдажа, ногоон дэлгүүртэ худалдагдаха болоһон продукт бүхэн хиналтын индикатораар шалгагдадаг юм. Хэрбээ зүбшөөгдэмөөр хэмжээнһээ жэашье ондоо байгаа һаань, тэрэ продукт республикын научно-үйлэдбэриин ветеринарна лабораторидо ябуулагдажа, радиометрическэ шэнжэлгэ хэгдэдэг гээшэ.

Эдеэ хоолой тон «сэбэр» продукт гэжэ дэлхэй дээрэ байдаггүй юм. Тиимэһээ эндэ хэмжээн гэжэ бии. Тэрээн тухайл хөөрэлдэнэ гээшэбди.

Радиоактивна бодосуудтай байжа магад гэжэ һэжэглэгдэһэн бүхы продукци гурбан шатын шалгалта гарадаг: эдеэ хоолые ехэ индикатораар гансата шалгаха галга; эндэ тэндэһээнь абтаһан хубииень радиометрическэ лабораторидо шалгалга; индикаци гаралгын үедэ үзэгдэһэн зүйлдэ спектрометрическэ гүнзэгы шэнжэлэлгэ хэлгэ.

Оронойнмай ондоо нютагуудта суглуулагдаһан эм домто ургамал «Фармация» гэжэ нэгэдэлэй складуудта ороно. Радионуклидуудай талаар тэдэ заабол шалгагдадаг. Эндэ ВДУ-нь (сэг зүүраар хэрэглэжэ болохо хэмжээниинь) 88 байха зэргэтэй. Днепропетровскһоо асарагдадаг мяхан, Липецкһээ ерэдэг өөхэн, Курска областиин тоһон, США-гай шэниисэ, грузин, энэдхэг сай соо ВДУ-нь мүн лэ 88 байха зэргэтэй.

Хүндэтэ эрхэтэд! Санитарно-эпидемиологическа албанай хүдэлмэрилэгшэд нютагуудайнгаа, үйлэдбэриин болон нииитын хэрэглэмжын байра байдалай арюун сэбэр, муухай бэшэ байхын түлөө һанаагаа зобожо байдаг.

Эндэ, тэндэ радиационно талаараа аюултай гэһэн тэмдэг хаража болохот. Тэрэмнай доосогоо гурбан нобшаһатай, «Радиоактивность» гэжэ бэшээтэй шараулаан үнгэтэй гурбалжан байха. Хэрбээ иимэ тэмдэгтэй зүйл хараа һаа, СЭС-тэ гү, али милицидэ, Граждан обороныш штабта гү, али горгүйсэдкомуудта, сельсомсоветүүдтэ дары дуулгагты.

Үхибүүдэй нааданда анхаралтай байгты, радиационно аюултай тэмдэгтэй тэдэниие танилсуулжа, заажа үгэгты, ойлгуулагты.

Һүүлэй үедэ дэлхэй дээрэ байгаалиин радон гэжэ газ болон тэрээнһээ таһарһан продуктнууд олоной анхарал татана. Тэдэ энэ талаар байдал манай республикада хүсэд шэнжэлэгдээгүй. Элүүрые хамгаалгын албан зэдэмтэдтэеэ хамта энэ асуудалые нарийнаар шэнжэлжэ, элүүржүүлгын хэмжээнүүдые абаха ёһотой гэжэ найдагдана.

Т. ФРОЛЕНКО,
республикын санэпидстанциин радиационно гигиенын таһагые даагша.

Захил хэхээ шамдагты!

«Мисс Центральная Азия-90» сэбэр дангинануудай түрүүшын уласхоорондын конкурсын түгэсхэлэй шата шэнэ жэлэй урда тээ гурбан үдэшын туршада үргэлжэлхэ. Декабриин 21, пятница — хахад финал, декабриин — 22, суббото — түгэсхэл, декабриин 23, амаралтын үдэр — эгээн сэбэр дангинын бал. Хитадһаа, Монголһоо, Буряадһаа, Туваһаа, Хакассиһаа, Агын автономито округһоо, Эрхүүһээ, Барнаул болон Красноярскһаа сугларһан 24 басагад эгээн сэбэр дангинын нэрэ зэргын түлөө тэмсэхэ. Энээнһээ гадна «Мини-мисс», «Мисс-фото» гэхэ мэтэ нэрэ зэргэнүүд олгогдохо.

Москвагай «Мисс» гэһэн шоу-группа, Барнаулай «Глория» гэжэ пластика болон моодын театр, Улаан-Үдын «Лотос» гэжэ хатарай ансамбль, мүн ондоошье коллективүүд концертын программада хабаадаха.

ЗММК-гай КСК-да 19.00 сагта харалга эхилхэ.

Билетүүдые эртээнһээ арадай творчествын түбтэ худалдажа абахадатнай болохо. Мүн 3-15-32 телефоноор хонходожо, коллективээрээ захил хэгты.

Предприятинууд болон кооперативүүдай анхаралда! Конкурсын үедэ шоу-аукцион үнгэргэгдэхэ. Эд бараа худалдаха гэбэл, эртээнһээ захил хэхэ хэрэгтэй. Маанадтай харилсаа тогтоохоео шамдагты. Телефон: 3-15-32.

Техническэ мэргэжэлэй 8-дахи училищи

Улаан-Үдын техническэ мэргэжэлэй 8-дахи училищи Ленинэй орденто мяханай комбинадай баазова предприятитай хамта «Боец скота» гэһэн мэргэжэлдэ һурагшадые һургаха тухай соносхоно. Һурапсалай болзор — 6 һара. Һара бүхэндэ 150 түхэриг стипенди түлэгдэхэ. Училищи дүүргэһэнэй һүүлээр 150 түхэриг үгтэхэ.

Училищи дүүргэшэд баазова предприяти болохо «Улан-Удэнский» гэжэ мяханай комбинадта хүдэлхөөр эльгээгдэхэ. Хүнгэлэлтэтэй эдеэ хоолоор хангагдаха гэжэ тэмдэглэе. Дунда зэргын салин хүлһэн — 500—800 түхэриг.

17 болон дээшэ наһанай залуушуул училищида абтаха.

1991 оной февралиин 1-һээ хэшээлнүүд эхилхэ.

Училищиин адрес: 670006, Улаан-Үдэ, Пугачевой үйлсэ, 36, 8-дахи ПТУ.

«ИсБор» гэжэ худалдаа наймаанай бага предприяти арадай үргэн хэрэглэмжын эд бараа худалдажа абаха талаар предприятинууд болон кооперативуудтай хэлсээ батална. Ямар эд бараанда хэлсээн баталагданаб гэбэл:

— электробытовой приборнууд;

— мебельнэ гарнитурнууд;

— арһанай бүхы зүйлнүүд;

— бытовой хими.

Иимэ адресаар хандагты: 683050, Петропавловск-Камчатский-50, микрорайон Центральный, 13—12, «ИсБор».

Уран зураашадай выставкэтэй танилсагты

САМПИЛОВАЙ НЭРЭМЖЭТЭ УРАН ЗУРАГАЙ МУЗЕЙ СОО НИГҮҮЛЭСХЫ СЭДЬХЭЛЭЙ ВЫСТАВКЭ ШЭНЭ ЖЭЛЭЙ УРДА ТЭЭ НЭЭГДЭХЭНЬ.

Энэрхы сэдьхэлэй болон элүүрые хамгаалгын фондын Буряадай отделени «МоБи» фирмэтэй хамта иимэ выставкэ эмхидхэнэ. Улаан-Үдын хүн зондо болон айлшадта залуу уран зураашадай бүтээлнүүд харуулагдажа, эндэһээ ороһон мүнгэн энэрхы сэдьхэл болон элүүрые хамгаалгын жасада оруулагдаха. Выставкэ декабриин 27-до түгэсэжэ, таанад, тэрээндэ ерэгшэд, һайшааһан зурагууд болон бүтээлнүүдээ худалдажа абахадатнай болохо.

ВЫСТАВКЭ ДОЛООН ҮДЭРЭЙ ТУРШАДА ҮРГЭЛЖЭЛХЭ! ТЭРЭЭНДЭ ХАБААДАХАЯА ШАМДАГТЫ!

Декабриин 21-дэ 11 сагта христиан шажангай санаартан выставкые арюудхажа, ном уншаха. Тэрээндэ хабаадахыетнай уринабди.

Билет 1 түхэригтэ байха. Эрэмдэг бэетэйшүүл, наһажаал хүнүүд болон үхибүүд биледгүйгөөр орохо аргатай.

Тел.: 2-22-34; 2-35-74.

«Найдалай телефонсой» хүдэлмэридэ зарим тэды хубилалта болобо

«Найдалай телефон» иигэжэ мэдээсэнэ:

понедельник — психолог;

вторник — журналист (залуушуулай газетын);

среда — сексопатолог, психиатр;

четверг — «Найдалай телефонсой» директор;

пятница — юрист;

суббото — «Залуушуулай канал» («Найдалай телефоной» хүдэлмэриин группын 16—18 наһатай гэшүүд телефондо дежурлаха).

Һарын хоердохи амаралтын үдэр — санаартан.

Телефоной номер: 2-35-74.

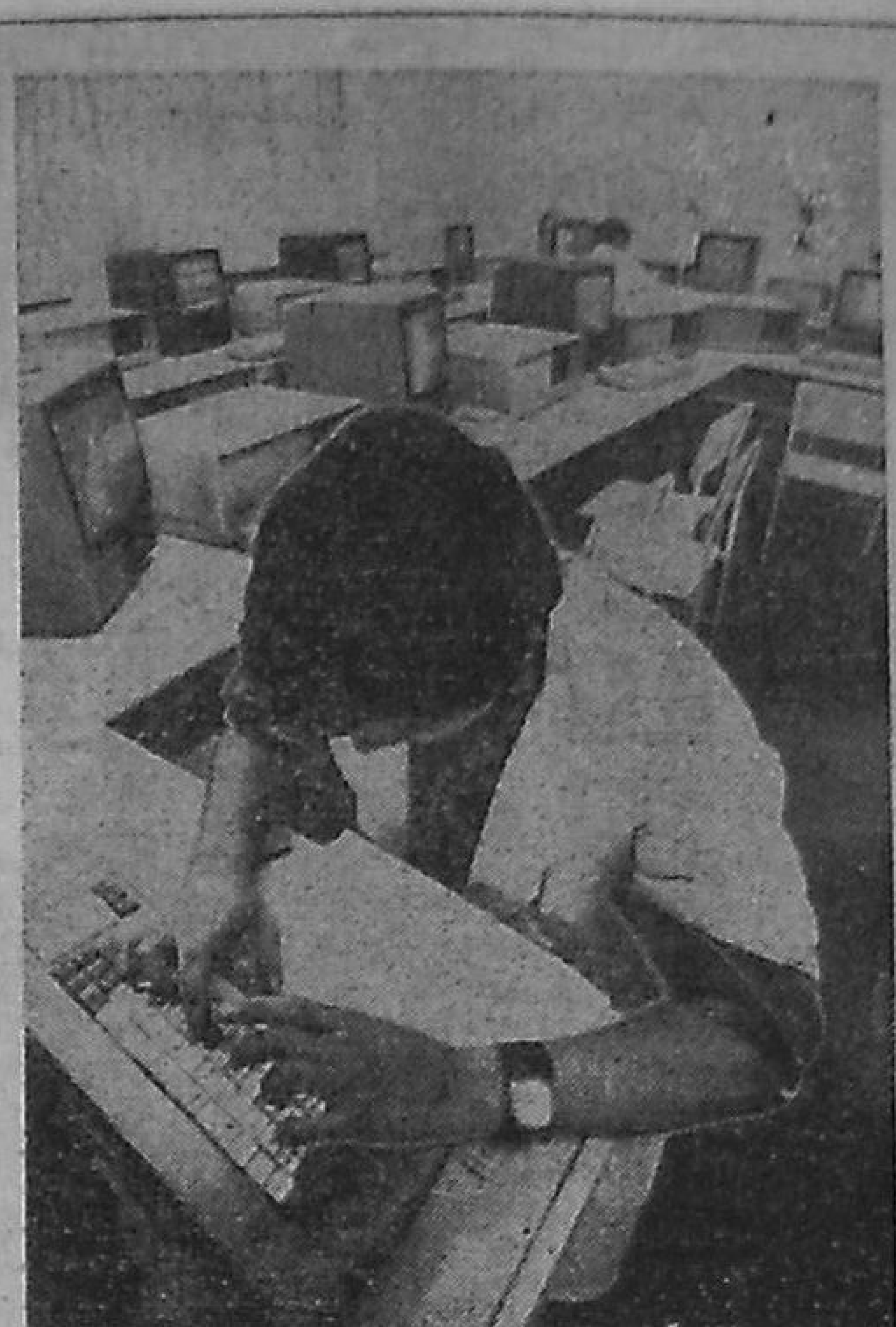

Улаан-Үдын горгүйсэдкомой научно-техническэ түб

БАГА ҮЙЛЭДБЭРИ НЭЭХЭ ТАЛААР ДОКУМЕНТНҮҮДЫЕ БЭЛДЭЛГЭДЭ ЭКОНОМИЧЕСКА ТУҺАЛАМЖА ХҮРГЭХЭ ТУХАЙ МЭДҮҮЛНЭ.

ИИМЭ АДРЕСААР ХАНДАГТЫ: 670001, Улаан-Үдэ, Ленинэй үйлсэ, 54.

Телефон: 2-23-45, 2-61-49.

«МоБи» ФИРМЭ ТҮБЭД ХЭЛЭ ШУДАЛХА ДУРАТАЙШУУЛДА ИИГЭЖЭ ХАНДАНА

Түбэд культурые гансал шажан мүргэл, бурханай ном уншалга гэхэ мэтээр зарим хүнүүд ойлгодог. Теэд түбэд культура гээшэмнай бүри үргэн ойлгосотой гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй. Түбэд ороной хойто зүгэй районуудта бүхэдэлхэйн түүхэ, медицинэ, астрологи, литература болон поэзи үргэнөөр дэлгэрэнхэй юм. Буряадууд эндхэг хүгжэлтэтэй, Хитадай оюун бэлигтэйшүүлтэй, томо эрдэмтэдтэй урда сагһаа хойшо танил гэжэ хэлэбэл, алдуу болохогүй. Саһанай орон гэжэ Түбэд тухай хөөрэлдэдэг байха. Юундэшьеб энэ ороние еһотойл нюуса, ямар бэ нэгэ онсо шэнжэтэй гэжэ баһал хэлсэдэг ааб даа. Энэшье зүбтэй байжа болоо. Уг гарбалайнгаа сэсэн һургаалнуудые мэдэхэ гэбэл, түбэд хэлэнэй эхин курсануудта ябахыетнай дурадханабди. «МоБи» фирмэ иимэ хэлэнэй курс нээжэ, хэшээлнүүдые үнгэргэжэ эхилхэнь. Хэшээлнүүд түлбэритэй байха гэжэ һануулая. 20 хүн курсада абтаха. Иимэ адресаар хандагты: Улаан-Үдэ, Октябрьская, 20 «а», ЛВРЗ-гэй ДОСААФ. 4-дэхи номерой трамвайгаар «Поликлиника» буудал хүрэтэр ошохо. Справкануудые абаха гэбэл, иимэ телефоноор хандагты: 95-71-97.

«МоБи» фирмэ ямаршье удхатай текстнүүдые оршуулха захил абана. Бэшэгүүдые, элдэб янзын документнүүдые, техническэ документнүүдые, уран һайханай текст, тусхай терминологитой текст гэхэ мэтые асархадатнай болохо. Түргэн болзор соо оршуулга хэгдэхэ гэжэ фирмэ найдуулна.

Иимэ адресаар захил хэгдэхэ: Улаан-Үдэ, Каландаришвили, 23, 4-дэхи дабхар, к. № 57. 9 сагһаа 13 саг болотор хандаха шухала. Телефон: 2-35-74,

Декабриин 10-най һүни түбэй рыногэй дэргэдэ хубсаһатай, гурбан хутагатай (һиилэжэ бүтээһэн) хара дипломат мартагдаша һан байна. Энэ дипломат «Тоонто» нэгэдэлдэ хабаатай. Бусаабалтнай урмашуулхабди гэжэ мэдүүлнэбди. Иимэ телефоноор хонходогты: 2-05-95, 2-57-45.

Элүүр энхын болон нигүүлэсхы сэдьхэлэй фондын Буряадай отделени «МоБи» фирмэтэй хамта Улаан-Үдын болон республикын залуу уран зураашадай выставкэ үнгэргэнэ. Бүхы жанрнуудай уран зураашад шэнэ жэлэй урда тээ үнгэргэгдэхэ энэ выставкэдэ уригдана. Эмхидхэлэй комитет бүхы бүтээлнүүдээ декабриин 16 болотор иимэ адресаар эльгээхыө гүйнаl Улаан-Үдэ, Октябрьская, 20а, ЛВРЗ-гэй ДОСААФ. 4 номерой трамвайгаар «Поликлиника» буудал хүрэтэр, 29, 30 номерой автобусуудаар «Милиция» хүрэтэр ошохо.

Телефонууд: 2-22-34; 2-35-74.

Гэрээ һэлгэхэ дуратай гүт?

«Союзпечатиин» киоскнуудта декабриин эхээр «Обмен квартир» гэһэн согсолбори худалдагдажа эхилээ. Тэрээн соо хэдэн зуугаад вариантнууд дурадхагдана.

Модон гэрые болбосон түхэлтэй квартираар, үгы гэбэл бага гэрые томо болгохо, томо гэрые бага болгохо гэхэ мэтэ вариантнууд олон. Улаан-Үдэһөө ондоо тээшээ зөөхэ дуратайшуулшье бии.

«Услуга» гэжэ мэдээсэлэй түб гэр һэлгэхэ дуратайшуулда туһалха байна.

Ямар бэ нэгэ зүбшэл абаха гэбэл, энэ түбтэ хандагты.

Адрес: Мелькомбинат, Тулаевай үйлсэ, 150.

Ямар бэ нэгэ соносхол үгэхэ гэбэл, редакцида хандагты!

«Союзпечатиин» киоскнуудай хажууда тогтонгүйгөөр бү гарагты!

«Шүүдэрэй дуһалдал» адляар һанагдана

АКТЕР ХАДАА БҮХЫ ЮУМЭ ТЭСЭЖЭ, ДАБАЖА ГАРАХА ЕҺОТОЙ ГЭЖЭ ЮУНДЭШЬЕБ ХӨӨРЭЛДЭДЭГ. ТЕЭД ТЭРЭ БУСАД МЭРГЭЖЭЛТЭДТЭЛ АДЛИ ЮРЫН ЛЭ ХҮН ХА ЮМ. ЮУНДЭ ЭГЭЭН ҺҮҮЛДЭ ОБЕОРОГДОХО, АНХАРАГДАХА БОЛООБ ГЭЖЭ РСФСР-эй ГАБЬЯАТА АРТИСТКА ЕЛЕНА КАМБУРОВА НЭГЭТЭ ХЭЛЭЭ ҺЭН.

Эдэ үдэрнүүдтэ энэ бэлигтэй бэрхэ дуушанай сценэ дээрэ гаража эхилһээр, зохеохы ажалаа хэжэ эхилһээр хорин табан жэл болохонь.

Хүнгэн промышленностиин технологическа институдта ороходо гэжэ түрүүшээр шиидэһэн байна. Хэдэхэн жэлэй үнгэрһэн хойно Елена Камбуровае эстрадно-цирковой искусствын Гүрэнэй училищиин эстрадна отделенидэ һурахыень харахаар байгаа. Ямаршье он жэлнүүдтэ Елена Камбурова нэгэл янза, түбшэн дөрүү байдаг зантай. Имэл түбшэн зантай, һайхан хоолойтой дуушан байхадань лэ олон тоото харагшад тэрэниие халуунаар угтадаг байжа болоо. Бүгэдэ нэгэдэжэ, хүгжэлтын замаар дабшаха еһотойбди гэжэ тэрэ хэлэхэ дуратай.

Агуу ехэ Мусоргскиин циклһээ, революционно ород аялга хүгжэмһөө Жак Брелиин болон Анна Ахматовагай дуунууд хүрэтэр хэды олон һайхан аялгануудые Елена Камбурова репертуартаа оруулдаг бэ! Польшын Вроцлав гэжэ городто үнгэргэгдэхэ актернүүдэй дуунай фестивальда хабаадажа, удаань США-гаар гастрольдо гараха гэжэ тэрээн тухай хэлэе.

— Елена Антоновна, эстрада тухай хөөрэлдөөнэй гараходо, «Дуунай театр» гэһэн хоер үгэ ходо дуулахаар байдаг... Бидэ Камбуровагай театр тухай мүн лэ оло дахин шагнаһан байнабди. Мосгорисполкомой культурын главна управлени иимэ театр нээхые зүбшөөгөө. Театрай хуби заяан мүнөө ямар бэ?

— Манай театр мүнөө дээрээ нүүдэл гэр һануулна. Искусствада коммерци гэһэн ойлгосо огто таарадаггүй. Мүнгэнэй талые хараха болоо һаа, бүхэли стадионуудые суглуулдаг рок-группануудтай яашье тэнсэхэгүйбди. Магад тиимэһээл театр нээхэ тухай асуудал тон һайнаар шиидхэгдэнгүй байжа болоо.

Театрнай ямар байхаб? Артистын культура, этикэ, эстетикэ гэжэ байгаад хөөрэлдэдэг ааб даа. Энээниие бишье дэмжэхэ байнаб. Иимэ ойлгосонуудгүйгөөр артист гээшэ үргэн олон харагшадта һайшаагдахагүй. Театр-монолог нээхэ һанаан бии. Теэд мүнөө дээрээ театр өөрын гэргүй гэжэ хэлэхэ шухала. Гэхэ зуура, Москвагай тэн дунда хэндэшье хэрэггүй элдэб янзын конторонууд томо гэрнүүдые эзэлһээр зандаа. Кооператорнууд, коммерсантнууд бүхы үйлэ хэрэгүүдэй урда ябадаг хүнүүд болошонхой. Тэдэнэр хооһорон гэрнүүдые нюдэ сабшаха зуура эзэлжэрхеод байдаг. Эндэ һөөя академик Д. С. Лихачевто бэшэг бэшээ һэм. Магад тэрэ манай театрта спонсорые бэдэрхэдэ туһалжа магадгүй гэжэ найданабди.

— Театр социальна шэглэлтэй байха еһотой гэжэ хөөрэлдэдэгбди. Мүнөө үеын эстрада хүнэй зан абаринда, жаяг заршамда ямаргаар нүлөөлнэб?

— Заримдаа бүхы юумэндэ сүхэрхэ, гомдохо ушарнууд болохоео һанадаг. Еһотойл искусствые ойлгожо һураха гээшэ маанадай уялга. Тамара Гвердцители, Павел Дементьев, Анна Смирнова, Манану Менабде, Мария Иткина болон бусадые энэ талаар ехэ хүдэлмэри ябуулдаг гэжэ һанадагби. Һүүлэй үедэ эстрадада коммерци хэхэ дуратайшуул ерэдэг болошонхой. Иимэ ябадалнуудта эсэс табиха хэрэгтэй гэжэ һанагдана.

— Дуу дуулахадаа, эгээн түрүүн аялга хүгжэмдэ бэшэ, харин үгын удхада таниие анхаралаа хандуулдаг гэжэ хөөрэлдэдэг.

— Һүүлэй үедэ би поляк, француз, англи, испан хэлэн дээрэ дуулдаг болонхойб. Тиихэдээ ганса үгэдэ бэшэ, мүн аялга хүгжэмдэшье анхарна ха юмбиб. Юлиан Тувим, Поль Верлен, Гарсиа Лорка гэгшэдэй хэлэн дээрэ аялга хүгжэм зохеохо, дуу дуулаха дуран хүрэнэ. Би өөрөө гречанкашье һаа, түрэлхи хэлэеэ мэдэхэгүйб. Энээниие ехээр халаглаадагби. Национальна шэнжэнүүдээ хүн гээшэ алдаха еһогүй.

Е. ПРИХОДЬКО.

ХОЛЫН ОРОНООР АЯНШАЛЖА...

Үнгэрэгшэ зун манай Улаан-Үдэдэ Скандинавиин «Фенрис» гэжэ группа айлшаар ерээ һэн. Манай пластическа драмын студиин артистнуудтай харюу болгон Скандинави ошохо тухай тиихэдэл, июль һарада, хэлсээн баталагдаһан байна.

Теэд манай артистнууд ноябрь һарада Скандинави ошоод ерээ. Иигэжэ арадай дипломати бүхы юумэ унжагайруулхаа болижо, хилэ гараха зузаан гэгшын саарһан данса эрхилхээ болижо байна гэжэ мүнөө ойлгобобди.

Пластическа драмын студиин Скандинави ошохо группые Игорь Григурькогой оронд Андрей Лузан хүтэлбэрилээ. Бидэ тэрээндэ хандажа, аяар холын Данида ямар байдалтайб гэжэ асуубабди.

— Данида һайн лэ байдалтай гэжэ хэлэлтэй. Теэд энэмнай юрэ хэлэхэдэ хооһон үгэнүүд болоод лэ дүүрэшэжэ магадгүй. Өөрынгөө нюдөөр энэ орониие харахадаа ямар байдалтайб гэжэ тон һайнаар ойлгохоор. Аяар холын Скандинави орон ошоод ерэһэн манай артистнууд ехэл омогорхоолтой байгаа еһотой. Магазинуудтань бүхы юумэн бии ааб даа. Теэд энэ шухала бэшэ. Ондоо ажабайдал, болбосоролтой хүнүүд, ядамаргүй һайн байдал харахада хэды урматайб!

«Шереметьево-2» аэропортһоо ноябриин 6-да ниидэжэ, Копенгаген хотын «Каструп» аэропортдо удааншье болонгүй буубабди. Дэлхэйн заха гэжэ нэрлэмээр аяар Скандинави орон иимэ түргөөр ниидэжэ ерэһэндээ гайхалаа баража ядаһаар байтарнай «Фенрис» гэжэ нэгэдэлэй студиин танил нүхэднэй дүтэлжэ ерэбэ. Тэдэнэртэй бидэ юрын лэ автобусоор вокзал ошожо, Хунлебек (Даниин ниислэлһээ 30 километр тухай газарта түбхинэһэн) гэжэ багахан город поездоор ошобобди. Багахан город гэхэдэмнай захын район байгаа еһотой гэжэ бү ойлгогты. Данида захын газар, бага поселок, бага хото гэхэ мэтэ ойлгосонууд хэрэглэгдэдэггүй юм. Манай оролдол иимэ байдалтай гэжэ мүнөө тэмдэглэхэ дүүрэн эрхэтэйб. Данида бүхы хотонууд, бага һууринтосхонууд бэеэ дааһан, юунһээшье, хэнһээшье дулдыдадаггүй байха юм.

Манай группын гэшүүдые хунлебегэйхид гэр гэртээ хубааринжа абаа. Үнгэрэгшэ зун Скандинавиһаа ерэһэн айлшаднай мүн лэ манай группын артистнуудай гэрнүүдтэ ажаһуугаа һэн. Тиихэдэ бидэ холынгоо айлшадые үнэн зүрхэнһөө угтажа, һайнаар байлгаха, һайнаар хооллуулха гэжэ оролдоо һээбэбди даа. Теэд өөһэдөө мүнөө Скандинави ошожо, тэдэнэй томо гэгшын гэрнүүдтэ байдаг болоходоо, ямар квартирануудта ажаһуудагаа, ямар эдеэ хоол баридагаа тон һайнаар мэдэрэн ойлгожо, хэды ехээр аягүйрхөө һэнбибди. Эндэ бидэ зэмэтэй бэшэбди гэжэ хэлэхэ дуран хүрэнэ. Орон дотороймнай ямаршье һалбариин байдал иимэ доройтонги, эмхи гуримгүй байна бшуу.

Би нэгэ залуу булын гэртэ ажаһуугааб. Үбгэниинь Копенгагенда наркомани болон архидалгатай тэмсэдэг таһагта хүдэлдэг, һамганиинь һургуулиин багша юм. Тэрэл һургуулида бидэ зүжэгөө харуулха еһотой байгаабди. Даниин бүхы дунда һургуулинуудтал адли энээшье һургуулида өөрын театр бии. Иимэ һургуулинуудай сценэ дээрэ өөһэдынгөө зүжэг наада табижа шадаха һурагшадта хэды ехээр атаархахаар байгааб! Байдалынь хэды һайн бэ!

Һургуулиие, тэндэхи сценые харахадаа, бидэ хэды ехээр гайхаабибди! Һургуулиин сценэ дээрэ иимэ һайн техникэ, түхеэрэлгэнүүд табятай байха гэжэ мэдэхэгүй байшообди. Сценые дары түргэн гэрэлтүүлжэ, фонограмма табяа. Юрэдөө иимэ һайн байдалда һураха, хүдэлхэ, наадаха гээшэ еһотойл жаргал...

Данида манай буряад студиин ошон сасуу журналистнууд анхаржа захалаа. Буряад нютаг хаана түбхинэһэйб, ямар соел культуратайб гэхэ мэтэ асуудалнууд ходо табигдаа. Заримдаа Горбачев тухай ямар һанамжатайбта гэһэн асуудалнууд манай шэнэ танилнуудые һонирхуулһан байна. Үгытэй ядуу болошоһон, эдеэ хоолоор дуталдашаһан тулюур байдалтай орон гэжэ Совет орон тухай тэндэ хэлсэнэ. Тиигээдшье эдэ үгэнүүд зүб гээшэ ха гэжэ Данитай сасуулжа үзэхэдөө һанаа һэмди...

Үнгэрэгшэ үбэл бэлдэһэн «Баллада об инках» гэһэн зүжэг Даниин сценэ дээрэ харуулаабди. Ондоо орон ошоходоо, манай артистнууд доторойнгоо байдалые харуулха гэжэ бүхы шадалаараа оролдоо. Иигэжэ тэдэнэр сценэ дээрэ ямаршье бэрхэ мэргэжэлтэ артистнуудһаа дутахаар бэшэ зүжэг наада харуулһан байха юм. Харагшадшье Буряадай эльгээгдэмэлнүүдые халуунаар угтаа. Хунлебек хотын бүхы харагшадта, ямаршье наһанай хүнүүдтэ халуун баярые хүргэнэбди. Иимэ һайхан сэдьхэлтэй, ходол миһэрэнги шарайтай харагшадтай уулзаһандаа омогорхообди. Копенгаген ошожо, үйлсэ гудамжануудаар ябажа, тэндэхи шухаг газарнуудтай танилсаһан, музейнүүдые хараһан байнабди. Үнэхөөрөөшье Данида тад ондоо байдалтай!

Сэхыень хэлэхэ болоо һаа, маанадые супермаркедүүд бэшэ, харин тэндэхи хүнүүдэй бэе бэедээ налгай зохидоор хандалга, урин зохид миһэрэл гайхахаа ехээр гайхуулаа. Юрэдөө сэг үргэлжэ миһэржэ, энэбхилжэ ябаха гээшэ маанадта гайхалтай шэнгеэр үзэгдөө һэн. Ямар юумэндэ сухалдахабибди, шалтагаан үгы ха юм гэжэ тэндэхи хүнүүд хэлэдэг байна. Бэе бэеэ зэмэлхэ, хараахаха, тиихэ тиитэрээ наншалдаха ушарнууд Данида огто болодоггүй гэжэ мэдэжэ абаабди.

Гэхэ зуура, Данида наркоманууд яһалашье бии. Би өөрынгөө нюдөөр тэдэниие хараа һэм. Наркомануудтай тэмсэдэг агбан лэ наркомануудта анхардаг байна. Ондоо хүнүүд энээндэ анхаралаа балай табинагүй. Наркоманууд өөһэдынгөө зүгһөө нэгэшье зүрюу аяг ааша гаргадаггүй, хүнүүдтэ шэрүүнээр хандадаггүй гэжэ баһал обеоргодоо. Энээниие түрүүшээр бидэ яашье ойлгожо ядаа һэмди. Манай эндэхи наркоманууд тад ондоо абари зантай, аяг аашатай гэжэ мэдэнэбди...

Удаань бидэ «Королева Скандинавии» гэжэ юһэн палубатай теплоходоор Норвегиин Осло хото шэглэн гарабабди. Тэндэ удаан болонгүйгөөр Ниттедаль гэжэ нэрэтэй коммуна гэхэ гү, али багахан город ошоо һэмди. Тэндэ мүн лэ һургуулиин театрнууд, музейнүүд олон. Данидал адли эндэшье наркоманууд болон панканууд олон байба. Гэхэ зуура, Норвегидэ еһо гурим нарин нягтаар сахидаг гэжэ хөөрэлдэдэг ааб даа. Эндэ бидэ яһала олон зүжэгүүдые харуулжа үрдибэбди. Викингүүдэй музей хараабди, «Фенрис» группынхидтай хэдэн удэшэнүүдые үнгэргөөбди. Һөөргөө Скандинави бусажа, удаан болонгүй гэртээ ерэхэ болзорнай хүрэшэбэ.

Скандинави ошоһондоо бидэ үнэн зүрхэнһөө баяртайбди, омогорхолтойбди. «Фенрис» гэжэ группатай танилсажа, хэды ехэ юумэ мэдэхэ болообибди! Искусство гээшэмнай хэды ехэ эди шидитэйб гэжэ энэдэл ойлгообди. Саашадаа хүдэлмэридөө айхабтар харюусалгатайгаар, хэзээ хэзээнэйхиһээ оролдолго ехэтэйгээр хүдэлхэбди гэжэ мүнөө үгэеэ үгэнэбди. Ондоо ороной түгээ хүгжэлтэтэй, болбосорол культуратай танилсаха гээшэ хэды туһатайб!

Манай студиие «Фенрис» группынхид хани халуунаар угтажа, нютагтаа, еһо заншалнуудтаа дүтэ танилсуулаа. Саашадаа уулзалгамнай энээгээр дүүрэшэхэ бэшэ, харин бүри халуунаар үргэлжэлхэ гэжэ найданабди. Һаяар бидэ дахяад Дани ошожо, хэлсээ баталха, саарһануудта гараа табиха еһотойбди. Удаань Улаан-Үдэдэ театральна нэгэдэл байгуулха һанаан бии. Хуушанай буряад искусство нэргээжэ, шоу-группа нээхэ хүсэл түрэнхэй. Иигэжэ бидэ алишье талаһаа бэеэ дааһан нэгэдэл болохо гэһэн зорилгоо бэелүүлхэбди гэжэ найданабди.

Андрей Лузан болон тэрэнэй нүхэдтэ аяар холын Скандинави орон, тэндэхи һуудал байдал, еһо гурим, заншал, мүн «Фенрис» группа үнэн зүрхэнһөө һайшаагдаа гэжэ ойлгобобди. Тэдэнэй хани халуун харилсаан үргэлжэлхэ байха гэжэ найдагдана.

Инна РЫЖКОВА.

Тангариг.

hургаал абамаар

Сэхыень хэлэхэдэ, албанайнгаа амаралтын hүүлээр ерээд, энэ шэнэ hонindо абаhагр этигээгүй hэм. «Ород авиациин дедушка» гээшэб гэжэ этигэжэ ябадаг байhан рядовой Каир Кожахметов «дэд» болохоео болео ха гэжэ хүршэ подразделениин солдадууд болон сержантнууд намда хөөрэбэ.

«Шэнэ ерэhэн рядовой Вадим Корнаухсата нүхэр еhоор хандалгын гурим журам эбдэhэнэйнгээ түлөө дисциплинарна батальондо хоер жэлээр hуухаар сүүдлүүлhэн нүхэрнай болоно гү?»—гэжэ би гайхабаб.

— Тэрэ рядовой Александр Козлозой колониhоо эльгээhэн бэшэгые хөөрэлдэхэ үедөө ходо дурдадаг байhан юм. Тэрэнэй бэшэгые албанай эхиндэ манда уншадаг hэн. Тэрэ «Тусхай вагон соо болоhон ушар» гэhэн статьягай хажууда мүнөөшье стенд дээрэ үлгөөтэй байдаг,—гэжэ сержант Камил Расулбердыев намда хэлэбэ.—Капитан Казаченогой тэрэ бэшэгые манда уншахадань, тэрээн соохи юумэн хуу худалаар бэшээтэй гэжэ би hанадаг hэмби гэжэ Каир хэлэдэг байба. Замполит тэрэниие өөрөө бэшээд, маанадые «дисбадаар» айлгаха хүсэлтэй байгаа ха. Харин бэшэг соо бэшэгдэhэн юумэн мүнөө бултадаа тон зүб болонол. Козловой бэшэгые бидэ тон анхаралтайгаар уншадаг hэмди гэжэ тэрэ хэлэнэ...

Бэшэг сооhоо мүрнүүдые дурдахамни.

«Нүхэр майор!

Солдат байhан аад, шанга гуримтай колонидо 5 жэлээр эрхэеэ хаhуулhан, түрмэдэ hуужа байhан Александр Козлов танда хандана.

Бүхы юумэн Танай хэлэhэнэй еhоор болоо гэжэ мүнөө гашуудалтайгаар мэдэрхэ баатай болоноб. Командирнуудай манай урда табиhан эрилтэнүүд тон зүб байгаа гэжэ hанагдана. Совет хуули, дүрим хүндэлхэ, тэдэниие нарин нягтаар сахиха гээшэ юунhээшье шухала гэжэ Танай хэлэдэгые мүнөө тон hайнаар hананаб.

Тиихэдэ юрэл хэлэгдэhэн үгэнүүд гэжэ hанаад, ухаандаа хадуужа абадаггүй ябааб. Эдир залуу ябана гэжэ маанадые хайрладаг байhыетнай мүнөө hанадагби. Ямаршье гэмэ зэмэдэ орохогүйбди гэжэ тоолоод, энэниие буруугаар ойлгодог байгаабди. Энээнэй эсэстэ сэрэгэй трибуналай сүүд болоо бшуу.

Эндэ бүхы элдэб аяг ааша гаргаhыемни бултыень игэжэ hануулаа: архидалга, бүдүүлиг аяг ааша гаргалга, уставые сахингүйгөөр ябалга, харилсалга, Уставта огтошье хайхарамжагүйгөөр хандалга гэхэ мэтэ.

Албаяа дүүргэтэрни оройдоол хоер долоон хоног үлэhэн байгаа. Бидэ «залуу солдадуудые доромжолон неадалаабди». Игэжэ hүүлшын тэсэбэри hалаhан байгаа бшуу. Тиихэдэ би үглөөгүүр Таниие намайе юрэл айлгана гэжэ hанаа бэлэйб. КПЗ-гэй изоляторта оруулхадань лэ энэ ушар ямар хойшолонтой байхаб гэжэ ойлгоо hэм. Минии эсэгэ сүүд дээрэ игэжэ хэлээ: «Мүнөөдэрhөө хойшо би хүбүүгүй болобоб». Эсэгынгээ игэжэ хэлэхэдэнь, досоомни хэды уйтараа, гашуудааб даа.

Сүүдэй hүүлээр эжымнай саа үбшэндэ дайрагдаа, эсэгэмнай шамhаа арсаа гэжэ дүү басагамни бэшэг бэшээ юм. Эсэгээ би ойлгоноб даа. Намайе хүн болгожо табихын тула тэрэ хэды оролдооб даа. Эсэгэмни хоердохи группын инвалид байhан аад, минии техникумдэ hурахын тула хоер ажал хэдэг hэн. Харин би хэды ехээр эсэгээ гомодхообо гээшэбиб. Гэмтэ ябадал гаргаhан хүбүүн хэндэ хэрэгтэйб? Түрмэдэ hууhан үбгэн намда хэрэггүй гэжэ Люда баhа бэшэг эльгээгээ hэн.

Сүүдэй hүүлээр, шиидхэбэри гаргаhанай hүүлээр би модо бэлэдхэлгын ажалда хүдэлөөб. Ажалай түрүүшын hарануудые дурдан hанахадаа досоомни уйтарна. «Паханууд» саг үргэлжэ маанадые доромжолдог hэн. Юундэб гэхэдэ, би түрүүшынхеэ түрмэдэ ороо б. Сэрэгэй статьягаар түрмэдэ ороhон хүнүүдтэ тэдэ илангаяа муугаар хандадаг. Тиигээд игэжэ хэлэдэг: «Таанад шолмосууд гээшэт, түрүүшээр Эхэ орондоо елбаяа үнэн сэхээр хэжэ дүүргээд, hүүлээрнь элдэб аяг ааша гаргахаяа ядагбта»...

...Нүхэр майор! Минии бэшэгые солдадуудта уншажа үгыт. Залуу солдадууд намайе hанана еhотой. Мүнөө тэдэ албанhаа табигдаха болоhон, хуушанай солдадууд болоод ябана ха юм. Би бултанhаа хүлисэл гуйгаад, игэжэ хэлэхэ байнаб: Өөрынгөө ажабайдал тухай гүнзэгыгөөр бодожо үзэгты! Залуу ябахадаа халтирхай харгыгаар дабшажа, элдэб аяг ааша гаргахада дэншье hаа, бэлэн байдаг. Харин сэхэ сэбэр харгыда орожо, муу муухай ябадалhаа hалаха, бэеэ арюудхаха гээшэ ехэл хүшэр хүндэ байдаг. Тиимэhээ бүхы наhандаа сэдьхэлшни бүлхитэй ябаха. Энээниие ойлгожо абахын тула заатагүй түрмэдэ hууhанай хэрэггүйл. Имэээр ухаа оролгын, нюдөө нээлгын үнэ сэн дэншье үнэтэй сэнтэй болоно...»

Козлов тон зүбөөр бэшэнэ. Хододоо гэмынь урдаа гэмшэлынь хойноо байдаг ха юм даа. Командирнууд болон полит-хүдэлмэрилэгшэд солдадуудые айлгахын тула имэрхүү бэшэгүүдые уншадаггүй гэжэ ойлгожо абаха хэрэгтэй.

Рядовой К. Кожахметовэй уйдхарта hургаал бусадта hургаал болохо зэргэтэй гэжэ hанахаар пэ. Энэ хүн бүхэндэ уридшалан hануулха зэргэтэй. Зүгөөр армиин оршомдо «дедовскэ» жама еhонууд бүхэжэнхэй, сахигдаhаар зандаа. К. Кожахметовэй аяг ааша-hаа хохидоhон рядовой В. Корнауховай өөрөө «дэд» болоод, залуу солдадуудhаа «өөрынгөө эрхэнүүдые хэрэглэхэ эрилтэнүүдые» табижа эхилhэн баримтануудые юугээр тайлбарилтайб?

Командирнуудай рядовой В. Корнауховай эдэ «эрилтэнүүдые» саг болзор соонь таhа дүүрэhэниинь hайн лэ гээшэ. Тэрэ албанайнгаа hүүлээр гэртээ харяа hэн. Тэрэ гомодхоогшынгоо хойноhоо түрмэдэ орошон алдаа бэшэ гү?

«...Ехэл хүшэр хүндэ ажал хэдэгбди, үдэшэлэн тээшэ хүлөөшье татахын аргагүйгөөр зэсшэхэш, нилээд ехэ нормо үгтэнхэй, хэрбээ тэрэниие дүүргээгүй hаашни, хүнгэлэлтэтэй үдэрнүүд тоологдохогүй, түрэлхидтэй уулзуулхагүй, магазинда ошохо талоншье үгэхэгүй (hарадаа 1 түхэриг 80 мүнгэнэй), жэхэд жэл соо нэгэ дахин посылка абаха эрхэгүй болохош.

Хонхын hүүлээр орондоо оро сасуугаа бүхөөр унташахаш, үглөөгүүр хонхын жэнгирхэдэ, hуга харайн бодохош. hэрин сасуугаа абаhаар бодохо хэрэгтэй, тиигээгүй hаа хэhээгдэхэш, үгы гэбэл, хүндэлэлтэгүй үлэхэш.

...Өөрынгөө нүхэдые — залуу солдадуудые гомодхооходоо ямар тэнэгүүд байгаа гээшэбибди гэжэ мүнөө hайнаар ойлгоноб. Мүнөө залуу солдадые сохихоор гараа үргэhэн хүнэй гарыень хухалжархиха hэм. Энэмнай ехэл бузагай ябадал гээшэ. Хэрбээ намда үнэншөөгүй hаа, минии орондо hуугаад туршагты даа. Тиигэбэлтнай ямаршье хөөрэлдөөн хэрэггүй болохо.

Хэрбээ бүхы юумые гэдэргэнь бусааха аргатай hаа, мүнөө би казармын шала угаахын орондо хэлээрээ долеохоор, үдэр hүнигүй ажаллахаар бэлэнби.

Би хэнииешье гэмнэнэгүйб, би өөрөөл зэмэтэйб. Мүнөө зэмээ амсажа байна бшууб...

Баяртай. Хүндэлэн үлэгшэ рядовой байhан аад, мүнөө түрмэдэ hуужа байhан Козлов Александр».

Уставай дүримүүдые сахингүйгөөр хоорондохи харилсаагаа тогтоолгын шалтагаануудай нэгэн гэхэдэ, олонхи солдат үшөөл гүлмэр зантай, нэрэ хүндэ тухай гүнзэгыгөөр бододоггүй, социальна болон зан ябадалай үнэтэ баялигуудынь гүйсэдөөр бүрилдөөгүй байха юм.

Тиихэдээ солдадууд «гражданкаhаа» голодоhотой, дутагдалнуудтай» ерэнэ бшуу.

Тээд маанадта, сэрэгэй албанда, хэды хүшэр хүндэ байдаг бэ. 18 жэлэй туршада «гражданкада» хүмүүжүүлжэ шадаагүй хүбүүдые хоер жэлэй туршада хүмүүжүүлээд туршагты даа.

Бүхы хүмүүжүүлгэ бага балшар наhанhаа эхилдэг гээшэ: гэр бүлэhөө, саадигhаа, hургуулиhаа, ПТУ-hаа, ямар хүнүүдээр нүхэсэнэбши, тэрээнhээ нилээд ехэ юумэн дулдыдаха. Хүнүүд тон хурсаар игэжэ хэлсэдэг: «Арми гээшэ обществын толи болодог, тэрээн соо бүхы hайн, муу таланууд элеэр харуулагдадаг. «Энэмнай тон зүбөөр хэлэгдэhэн үгэнүүд болоно!

Гэхэ зуура, зарим хүнүүд, тэдэнэй дунда нилээд шууяа татаhан «Сто дней до приказа» гэhэн номой автор Юрий Поляков игэжэ hанадаггүй.

Юундэ гээшэб?

Юундэб гэхэдэ, тэрэ өөрынгөө туужа соо «дедовщинын» үзэгдэлнүүдые харуулна. Тэрэ сэрэгэй гурим журам муутай нэгэ коллективые урагшатайгаар шэлэжэ харуулаа. Теэд Юрий Поляков бүхы армиие гэмнээд, «дедовщинын» бодото шалтагаануудые харуулаагүй, тэдэниие усадхаха арга замуудые бэдэржэ, бэеэ зобоогоогүй.

Тиихэдээ «Сто дней до приказа» гэhэн туужа дотор бүхы юумэ үнэн зүбөөр харуулагдаа гэжэ хэлэхын аргагүй. Үнэхөөрөөшье сэрэгэй зарим коллективүүдтэ «дедовщинын» элдэб аяг аашанууд гаргагдахагүй юм бээ. Энээнhээ уламжалан, бүхы юумые бодотоор хараад үзэебди. Элдэб дутагдалнуудтай, хазагай ябадал гаргалгатай эрид шууд тэмсэл ябуулдаггүй газартал имэрхүү хойшолонгуудтай ушархаяа hанадагбди.

Зарим подразделенинүүд казармын хулиганнуудта шанга харюу үгэжэ шададаггүй. Тиимэhээ «намhаа саагуур, наранhаа наагуур» гэhэн жама еhо баримталдаг солдадууд дэншье hаа олон байха юм. Имэрхүү газерта хубилалтанууд болохо гэжэ хүлеэhэнэй үлүү. Юундэб гэхэдэ, хүсэ хэрэглэдэг хүнүүдтэй харилсаагаа гутааха хүсэлтэй хүнүүд олдохогүй еhотой

Младша сержант Мамука Мирианашвилиин албаяа үнгэргэдэг подразделенидэ энэ талаар яhала урагшатай алхамууд хэгдэжэ эхилэнхэй. Тэрэнэй ротодо «дедовщинын» аяг ааша гаргаха ушарнууд үнинэй дайралдаагүй. Гэхэ зуура, эндэ абаhаар гэнтэ имэ амжалта туйлаагүй байhаниинь эли ааб даа. Сэрэгэй албатанай хоорондо Уставай дүрим сахингүйгөөр харилсаа холбоогоо тогтооhон багаханшье ушарта эндэ шанга сэгнэлтэ үгтэдэг. hаяхан рядовой С. Сметенко рядовой А. Акимовые хээрын лагериин дэбисхэр дээрэhээ саарhа суглуулхыень «гуйба» гээшэ, тэрэнэй «гуйлта» абаhаар обеорогдожо, рядовой С. Сметенко хэhээгдээ hэн. Энээнэй hүүлээр өөрөөл шорой шохой суглуулhанhаа hайн юумэ үгы гэжэ солдат тобшолоо хээ юм.

Нэгэ нютагhаа татагдаhан солдадууд болон сержантнууд эбтэй зэтэйгээр нэгэдэжэ, сэрэгэй коллективүүдэй хоорондохи хани барисаае, харилсаа холбоое бэхижүүлгын шухала асуудалнуудай нэгэн байhаар зандаа. Илангаяа Дунда Ази болон Закавказска союзна ба автономито республикануудhаа татагдаhан хүбүүд ород хэлэ муугаар мэдэдэг дээрэhээ түрүүшын үедэ ядалдадаг.

Нэгэ нютагай хүбүүд болон «дедовщина» нацинууд хоорондохи харилсаанууд нэгэл үндэhэтэй. Харин энэ «үндэhэн» тогтожо загсашаhан жэлнүүдтэ «бури болоожо гутаhаниинь» ехэл халагламаар.

Мүнөө өөhэдыгөө хангадаг болоожо эхилhэнhээ хойшо амаршанхай.

Заримдаа армида алба хэхэеэ hаяхан ерэhэн сэрэгшэд hула бэетэй, муу бэлэдхэлтэй байдаг гэжэ хэндэшье мэдээжэ. Гэхэ зуура, казармын хулиганнууд багжагар томо бэетэйнүүд, шанга нюдаргатайнууд байхаяа hанадаг. Турнигта бэеэ hайнаар татажа шададаггүй шэнэ сэрэгшэд имэ хулиганнуудта харюу үгэхэеэ айдаг ааб даа. «Халуун шулуу долеоhон» хулиганнууд өөрыгөө, нэрэ хүндэеэ, сүг алба хэжэ байhан нүхэдөө хамгаалжа шадаха шанга бэетэй хүбүүдтэ дүтэлдэггүй. Имэ хүбүүдые тэдэнэр абаhаар танидаг.

«Дедовщина» гэhэн ойлгосые үндэhөөрнь үгы хэхын тула ямар хэмжээнүүдые абалтайб? Сэрэгэй коллективүүд эндэ бүхы хүсэ шадалаа элсүүлжэ, hанал бодолоо нэгэдүүлжэ, харилсаануудаа hайжаруулхые оролдохо уялгатай. Устав хазагайруулhанай хойшолон мүнөө эли тодоор харагдажа байна.

Эндэ hаяхана нэгэ имэ хөөрэлдөөнэй гэршэ болооб.

...Канцеляриин үүдэн нээлтэтэй байгаа. Хоер дежурна хүбүүд Ю. Поляковой туужа тушаа hанамжануудаа hанаа амарханаар андалдан зогсобод. Хажуудамнай нэгэшье хүн үгы, хөөрэлдөөмнай хэншье шагнанагүй гэжэ тэдэнэр hанана хэбэртэй.

— Манай эрхэнүүд болон уялганууд тушаа уншаа hэн гүт?

— Уншаа. Устав дотор хэлэгдэhэндэл адли. Урдань би эдэ бүгэдэн тушаа ехэ юумэ мэдэхэгүй байшооб.

— Туужа соо бэшэгдэhэндэ ороходоо бидэ бүри бараг байдалтайбди.

— Зүб даа! Теэд hаяар захиралтын гарахада, «лимонууд» болошоходоошье магадгүйбди.

Имэ хөөрэлдөө шагнахадаа, Ю. Поляковой туужа «дедовщинада» хэды болотор алба хэхэ юм гэжэ hанаа hэм.

Т. ЛАМБАЕВ,
офицер-политхүдэлмэрилэгшэ.

Панорама

«Сай баригты!»

Мүнөө Хитад, Япон, Индэ, Түбэд болон Англида сай ямар аргаар шанадаг тухай хөөрэхэмнай. Урид сай тухай зарим мэдээнүүдые дурдая. Сай хадаа дулаан оронодо ургадаг ургамал гээшэ. Ботанигууд хоёр янзын: хитад-ассамска сай илгаруулдаг. Хитад сай 3—6 метр үндэртэй ургамал юм. КНР-тэ, Солонгосто, Япондо тэрэ ургадаг байна. Ассамска сай 10—12 метр үндэртэй модон юм. Индиин Ассама нютагта ургадаг хадань, газарайнь нэрэ энэ ургамалда үгтөө бшуу. Индостанай хахад арал дээрэ иимэ модон ургадаг юм. Энэ сай элдэб янзын байдаг. Хитад, ассамска сайн үрэнүүдые холин ургуулһан ургамал цейлон сай гээд нэрлэгдээ.

Манай эрын урда тээхи 2700 ондо бэшэгдэһэн хитад гар бэшэгүүд соо сай тухай мэдээн дурдагдаһан байна. Имагтал манай эрын дүрбэдэхи зуун жэлдэ Буддын шажанай сахеартан сай үргэнөөр дэлгэрүүлжэ эхилһэн түүхэтэй. Домог соо дүрдагдаһанай ёһоор, Дгрма гэжэ нэрэтэй санаартан удаан болзорто эдеэ хоол барингүй маани мэгээм уншажа эсээд, унташаһан байгаа гэхэ. Гэнтэ һэрижэ, өөртөө ехээр сухалдаад, нюдэнэйнгөө хаагдахагүйн тула һорьмоһоео отолжо хаяа хэ. Тэрээнһээнь модон ургажа, набшаһаарнь хэгдэһэн сай хойртой тэмсэхэдэ, туһатай байгаа.

IX зуун жэлдэ Буддын шажанай улам дэлгэрхэ бүри Япондо, Солонгосто иимэ унда дуратайгаар ууужа эхилээ бшуу. XVI зуун жэлдэ хоёр замаар Европо түби руу сай абаашагдажа, тэндэхи зоной дуратай ундан болоһон байдаг Нэгэдэхи замынь гэбэл, Хойто Хитадһаа—Сибирь, тэндэһээ Росси руу нэбтэрүүлэгдээ, удаадахинь гэхэдэ, Урда Хитадһаа Англи руу эльгээгдэһэн байха юм. Тиимэһээ Хойто Хитадта сайе тэмдэглэһэн чай гэһэн үгэ ороо арадай, Урда Хитадта хэлэгдэдэг—ти гэһэн үгэ Англиин, Европын гүрэнүүдэй хэлэндэ нэбтэржэ ороо бшуу. Дэлхэйн бусад газарнуудта сай үргэнөөр тараагдажа, улам ехээр үйлэдбэрилэгдэжэ эхилээ һэн. Үнгэрһэн зуун жэлдэ Англиин колонинуудта сай ехээр ургуулагдажа захалһан байна. 1885 ондо Аджерида, удаань Закавказида, Краснодарска хизаарта сай ургуулжа эхилээ. Иигэжэ сай ургуулдаг гурбан нютаг бии болгогдоо гэбэл, Алас Дүрнэ, Зүүн-Урда Ази, Хойто Кавказ ба Закавказии болоно. Арад бүхэн сай шанаха, эдеэшүүлхэ арга зохеоһон байна.

Эндэ уншагшадайнгаа захяае бэелүүлэн, сай шанаха хэдэн аргануудтай танилсуулхэмнай.

ХИТАД АРГА

Хэдэн зуун жэлнүүдэй туршада сай шанаха олон тоото аргануудэнэ орондо туршагдаһан байха юм. XV—XVIII зуун жэлнүүдтэ пиалын түхэлтэй гайвань аяга соо сай шанадаг болоо һэн. Энэ аягын хэмжээн 200—250 миллилитр юм. Иимэ аяга руу 4—5 халбага сай хээд, аягынгаа хахадсаа уһа юулээд, 2—4 минутын туршада эдеэшүүлнэ. Хитадууд иимэ сай халуунаар, багахан балгаар ууҗа, сайн «хангал үнэр амталдаг» юм. Гайвань руугаа бусалһан халуун уһа дүрбэ дахин хэжэ ууходо болохо. Хоёр, гурба дахин халуун уһа гайвань руу хэһэнэй һүүлээр сайн амтан танигдажа эхилдэг гэжэ хитадууд хэлэдэг байна.

АНГЛИИН АРГА

Сай уулга хадаа англичануудай үндэһэн ёһо заншалнуудай нэгэн болоһхой. Тэдэнэр тусхай сагта сай уудаг: 13 болон 17 сагта. Гурбан хүндэ иимэ унда бэлдэжэ үгэхэ гэбэл, уридшалан халаагдаһан амһарта соогоо дүрбэн халбага сай хээд, бусалһан уһыа дээрэһээнь хэлсэжэ, 5 минутын туршада эдеэшүүлдэг. Энэ үедэ халаагдаһан аяга руугаа дулаасуулагдаһан (хөөрүүлэгдэһэн бэшэ) һү өөрынгөө дураар хэжэ, сайгаа аягалдаг байна. Һүтэй аяга руугаа сай юулэхэдэ, тэрэнэй амтан, һайхан, хангал үнэрынь үгы болохогүй.

ЯПОН АРГА

Энэ ороной зон ногоон сайда иланхаяа дуратай юм. Тэдэнэр хитад аргаар сайгаа эдеэшүүлдэг байна. Шаажан тусхай домбо соо сай бутартарынь сохижо, эдеэшүүлдэг түхэреэн аяга руугаа тэрэнээ бусалһан халуун уһатайгаар хэдэг. 200 грамм уһанда нэгэ халбага сай хэжэ, 4 минута соо эдеэшүүлхэдэ, хангал үнэрынь үгы болохогүй. 30—50 грамм багтаамжатай сай аягалжа, саахаргүйгөөр багахан балгануудаар удаан уудаг байна. Эдеэ хоол бариһанай һүүлээр тэдэнэр заабол сай уудаг юм.

ЭНЭДХЭГ АРГА

Энэдхэгтэ, Шри Ланкада сайгаа англиин аргаар эдеэшүүлдэг. Шри Ланкада нэгэ аяга соо, 1,5—2 халбага сай хэжэ, үдхөөр эдеэшүүлжэ, һүтэйгөөр ууха дуратай. Индиин зон мүн лэ һүтэй сай уудаг. Харин эрхим шанартай дарджилинга сай ямаршье юумэнтэй холингүй уудаг юм.

Хүргэгдэһэн сай Индиин үндэһэн ундануудай тоодо ороно. 300—500 грамм уһан соо 3 халбага эрхим шанартай сай хэжэ, 5 минутын туршада эдеэшүүлээд, хүргэдэг. Удаань хахад литр багтаамжатай тусхай аяга соо мүльһэ хэжэ, хүргэгдэһэн сайгаа тиишэнь юулээд, хэршэгдэһэн лимон, саахар өөрынгөө амтаар хээд, үухада болохо.

ТҮБЭД АРГА

620 онһоо хойшо Түбэдтэ сай ууҗа эхилһэн байна. Эндэхи зон ганса сайгаар байдаг юм. «Сайгүй болоходоо, тэдэнэр ехээр зободог, заримдаа үбдэжэ эхилдэг» гэжэ хитадай урданай нэгэ ном соо бэшэгдэнхэй. Тэдэнэр сай уудаг аягынгаа хэмжээгээр утые хэмжэдэг байна. 8 модо зай гаталааб гэхын оронодо, 3-томо алгын зай ябааб гэжэ хэлэдэг һонин гуримтай. Эгээн түрүүн хирпиисэ сайгаа бутаргадаг байна. Нэгэ литр уһанда 50—75 грамм сай хэжэ эдеэшүүлдэг. Удаань һарлагай 100—250 грамм тоһо, дабһа хэдэг. Эдэ бүгэдые багахан һаба соо хэжэ, үдхэн ундан болоторнь һамардаг юм.

«Цзамба» гэжэ үндэһэн эдеэ хоол бэлдэхын тула Түбэдтэ сай хэрэглэдэг. Иимэ хоол бэлдэхын тула ешмээнэй шарагдаһан талхан, һарлагай тоһон, хирпиисэ, сай, дабһан хэрэгтэй.

Р. ИДЫМОВА,
хэблэлэй «Эко-Арт» агентствын «Сай хамбы» программын хүдэлмэрилэгшэ.

УРГАМАЛАЙ НАҺА УТА БОЛГОХО ТУРШАЛГА

Москвагай биолог Н. Исаев элдэб олон туршалга хэһэнэй эсэстэ иимэ ћобшолол хэбэ: наһа ута болгохын тулада ямар нэгэн аргаар организмын хүгжэлтые тогтоохо хэрэгтэй. Иимэ бодомжын яһала бэелүүлэгдэжэ болохо тухай Исаевай гаргаһан мүнхэ ногоон клен модон гэршэлнэ. Энэмнай манай ороной дундуурхи нютагуудта ургадаг, тиин намар болоходо заатагүй набша намаагаа гээдэг ургамал юм. Харин Исаев хоёр кленние үбэлэй сагташье ногоон зандань байлгажа шадаа юм. Тэрэ энээниие ягаад туйлааб гэхэдэ, 21 хоноод лэ тэрэ модоной бүхы гүлгэхэнүүдыень нэгыешье үлөөнгүй ходолжо хаядаг байгаа. Тиигээгүй һаань, энэ модон заатагүй наһанайнгаа удаадахи шатада орожо, набшаһаяа гээхэ байгаа юм. Тиигэжэ ургамалай залуу наһыень тогтоохо арга олдоһон байна. Ушарынь хадаа бии болоһон гүлгэнүүдэйнь абташаһан ургамалда шэнэ гүлгэнүүд бии болоҗо эхилнэ бшуу. Тиигэжэ набшаһадынь бүхэли жэлдээ ногоон зандаа үлэнэ.

Мүн амитанай ба хүнэйшье организмые үе-үе болоод лэ залуу наһандань бусааҗа байха арга яһала һүбэгшэлэгдэхөөр байна гэжэ Исаев тоолоно. Зүгөөр амитад дээрэ туршалганууд хэгдээгүй. Тэдэниие хододоо залуу байлгахын тулада бүри сүүдхэ үнгэрөөд лэ тусхай зүйлөөр тарижа байха ёһотой юм. Тиихэдээ вольерэй хажууда түхэреэн сүүдхэдэ дежурна байха, мүн тусхай лабораторно бааза хэрэгтэй болохо болоно.

Мүнөө Москвада «Веста» гэжэ туршалгын эрдэмэй түб байгуулагдаа. Тэрэ зургаан таһагтай. Таһаг бүхэн наһа ута болголгын ямар нэгэн асуудал шэнжэлнэ.

Теэд амитад дээрэ хэгдэхэ туршалгын Исаевай зүб байһые гэршэлээшье һаань, тэрэ үрэ дүнгые хүндэ шэлжүүлжэ болохо гээшэ гү? Болохо гэжэл Исаев этигэнэ.

Хүниие залуу наһанһаань гаргахагүйн тулада удаадахи наһандань «оруулдаг» бодосуудыень ехэ хэмжээндэ хүргэнгүй байха хэрэгтэй. Удаадахи наһанда оруулдаг хоёр зүйл мэдэгдэнхэй. Тэдэ хадаа холестерин ба ургалтын гормон болоно. Эдэниие «эдэбхигүй» болгохо арга олдонхой. Үшөө нэгэ—гурбадахи пироглутамилгистидил-промиламид гэжэ зүйлые «эдэбхигүй» болгохо арга олдоогүй.

Хүниие залуу наһандань ходо бусаажа байха аргын олдоходо, рак мэтын аалиханаар хубилан һүжэрдэг үбшэниие тогтоогоод байжа болохо гэнэ. Тэрэниие эдэгээхэ аргын олдотор ааб даа.

Наһа һунааха гэхэ гү, али организмые залуу наһанһаань «гаргахагүй» тухай асуудалаар ондо ондоо һанамжанууд хэлэгдэдэг ааб даа. Гэбэшье Исаевай мүнхэ ногоон болгоһон кленүүдынь найдабари түрүүлнэ.

Энэ бодолой амитад дээрэ туршагдахын тулада жэл хүрэхэгүй саг, мүн 10—15 мянган түхэриг хэрэгтэй гэжэ Исаев тоолоно. Мүнгэншье иигэһээр орожо эхилхэнь бэзэ. Юун бэ гэхэдэ... наршыдаггүй розонуудые (бамба сэсэг) ургуулаад үгэжэ байха тухай хэлсээ Исаев нэгэ үйлэдбэриин нэгэдэлтэй баталаа бшуу.

(АПН).

МАДРИДАЙ ТҮБЭЙ ТАЛМАЙНУУД ДЭЭРЭҺЭЭ ОГТОРГОЙ ӨӨДЭ 50 МЯНГАН ГУЛАБХААНУУД ДЭГДЭН НИИДХҮҮЛЭГДЭЭ. ЭДЭ ОЛОН ГУЛАБХААНУУД ПОРТУГАЛИ НИИДЭЖЭ ОШОХО. УЛААН ХЭРЭЭҺЭНЭЙ ОБЩЕСТВО, ЮНИСЕФ БОЛОН БУСАД ОРГАНИЗАЦИНУУД ЭБ НАЙРАМДАЛАЙ УЛАСХООРОНДЫН ЖЭЛЫЕ ТЭМДЭГЛЭХЭ ЗОРИЛГОТОЙГООР ЭДЫ ОЛОН ГУЛАБХААНУУДЫЕ АГААРТА ТАБИБА БШУУ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: гулабхаанууд Мадрид дээгүүр ниидэнэ.

ТАСС-ай фотохроника.

ТАСС-ай фотохроника.

ТУВАДА ЮУН БОЛОНОБ?

Политическэ байгууламжануудай һандархада, хэды ехэ аюул усал тохеолдодог гээшэб. Тувада хоер засаг тогтоогдонхой: үдэртөө Совет засаг республикые хүтэлбэрилжэ, һүниндөө уголовно оршомойхнд зоргоороо аашалалдадаг.

Горбачевуудһаа, Рыжковуудһаа, Афанасьевуудһаа, Травкинуудһаа совет эгээлэй юрын хүнүүдэй хэды ехэ илгаатай байһаниинь эндэ ялас гэмэ тодоор харагдадаг. Олон парти болон хамтын предприятинуудта налогой политика нэбтэрүүлгэ хэнэйшье һанаае зобоодоггүй. Тува шиидхэгдээгүй тад ондоо асуудалнуудтай. Эдэ асуудалнууд һаяхан мүндэлөө бэшэ юм.

Наяад онуудай эхээр (Тувын нийслэл хото) эжынэр найман часай һүүлээр басагадаа газаа тээшэнь табидаггүй болоо һэн. «Айхабтар хатуу шэрүүнээр» хамтынгаа хүсөөр басагадые хүсөөрөө эдлэнэ гэжэ милицийн протоколнууд соо бэшэгдэнхэй байдаг. Газаагуур сэбэр агаарта сэнгэжэ ябатараа иимэ хүйхэршүүлэй һабарта орожо боломоор байгаа бшуу. Тэрэ гэһэн сагһаа хойшо Кызылэй эжынэрэй хараа бодол хубилшоо: алаагүйл хадаа болоо гэжэ мүнөө тоолодог болонхой.

Тувада хоморой шухаг зүйлнүүд тухай хөөрэлдэхыень дуулахагүйт. Танилнуудһаатнай хэниие сохеоб, хэниие тонооб, хэнэй машина хулгайлааб, хэнэй басагые хүсөөрөө эдлээб гэжэ хөөрэлдэхыень дуулахат. Хохидохогүйн тула юу хэхэ еһотойб? Эдэ хөөрэлдөөнүүд соогуур иимэ тэмэ тушаа болгоомжотойхоноор дуугаралсаад абадаг: эндэһээ арилха гү, али үгы гү?

ХҮДЭЛЭНХААР, ГЭДЭҺЭНДЭЭ НЕЛБООД ХЭБТЭЭШЭНЬ ДЭЭРЭ!

Хүн зондо абажа үзэхэдэ гэмтэ ябадал гаргаха талаар Тува орон дотор түрүү һуури бүхөөр эзэлэнхэй. Хубилган шэнэдхэлгын жэлнүүдтэ гэмтэ ябадал хоер дахинаар ургаа. Эндэ элдэб шалтагаанууд олон байха. Болзороо дүүргэжэ, түрмэһөө табигдаһан гэмтэдые Тувада ажаһуухыень зүбшөөдэг, нютагай сэрганууддай засаг баригшад дура зоргон соогоо аашалдаг, нютагай хүн зон бултаараа архидадаг, нютагай ноед нюдаргаа заигидан аашалдаг болошоо һэн.

Гүрэнэй үзэл сурталай хүдэлмэриин һандаран урагшагүйдэхэдэ хүн зон бүхы юумэндэ хамаагүйгөөр хандажа, юундэшье шүтэхэеэ болеод, һула табиһан һур шэнгэ болошодог гээшэ. «Социалис ажалые» магтахаяа болиходонь, Бухаринай «Баяжагты!» гэһэн уряа лозунг дахяад мүндэлһэн байна. Энээндэ Тувын залуушуул иигэжэ мэдүүлээ: «Һураһанай, хүдэлһэнэй хэрэггүй. Гансал мүнгэ олохо хэрэгтэй». Энээнэй эсэстэ хэншье хүдэлхэ хүсэлгүй, харин бултадаа түргэнөөр баяжаха эрмэлзэлтэй. Хэншье һураха хүсэлгүй (гансал манай баян интеллигент һураал юм бэзэ).

Урдандаа һуража олоһон мэргэжэлээ хэрэглэнгүйгөөр, хүдэлэнгүйгөөр баяжаха нэгэл зам бии. Тэрэмнай гэхэдэ, гэмтэ ябадал гаргалгын зам болоно.

АГЫ НҮХЭНЭЙ ЭРМЭГ ДЭЭРЭ

Мүнөө республика дотор хүдэлмэригүй хэды залуушуулай бии байһаниинь хэндэшье мэдэгдэнэгүй. Нютагай МВД иимэрхүү мэдээсэлдэ анхардаггүй.

Түрэл нютагуудаа орхижо гараһан (хүдөө тосхонуудһаа город руу залуушуулай ошолго саг үргэлжэ ургаһаар) болон ерээдүйдэ ямар ажал хэхэ байһанаа ойлгодоггүй төөришэһэн нилээд олон залуушуул ямаршье сагта орьелон бусалжа тэһэрхэээр, хөмөроо үймөө үүсхэхээр түгэс бэлэн байдаг. Тувада иимэ аюулые усадхаха хаба шадалтай хүсэнүүд бии гэжэ һанахын аргагүй.

Республика дотор политическэ талаар бэе даанги байгууламжанууд һаял мүндэлжэ захаланхай, тиимэһээ үшөөл этигэл найдалда хүртөөгүй байһаар. Нютагай партократи мэгдэшоод, юушье хэхэеэ ойлгожо ядашанхай: гараа дэлгээд, һанаа амараар һуудаг, юушьеб хүлеэдэг. Удахагүй бултыемнай партиһаа гаргаад, ажалһаамнай намнахань еһотой гэжэ тэдэ хүлеэнэл ха. Иигэжэ загсажа тогтошоһон байдал харахада, хэды хүшэр хүндэб даа. Бадаганай үбшэндэ нэрбэгдэһэн хүнүүд эгээл иимэ байдалда ородог гээшэ.

ШЭНЭ КАРАБАХ БОЛОНО ГҮ?

Тувада ямаршье сагта ород хүнүүдтэ дурагүй байһан гэжэ хэр зүб хэлсэдэг бэ? Ондоо нациин түлөөлэгшэд байһандань бэшэ, харин ондоо тээһээ нүүжэ ерэһэндэнь дураа гутадаг байжа болоо. Һүүлэй үедэ Тувада шахардуу байдал хүрэжэ ерэнхэй.

Ород яһанай хүнүүд бүхы зөөриеэ худалдажа, Туваһаа ондоо тээшээ зөөхые оролдоно.

Байгша оной хабар тува болон ород залуушуулай хоорондо хөмөроон боложо, ородуудые муушалһан хуудаһанууд эндэ тэндэ тараагдажа эхилһэн байна. Үдэр ошохо тудам байдал шахардуу боложо захалаа. Хову-Агсы гэжэ поселогто ород болон тува хүнүүдэй хоорондо ехэ наншалдаан боложо, найман хүн, тэрэ тоодо нэгэ милиционер шархатаа. Ород хүнүүдэй гэрнүүдтэ добтолхо, бүхы зөөриинь һандаргаха ушарнууд олон дайралдаа. Хоер һарын туршада энэ поселогой 500 ородууд ондоо тээшээ зөөхэ бсетай болоһон байна.

Хүршэ Элегест поселогто ород гэрнүүдые шатааха ушарнуудшье болоо. Тобшолбол, табан һууриин пунктнуудта нацинуудай дунда хөмөроон болоһон байна. Июниин тэн багта Тувагай автотранспортнигууд нютагай хүтэлбэрилэгшэдтэ, МВД-дэ этигэнэгүйбди, найданагүйбди гэжэ мэдүүлээ. Эрхэтэнүүдыемнай дүүргээгүй һаатнай, буһалгаалхабди гэжэ транспортын ажалшад мэдүүлһэн байна.

ТЭСЭХЭ АРГАНЬ ҺАЛАА

Тувада ажаһуудаг ородууд саашадаа тэсэхэ аргамнай һалаа гэжэ мэдүүлжэ, июниин 28-да Кызыл хотодо митинг үнгэргөө. Эндэ 10 мянган хүн суглараһан байна. Урда тээнь гурбан ород хүбүүд алуулжа, ород яһанай бүхы хүнүүдые дэбэргээ. Демонстрантнууд талмай дээрэ гурбан хүүрсаг асаржа табяад, уголовно болон национальна харата муухай ябуулганууддта эсэс табихые захираа.

Кызыл дотор элдэб [illegible] һураг суу таража һаланагүй. Ородуудай гэрнүүдые дахяад һандаргаха, шатааха гэжэ байгаад хүнүүд хөөрэлдэнэ. Ород бүлэнүүд үнинһөө хойшо ажаһууһан газарнуудаа орхижо, ондоо тээшээ зөөхэ баатай болоно.

ТУВА ГЭЭШЭМНАЙ ЮУН БЭ?

1941 ондо Тувын Арадай Республикын фашис Германида дайн үүсхэхые соносхоходо, ехээр гайхаһан Гитлер карта асархыень захиржа, Тува бэдэршоо һэн гэхэ. Тувада социальна болон национальна хөмөроон үргэлжэлхэгүй гэжэ найдаха дуран хүрэнэ. Энэ оронииие карта дээрэ харахада, хэды гоё газар дэбисхэртэйб! Тиигээшье һаа, тэндэ мүнөө ажаһуухань аймшагтай.

(ТАСС).

ХАРАХА янзада яһала залуубар эдэ хоер наһатайшуулай үшэг шарайнь юундэ иимэ урма баяртайгаар миһэрэн, нюдэдынь ялалзан байха болооб! Теэд эдэмнай конкурсдо илааха юм. Гиннессэй түйлалтануудай номтой дүтэ танилсаһанайнгаа һүүлээр тэдэнэртэ энэ юрэ бусын шэнгеэр һанагдана. Хефен хотодо (ФРГ) ута һахалтай эрэдэй дэлхэйн чемпионат болоо. Тэрээндэ зуу гаран хүнүүд хабаадалсаба. Немец Бернхард Зенгер (зүүн гарта) болон итальянец Пьетро Аркадио энэ конкурсын лауреадууд боложо, урма баяртай, омог дорюунууд байна.

ЯПОНОЙ Арита хотодо (Сага профектура) нютагай уран гартанай шабараар бүтээгдэһэн шухаг ваза олоной анхаралда табигдаа. Тэрэ 1873 ондо Венын аукцион дээрэ худалдагдаһан байгаа юм ха. Тэрэ гэһэн сагһаа хойшо Лондондо үмсын коллекцидэ тэрэнэй хадагалаатай байһаниинь ехэл гайхалтай. Японой «Арт Гэллэри Скобидо Лимитед» гэжэ фирмэ эдэ бэлигтэй бэрхэ уран гартанай бүтээлые 100 миллион иен сэнгээр худалдажа абаад, эхэ орондоо бусаажа асарһаниинь ехэл һайн лэ гээшэ.

КИОДО—ТАСС-ай фото.

Энэ һонирхолтой

ОТТАВА. «Советскэ Союз хубилалтануудай үедэ: Канадада ба дэлхэйдэ эдэ хубилалтануудай удха шанар» гэһэн темээр уласхоорондын түлөөлэлгэтэ конференци эндэ нээгдэбэ. Һүүлэй жэлнүүдтэ түби дэлхэйн политическэ байдалые эрид хубилгаһан үйлэ хэрэгүүдэй хойшолонгууд тухай үгэ булялдаанда Хойто Америкын ба Европын оронуудай гүрэнэй ажал ябуулагшад, парламентаринууд, бизнесменүүд, Советскэ Союзые шэнжэлдэг мэдээжэ эрдэмтэд хабаадана. Ехэхэн бүлэг совет политологууд, экономистнууд ба нийтын ажал ябуулагшад Канадын нийслэл хото ерэнхэй. Совет гүрэнэй аажам хүгжэлтэ, хубилгаан шэнэдхэлгын хараа замууд, демократи үргэдхэлгын, алибаа юумэн тухай олондо мэдээсэлгын удха шанар, һомолонтонуудай ба худалдаа наймаанай эрилтэнүүд, хүнэй эрхэнүүд, национальна асуудалнууд, Арктикын юрэнхы асуудалнууд конференциин зүблэхэ зүйлдэ оруулагдана.

ТОКИО. Мүнөө жэлэй намарай һаранууд Японой нийслэл хотын хүн зониие ехээр баярлуулнагүй. Персидскэ тохойн оршондохи оронуудта кризисэй уняжагайрһан дээрэһээ Японой нефтиин компаниинууд нефтиин зүйлнүүдэй сэнгүүдые ехээр нэмээнэ. Японд хаа хаанагүй гэрнүүдые дулаасуулхын тулада ехээр хэрэглэгдэдэг керосинай сэнгүүд илангаяа ехээр нэмээ. Недондо жэлэй зохихо хугасаатай сасуулхада, ноябрь һарада гэрэнэй сэн 50 шахуу процент нэмэһэн байна.

Барайгараар хэгдэһэн зүйлнүүдэй, хилээмэнэй сэнгүүд горитойгоор нэмээгдэхээр хараалагдана.

ТҮРЭҺЭН ҮДЭРЫНЬ ТУДАЛДАНА

Швед нэгэ бүлын дүрбэн үе бултадаа нэгэ үдэр—июниин 8-да түрэһэн үдэртэй. Евле хотодо ажаһуудаг Ребекка Леннблад 1980 оной июниин 8-да түрөө юм. Тэрэнэй эжынь 1946 оной июниин 8-да түрэһэн байна. Нагса баабайнь — 1913 оной июниин 8-да, тэрэнэй эхэнь—1883 оной июниин 8-да түрөө. Иимэ һониин түрэһэн үдэрнүүд 48 миллион сооһоо нэгэл дахин дайралдадаг байна гэжэ швед мэргэжэлтэд тодоруулба.

(ТАСС-.

Угай бэшэгэй ула мүрөөр

БАРГА БУРЯАДУУД ТУХАЙ

Үбэр-Монголдо ажаһуудаг барга буряадууд анхандаа Байгал далайн эрьеэр һуурижажа байһан юм. Барга буряад болбол эртэ урдын баян түүхэтэй, нүүдэлшэ эргэд (зон) гээшэ. Тэдэнэй аха заха үбгэд хадаа хитад судар ном соо тэмдэглэгдэжэ, анхарал татуулһан байна. Барга буряадууд урданай нүүдэлшэ зон байгаад, Хинган уулын, Үдэ голой хүбөө эрьеэр нютаглажа, нүүжэ ябаһан юм.

Мүнөө үедэ барга буряад Хүлэн-Буйр аймагта һуухаһаа гадна Шэлин гол, Хара-Мүрэнэй, Шэжэеэн зэргын газар нютагуудаар һуудаг юм.

Барга буряад зон эртэ урда сагһаа бүрилдэһэн нэгэ яһатан гээшэ. Үгэ хэлэнэйнгээ талаар буряад хэлэндэ дүтэ юм. Анханай барга буряад зон 621 ондо Сүй улас түрын бэшэгтэ дурдагдаһан байна. 732 ондо барку (барга) зон түүрэг уластай Туула мүрэнэй эхиндэ дайлалдаһан гэнэ.

Эртэ урда барга угсаатан түүрэг хан уласта харьяатай байһан байгаад, 7-дугаар зуун жэлэй үеэр Тан уласта орожо түүрэг хан уластай хэдэн жэлдэ дай хэһэн байгаа.

6—8-дугаар зуунай үедэ Байегу (баргу) гэдэг угсаатан болбол Монин арадахи урданай олон угсаатанай дотор холилдон оршолко, Туула, Сэлэ голнуудай хажуу газар, Хүлэн Буйр гэжэ хоер нуурай баруун хүбөөдэ нютаглажа, табин мянган урхэтэ болоһон байгаа. 647 он багта барга буряад зургаан түмэн—60.000 мянган мүхэгэ зонтой гэхэ гү, али нэгэ түмэн сэрэгтэй, ехэ угсаатан байһан гэнэ. 723 ондо Орхон голой Цайдамда бодхооһон түүрэг Кюле-Тэгин шулуун хүшөөгэй бэшэг дээрэ ба-йа-ку (баргу) угсаатанай тэдээнтэй дайлалдажа байһаниинь тэмдэглэгдэһэй.

Хүлэн, Буйр гэжэ хоер Нуурай хүбөөдэ һууһан барга гэдэг угсаатан гээшэ тэндэ боложо байһан элдэб шалтагаанһаа хүлгэжэ, баруун-хойшоо нүүгээд, Байгалай оршон газарай Хорихон аймагтай ниилээд, хожом барга яһатан болохо бүрилдэһэн гэхэ.

Мүнөөнэй барга буряад болбол ниилэхэһээ хойшо хэдэн үе болоно. Алиниинь хорихон, алиниинь баргаб гэжэ мүнөө үедэ илгахын аргагүй. Эртэ урдын хойто зүгэй Байгалай эрьедэ ондо ондоо угсаатанууд зонхилдог, олониинь баран нүүдэлшэ байһан тула нэгэ орон нютагта байһан дээрэһээнь угзаяуусыень бэдэржэ олохын аргагүй.

Зургаадугаар зуунһаа хойшо хэдэн зуун үе соо Сүй, Тан уласууд, Хойто талаар нютаглажа һууһан угсаатаниие нэгэдхэн абажа байһан үе болоно. Тиигээд Хойто зүгэй олон угсаатанай доторһоо түүрэг хан улас мандажа байгаа. 552 ондо тэрэ мүхэдхэн хосоржо, 745 онһоо хойшо уйгуур хаанга улас мандаад, 840 ондо мүхэн унежа, хожом хиргиз хан мандаад, удангүй али олон хаантан дарагдажа, хосоржо байһан сагта барга буряад яажа амидаржа, зон боложо таһарһан байнаб?

Эртэнэй барга буряад хорчхон угсаатаниие досоогоо багтаагаад, хойто зүгэй олон угсаатан болбол Монголой үндэр хадаар, Байгалай зүүн талын Сибирь, Монголой үргэн уудам тала нютагта амидаржа, нүүдэлдэ шэлжэжэ, харилсан ниилэжэ, ядаржа, олон удаан жэлнүүдые үнгэргэжэ байһан арад зон гээшэ.

Барга угсаатан болбол Байгалай оршондо наймадугаар зуунай һүүлэй үедэ, юһэдүгээр зуунай эхинэй үеэр ерэһэн байха. Арбан нэгэдүгээр зуунай үе болоходо, барга, хори-түмэд зэргын жэжэ угсаатан нэгэдэжэ, улам улам ниилэжэ байһан болоно.

Тэрэ үедэ Нашан-Баатар гэжэ хүн Байгалай оршондо баргануудта ерэжэ һууһан тухай түүхэ бии юм. Тэрэ хадаа алдар суутай Алан—гуагай одхон хүбүүн Бодончир Мунхагай аша хүбүүн байгаа. Нашан-Баатар баргада ерэжэ, хүрьгэн болобо. Нашан-Баатар Номолон эхэһээ гараһан долоодохи хүбүүн болоно. Номолон эхын нютагтаа байхада, залайрнууд алаад, зургаан хүбүүдыень тэндэ хороожо, нэгэ хүбүүнинь тулеэн доро хоргодожо, амиды гараа. Тэрэнь Хайта гэжэ нэрэтэй. Хайта хожом Баргуджин нютагта ерэжэ, үдэжэ олон болоһон юм. Нашан-Баатар олон аймагуудые дайлажа, хуряажа, аажам амар һууба. Солон, мэргэд, барга нэгэ гарбалтай гэдэг. Солон гээшэнь барга бэшэ. Харин солон гэдэг тэрэ үедэ Баргуджин голой дээдэ урасхалаар нютагжажа байһан урданай аймаг зон мүн. Түүхын хэрэг үйлэнүүд болбол арбан нэгэдүгээр зуунһаа арбан хоердугаар зуунай эхин хүрэтэр болоо.

Энээнһээ үзэбэл, Баргужан хадаа Чингис хаанһаа долоон үе дээшээ болохо Нашан Баатарһаа абаад, үбгэ эсэгэ болохо Бардам-Баатар хүрэтэр боржигон обогтоной зонтой ураг саданар боложо, тэдэнэр захирагдажа байһан байна.

Энэ үедэ барга, хорихон, тухайлбал, хори-түмэд улам ниилэлсэжэ, хиян (боржиган) яһатаниие багтааһан, ойро оршонай ондоо аймаг угсаатанай хүнүүдые бэедээ абажа, арбан нэгэдүгээр зуунһаа арбан хоердугаар зуунай үедэ барга яһатан хүсэд бүрилдөө.

Эртэ урдын Барга угсаатан Байгалай зүүн хүбөөдэ ерэһэнэй удаа нютаглаһан газар уһаниинь тэдэнэй нэрээр нэршэн, Баргуджин гол, Баргуджин-Түхэм гэжэ алдаршаһан байгаа ха. Тиигээд арбан хоердугаар зуунай үедэ Байгалай зүүн-хойто талаһаа Сэлэнгэ мүрэнэй адаг хүрэтэр үргэн уужам нютагта байһан хори-түмэд, барга буряад зэргын жэжэ аймаг угсаатанууд баран дээрээ барга гэжэ юрэнхыдөө нэрэтэй байһан юм. Түмэд болбол барга яһатанай нэгэ һалаа болохо. Түмэд аймаг гээшэ Монголой түүхэдэ хэлэгдэдэг хори-түмэд болоно. Эртэ урда сагта Монголой Губиин, уһанай ойро уулые түшэжэ, ой шугы соогуур амидаржа байһан барга хожом газар бэлшээриин муу болоходо, нүүжэ арилһан гэхэ. Хори түмэдтэй хамтаржа, нэгэдэжэ болоо. Хори үбгэнэй арбан нэгэн хүбүүдэй нэрээр нэрлэгдэһэн обогууд буряад баргын дотор олон обогууд гол боложо оролсоһониинь мүнөө хүрэтэр ябадаг.

—7-дугаар зуунай үедэ тэмдэглэгдэһэн ба-йа-ку (баргу), хорихон угсаатан сохом хаанаһаа угтай юм бэ? Иимэ асуудал гараха ёһотой. Эртэ урдын монголшууд буряад хэлэтэй байһан гэжэ үзэхэ гэдэг зүб байна.

Чингис хаан 1207 ондо Жучи гэжэ хүбүүгээ ойн эргэдые эзэлхэ гэжэ сэрэгтэйгээр мордуулһан байна. Жучи Ангарай эрьеэр Енисей мүрэн хүрэтэр ябажа, буряад, барга, хамниган зэргын яһатаниие мэдэлдээ оруулжа тэхэрээ. Тиихэдэ Чингис хаан хүбүүгээ соерхон шагнажа, тэдэ ойн арад зониие захиржа бай гэжэ тогтоол гаргаһан гэхэ. Баргадууд Чингис хаанай үедэ ехэ үйлэ зүдхэлдэ үнэн хүсээ, үгэжэ: монгол үндэһэтэнэй мандал, хүгжэл, бүхэ дундын үндэһэтэнэй ехэ нэгэдэлые бэелүүлхэдэ, өөрын хуби нэмэри үзүүлдэг байһан.

Монголой улас түрэ, түүнэй залгамжа болохо ехэ Юуван уласай үедэ барга яһатанай зон хойто, урдын орондо таран бутаржа ябаһан байна. Тэрэ сагай Үбэр-Монгол нютагта ошоод байбашье, олон зониинь баһал Байгал далайн оршондохи нютагтаа үлөө.

1368 ондо Тогоон-Түмэр хаан Бээжэнһээ ухарин гаража, ехэ Юуван уласые мүхэдхүүлжэ, үгы болгохо хүсэлөө бэелүүлхэ гээ. Тогоон-Түмэр хаанай хүбүүн Аюушарадер хадаа баруун-хойшоо гаража, Хэрлэнэй уужам газараар ябажа, 1371 ондо Хара-Хэрэм хотодо хүрэбэ, Тэндэ Бэлигтэ-хаан Юуван уласые дамжуулан һуужа байгаа.

Тэрэ сагта барга буряадууд Юуван уласай мэдэлдэ орожо байһан байна. 14-дугаар зуунай һүүл хүрэтэрхи үеын баргу буряад тухай материал хомор юм. Хожомой түүхын материалһаа үзэбэл, барга буряад тэрэ үедэ Чингисэй ээд хаадта захирагдажа байһан байна. 1464 ондо Мандухай сэсэн хатан наһа бараа. Эрынь аша хүбүүн Батамүнхын долоон наһатайдань ураг холбожо, хаанай һуури залгуулаа гэжэ мэдээжэ. Тиигээд Даян хаан бутарһан монгол үндэһэтэниие нэгэдхэхэ талаар ехэ хүдэлмэри ябуулаа. Бүгэдэ Монголые дахин мандуулаа. 15—16-дугаар зуунай үедэ барга буряад Даян хаанай Батамүнхын ашада захирагдажа байгаа. 14-дугаар зуунһаа хойшо барга гэжэ нэрэ буряадтай хамта ябадаг болобо.

13-дугаар зуунай үеһөө эхилээд, хамагай ойро үе хүрэтэр барга гэдэг нэрые зарим үедэ дэлгэрэнгы удхатайгаар хэлэдэг, хэрэглэдэг байгаа. Байгал нуурһаа зүүлжээ нэмжыһэн үргэн уудам газарые баргашуулай нютаг гэжэ заадаг. Үнэндөө тэрэ үеын хирээр барга буряад ойро зуура илгаатай байһаншье байгаад, Байгалые тойрон нютаглажа байһан буряад, гэдэг нэлэнхы нэрээр түүхын хуудаһанда ороһон байна. Барга буряадые буряадһаа һалгаан хэлэжэ болохогүй.

Баргашуул урда Хинган дабаанай үбэрөөр нютаглажа байһан XX зуун жэлэй эхинэй зарим материалнууд соо бэшэгдэнхэй. «Хүлэн-Буйрэй тобшо тэмдэглэлдэ» иигэжэ бэшээтэй: «Хуушан барга Гадаада Монгол-Халхын харьяата юм. Хилэ хизаарта һуудаг... Оросой хизаарта орожо, Шэн уласай Энхэ Амгалан хаанай үедэ—Оросые дайлаһан үедэ Оросой хизаарһаа ерэжэ, найман хошуунда орожо, Хара-Мүрэнэй Цицикарай хажууда һуужа, һүүлэй сагта Хинган дабаанай арын зүүгээршэг газар һуури эзэлжэ ажаһуудаг болоо».

Барга буряадай нэгэ бүлэг зон 16-дугаар зуунай һүүл багта Бүүбэ-Бэйлэ хаанай мэдэлдэ байхадаа, Хинган дабаанда хүрэжэ, Носа уула, Үдэ голдо хүрэһэн байна. 17-дугаар зуун жэлэй гарахада, урда зүгэй монгол аймагууд удаа дараа Манжада эзэлэгдээ. Тэрэ үедэ Монголой Лигдэн хутагта хаан Манжые эсэргүүсэһэн байна. Энэ үедэ монгол үндэһэтэн хойто захаар нютаглажа байһан барга-буряад Оросой сагаан хаанта уласай захиргаантай ушаржа байба. Сагаан хаанта Оросой зон барга буряадай нютагта түрин орожо ерэһэн түүхэтэй. Тиихэдэнь барга-буряадай талаһаа эсэргүүсэлгэтэй ушарһан байба. Тэрэ сагта барга-буряад Монголой Түшээтэ хаанай мэдэлдэ байһан байгаа. 1675 ондо Түшээтэ хаан гурбадахи түлөөлэгшэдэй бүлэгые томилон, Москва оруулжа эхилээ:

— Орос сэрэг ерээд, манай зониие, мал һүрэгые барижа абаашаһан юм. Манай алба татабариин эргэд зон болохо буряадуудай һуудаг газарые орос сэрэг сүйдхэбэ. Буряад зон ажал, амидаралаа алдажа, дүрбэн зүгтэ ерилба...

Барга буряадай зарим хэсэгэйхид эхэ нютаг дээрээ байһаар байжа, сагаан хаанай хуули засагта ороо юм. Зариманиинь сагаан хаанта засагһаа зайлажа, Байгалай баруунһаа зүүн тээшээ, Байгалай зүүн-хойноһоо урагшаа нүүһээр, Ниршүүһэ, зүүлжээ гаража ябалай. Ондоогоор хэлэбэл, барга буряадай нэгэ хэсэгэйхид ууган газар дээрээ Оросой харьяатан боложо, нүгөөдүүлынь тэрьелэн зайлажа, таража, бутаржа, Байгалай баруун талаһаа Хара-Мүрэнэй эрье хүрэтэр, үргэн уудам нютагта һуурижаһан байна. Иигэжэ нүүжэ, шэлжэжэ байгаад, ородуудта эсэргүүсэжэ, угсаатан хэлбэри маягтай болоо.

Оросой хасагууд 17-дугаар зуун жэлэй табяад оной эхинэй үедэ загса гэжэ нэрэтэй дагуурай һууриниие дайлан эзэлээд, 1657—1658 онуудта Загса Нэрүүбшэдэ цайжа (хэрэм) байгуулһан түүхэтэй. Тэрэ үедэ ородуудай эзэлһэн газарта барга буряадууд Халха-Монголой харьяатан болоод байгаа. Энээнэй урда Байгалай эрьеһээ Оросһоо тэрьелэн нүүжэ, Ниршүүгэй тала газар ерэжэ, адуу малаа үсхэжэ байгаад, баһал ородуудай мэдэлдэ ороһон байна. Энэ болбол барга буряад болоно.

Цайжые үгы болгохо гэжэ барга буряадууд, дагуурнууд, һангинууд зэргын арад зон эрид шанга эсэргүүсэжэ байгаа. Монголой хаанта ноед монгол нютагта баһа хэрэм тогтоохогүй гэжэ эсэргүүсэн сохилдоһон түүхэтэй.

1664 ондо Түшээтэ хаан, Сэсэн хаан мэтэнэр ородуудай урдаһаа Ниршүү руу сэрэг ябуулба. 1688 ондо түмэн шахуу монгол сэрэг Сэлэнгые, цайжые бүһэлэн орожо ерээ. Энээн дээрэһээ 1688 ондо нэгэ бүлэг барга-буряад Халха нютагта залгалдаха гэжэ Үбэр-Монголой нютагта ородуудһаа тэрьелэн зайлажа ошоо бэлэй. Шэн уласай сэрэгүүд ород сэрэгтэй олон удаа дайлалдаһан байна. Ниршүүгэй цайжые бодхооха гэжэ хэлсээнэй боложо байхада, Нерчинскын оршондо нютаглажа байһан буряад, онгууд зэргын аймагуудай арад түмэн гэнтэ бүһалгаа гаргажа, бусалганай 20 гаран орос сэрэгшэдые алажа, бэеэрээ зуу гаран хүн алуулба. Энээнһээ гадна хожом ород сэрэгүүд олон буряадые, монголнуудые алаһан байгаа. Тиихэдэ хэдэ хэдэн барга-буряадууд, баһа Орос гүрэнэй харьяатан болоһон юм.

Түүхын һамаргаан доро долгилһон он жэлнүүдтэ барга буряадууд нютаг уһанһаа һалажа, ураг түрэлһөө хахасажа, бутаржа, гол түлэб гурбан бүлэг боложо нютагжаһан байна. Нэгэ бүлэгынь тэрэ үедэ Оросой сагаан хаанай мэдэлдэ ороод, буряад уластай хамтарһан юм. Нэгэ бүлэгынь Шэн уласта орожо, Цицикар, Мукдэн, Жаргаланта гэжэ газарнуудаар нютаглаа, зариманиинь, тэндэһээ нүүжэ, Чахар можодо ороһон юм. Мүнөө сагай хуушан барга гэдэгүүд Байгал шадархи нютагһаа ерэжэ, Халхын Сэсэн хаанай аймагаар дамжажа, хожом Шэн уласай мэдэлдэ орожо һуурижаһан байна. Хуушан баргашуул ойрын жэл хүрэтэр бөө мүргэлтэй байһан юм. Хуушан барга, шэнэ барга гэдэгүүдэй хэлэн хадаа буряад хэлэн боложо, бэе бэедээ адли, анханай нэгэ яһатан гээшэ.

18-дугаар зуунай гушаад онуудта Хүлэн-Буйрэй нютагта ерэһээр, зуу гаран жэл болоод байна. Манжа дагуурай нүлөөндэ ороһон гэжэ хэлсэдэг.

Чахарта һуудаг баргашуулһаа ходо олон сэрэг татажа, дайн байлдаанда оролсожо, хоерой хоорондо, монгол, ойрадай дунда ябалсаһан байха.

Энэ үеын барга буряад яһатанай арад түмэн хэсэг, хэсэг болон хубаагдажа, нэгэ шуһатан аха дүү һалажа ядан, хахасаһан байдал тухайдань домог энэ арад түмэнэй доторһоо уламжалан ерэһэн байна. Чахарай баргашуул чахар найман хошуунда тарашаһан байба. Мүнөө Чахарта байһан баргашуул булта гурбан зуу оршон жэлэй урда Солон-Баргаһаа ерэһэн гэжэ домог бии. Хуушан барга 1732 ондо Будагай газарһаа ерээ. Тэдэнэй түрүүн ерэһэн тула хуушан барга гэжэ нэрлэдэг. 1734 ондо Халхын Сэсэн хаанай аймагһаа ерэһэн баргые һүүлдэ ерэһэн тулань шэнэ барга гэдэг. Шэнэ барга Хүлэн-Буйрэй газарта нүүжэ ерэһэн найман хошуунда зохижо байнхай. Баргашуулые гадаадаһаа ерэһэн гэжэ анхандаа газаашалдаг байгаа: алба татабари ехээр тулгаа. Хүлэн-Буйрэй газарта хилэ һахин хамгаалха сэрэг болгогдон, баргашуул байлгагдаа. Хүлэн-Буйр улзы нютаг юм. Энэ хадаа Чингис хаанай дүү Хасар гэгшын хубита газар мүн. Хабата Хасар Сибириин зарим нютагые захиржа байгаа бэлэй. Газар дайдаяа худалдажа, Ли Хонг зан 1896 оной табадахи һарада Оросой сагаан хаан II Николайда ошоод, нюуса хэлсээ баталжа, зүүн-хойто нютагуудай хубиие хэдэн мянган түхэригөөр худалдажа ерэһэн байна.

Тиигээд сагаан хаантан үргэн тала Манжуур газарта түмэр зам барижа, саашаа дамжан, уласай зүүн-хойто нютагые эзэлээд, нүүрһэнэй, алтанай уурхай малтажа, ой шугы һалгаажа, модо унагаажа, абаашажа, гэр барилга барижа, мал хүрэнгэ буляан абажа, дээрмэдэһэн юм. Барга-буряадууд түмэр замда хүдэлжэ, нүүрһэ малтажа байһан арад болоно. Орос хаанта гүрэн түмэр замаа хамгаалха гэжэ Манжуурта ехэ олон сэрэгүүдые оруулжа, ехэ дайн байлдаан боложо эхилээ бэлэй. Зарим баргашуул Монголдо нүүжэ ороһон байна. Оросуудай ерээдүйдэ баргашуулай Хүлэн-Буйрэй газарта нүүжэ ерэһэнһээ хойшо энэ үргэн уудам, бэлшээреэр баян нютагта нютаглажа байгаа. Зүгөөр 17-дохи зуун жэлэй хорвод онһоо эхилжэ, иишэ тиишээ тэрьедэн нүүжэ, нютаглан, мал үсхэжэ шадахаяа болиһон тула баргашуулай ажал үйлэдбэри хүгжэн бадархаяа, улам баян болохоео болиһон байна. Иимэ домог түүхэ барга буряадта бии юм.

М. ХОМОНОВ,
хэлэ, бэшэгэй эрдэмэй кандидат.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

[Ургэлжэлэл. Эхиниинь 22—48-дахи номернуудта].

Би Лидия Хундановагай эсэгые танидаг хүм. Тэрэ Эрхүүгэй областиин Нүхэдэй аймагhаа гараhан хүн юм. Лука Хунданов баhал эрдэмэй доктор, удаан саг соо микробиологиин талаар ажаллаhан хүн байха. Дайнай үедэ үшөө залуу эрдэмтэ Хунданов тухай ехэ суу тараhыень hананаб. Тэрэ шархаа оехо торгон утаhанай орондо шүрбэhэ хэрэглэхэ гэжэ дурадхаа hэн ха. Энэ тон hонин дурадхал байгаа. Тэрэ тон шухала юумэ дурадхаhан байжа болоо, юундэб гэхэдэ, тэрэ дурадхалые түргэн баталан абаhан, хэрэглэжэ эхилhэн байха юм. Хундановай энэ дурадхал минии анхарал юундэ татааб гэхэдэ, ягаад хирургиин асуудалhаа тон холо байhан мэргэжэлтэн—микробиолог эад, шархаа оехо хэрэгтэ шүрбэhэ хэрэглэхээ hанаа гээшэб гэжэ ехэ hонирхоhон байнаб. Эртэ урдын буряад арадай еhо заншалhаа ухаа абаа гээшэл ха гэжэ hанаа hэм. Үхэрэй шүрбэhэ абажа томоод, манай буряад элинсэг хулинсагууд hэбэгшэ хэжэ, ямаршье оёдоо утаhанай орондо хэрэглэдэг байгаа бшуу. Хубсаhа оеходо, гутал уллахада — шүрбэhэнhөө бүхэ hэбэгшэ гэжэ буряадта байгаагүй юумэл. Иимэ болохолоороо, өөhэдынгөө ажал хэрэгтэ зохёохы удхатайгаар хандаха хандалга гээшэ Хундановтанай угай шэнжэ шанар байна гэжэ ойлгоо hэм. Хундановтанда бии байhан бэлиг шадабариин ниитэ олон хүн зоной аша туhада ингэжэ hалбаран хүгжэхэ арга боломжо манай совет үедэ бии болоо гэжэ hанахада, хэды гоё гээшэб! Манай орондо мандан ерэhэн социализмын ашаар хаанта засагай үедэ hэриин хосорхо энэ бэлиг шадабари хүгжэн hалбараа ха юм. Бэлиг шадабари гээшые бурханай заяаhан, тахижа байха еhотой зүйл бэшэ, харин бодото байдалhаа эхитэй юумэн гэжэ би hанадаг хүм. Бэлиг гээшэ жэшээлэшэгүй олон үенүүдтэ оршоhон хүнүүдэй бэе бэедээ уг дамжуулжа залгаhан хубиин шадабаринуудай үни удаан саг соо бүрилдэhэнэй үрэ дүн мүн. Тиимэhээ тус бэлигтэй хэн нэгэндэ хүртөө hаань, юундэ энэ бэлиг тэрэ хүнэй хубидаа эдлэхэ зүйл болохо болоо юм? Юуб гэхэдэ, тэрэ хүн энэ бэлигые бэедээ абсахын тулада юушье хээгүй ха юм. «Бэлиг» гээшэ арад зоной юм» гэhэн үгые би миин лэ гоёор hагад хэлэhэн үгэ гэжэ hанахагүй байнаб. Бэлиг гээшэ хүн зоной угай зүйл, шуhа маханай зүйл юм гэжэ хэлэхэеэ бүри зүрхэлхэ байнаб. Тиимэhээ бэлигые хэн нэгэн уг залгамжаhан абаха зол жаргалда хүртэhэн hаа, энэ баялигта тон харюусалгатайгаар хандаха зэргэтэй. Юундэб гэхэдэ, энэ бэлигые байгуулжа, хэдэн үеын хүнүүд өөhэдынгөө дүй дүршэлые нэгэдүүлhэн, тиин уг залгамжалагшада дамжуулhан байна бшуу. Ямар бэ даа мэргэжэлээр энэ агуу(е)хэ шадабарида хүртэhэн зариманай тус бэлигэй бодото байгаалиие огто ойлгонгүй, өөрыгөө айхабтар дээгүүр абхуулан, намhаа ехэ хүн үгы гэжэ агсамнажа, ондоо хүнүүдые ахир өөдэгүй гэжэ тоолоод өөрыгөө бурхан гэгээн мэтээр hананжа, юуш хээ hаамни болохо, булта хүлисэгдэхэ гэжэ бододогынь ехэл гайхалтай, аягүй байдаг юм. Иимэ хүнүүд тэдээндэ хүртэhэн бэлигые саашадань гүнзэгырүүлхэ, нарижуулха, улам хурса мэргэн болгохо гэжэ огто хүдэлмэрилэнгүй, ямаршье бэдэрэлгэ, туршалга хэнгүй, тон зэрлэг муухайгаар хэрэглэхэhээ гадна, тус бэлигээ урдаа барижа, тиимэ бэлигтэ хүртөөгүй хүнүүдые доромжолхо, басаха гэхэ мэтээр hэнгэргүйгөөр ашалдаг байна...

Лидия Хунданова байгаалиhаа үгтэhэн бэлигтэй хүн юм. Гуша гаража ябаhан энэ хэhэндээ айхабтар ехэ хүдэлмэри хээ бшуу даа. Тэрэ ажалаа улам ольhотойгоор үргэлжэлүүлжэ байнхай, бэдэрэлгэ, туршалга хэжэ, Лидия Хунданова үсэд нэтэрүүгээр ажаллана. Энэ ехэ ажалынь тэрэнэй бэлиг шадабариhаа, байгаалиhаа үгтэhэн дөрүү номгон зангhаань, бээ дэгүүр абхуулха гэжэ hанадаггүй өөрынь hайн шанарhаа бүридэнэ. Тээд доктор болоhоной hүүлээр технологическа институдай айхабтар hайн, үндэр мэдэрэлтэ хүнүүдтэй суг хүдэлмэрилхэеэ ороо ха юм. Тус институдые залуу эрдэмтэдые үнэн зүрхэнhөө дэмжэдэг, эмхидхэлэй талаар гайхалтай hайн удэридагша Дамдин Шагдурович Фролов хүтэлбэрилнэ. Дамдин Шагдурович эрдэмтэ багшанараа үнэн зүрхэнhөө оролдожо хүмүүжүүлдэг, сагаа мэргэжэл шадабаряа дээшэлүүлхэ, үргэхэ хэрэгтэнь саг үргэлжэ туhалжа байдаг хүн юм. Эгээл иимэ, хүниие hайн, муу, бэлигтэй, бэлиггүй гэжэ илгадаггүй хүнэй хүтэлбэрилдэг технологическа институтда эрдэмтэн Хунданова ажаллана.

Институдай биохимиин кафедрые даагша, медицинын эрдэмэй бэлиг түгэлдэр залуу доктор Лидия Лукинична тантай гайхамшаг үндэр hайхан, эсэхэ сусахые мэдэхэгүй ажалай түлөө баяр баясхалан үнэн зүрхэнhөө хүргөөд, саашанхи зэмдатнай hайн hайханиие хүсэхыем зүбшөөгыт!

Африкан БАЛЬБУРОВ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

Аяар холын гушаад оноудта нэгэ иимэ мүрнүүдээр эхилhэн шүлэгые би сэдьхэлдээ тон дүтөөр абадаг бэлэйб:

Сүл губиhаа Байгал тээшэ
Сүлөөтэ hалхин хиидэнэ.
Харин мүнөөдэр загаhашан намайе
Байгалай долгин үлгыдэнэ...

Энэ шүлэгые Боохоной аймагай залуу буряад хүбүүн бэшэhэн түүхэтэй. Боохоной аймаг тэрэ сагта Алайрай, Эхирэд-Булгадай аймагуудтай нэгэн хамта Буряадай АССР-эй мэдэлдэ байhан юм.

1939 оной халуун нажарые мартадаггүйб. Би тиихэдэ «Бурят-Монгольский комсомолец» газетын редакцида харюусалгата секретаряар хүдэлмэрилжэ байгааб. Тиин удаадахи газетээ хайшан гэжэ гаргаха гээшэб гэжэ hанаагаа хатуушоод, зобожо hуугаа бэлэйб. Урид бэлдэгдэhэн материал гэжэ огто байгаагүй. Хэдыш журам сахил hайтай хүнүүд зунай халуунда бэеэ hула табижархидаг гэжэ үнинэй мэдээжэ юм. Нээрээ хүн бүхэнэй имагтал удаадахи номерто орохо материал бэлдээд, хойто тээнь газетэмнай гараха гэжэ огто мартажархихадань, хаанаhаа бэлдэгдэhэн элбэг материал байба гээшэб!

Тиигэжэ байтарни, почто асарба. Москваhаа ерэhэн нэгэ бэшэг абаад, ехэтэ гайхаба гээшэб. Задалан гэhээм, Москвагай багшанарай институдай студент Алексей Улановай бэшэг байба. Тэрэ Бүхэсоюзна хүдөө ажахын выставкые нээхэ талаар бэлэдхэлэй хүдэлмэриин хэгдэжэ байhан тухай хэдэн репортаж газетэдэмнай эльгээгээ hаа яахаб гэжэ бэшэhэн байба. Би ехэтэ баярлаа hэм. hүрхэйл юумэ гээшэ гүбэ. Тиихэ үедэ мэдээжэ болоhон поэт Алексей Уланов манай залуушуулай газетэдэ өөрынгөө туhые дурадхаба ха юм!..

Бидэ Алексей Улановай Москваhаа эльгээhэн hүрхэй зохид репортажнуудые түнхэглээ hэмди. Бэшэhэн бүхы юумээ авторай тон hайнаар мэдэхэ байhаниинь эли бэлэй. Павильонуудай барилга тухай бэшэнэ гү, выставкэдэ табигдаhан экспонадуудые зураглана гү, али хэн нэгэнтэй хөөрэлдэнэ гү — эдэ бүгэдэ тон hонирхолтойгоор, зохидоор, үнэн зүрхэнhөө бэшэгдэhэн байгаа.

Алексей Ильич Уланов бидэ хоёр үнинэй нүхэсэдэг бэлэйбди. Нэгэнгэ бэшэ городhоо ПВРЗ-дэ оршодог «Соцгородок» ошодог hэмди. Тэндэ Алексей Ильичэй эгэшэ ажаладаг, тэндэ байрладаг байгаа. Харин минии түрэлхид баhа тэндэ байдаг. Алексей Ильичтэй уулзаха бүхэндөө ходо хөөрэлдэшэдэг, уран зохеол тухай, хүдэлмэри тухайгаа, хүнэй hанаhаар болодоггүй харгы зам тухай — юрэдөөл энэ тэрэ юумэн тухай hаналаа андалдахаш. Алексей Ильич анханай айхабтар эшэмхэй, дөрүү номгон зантай хүн байhан юм. Дан үлүү дөрүү номгон зангынь бидэ, нүхэдэйнь, hанаа зобоодог, хайрлаха сэдьхэл түрүүлдэг hэн. Нээрээ даа!

1941 он болошобо гээшэ. Дайн эхилшэбэ. Сэрэгтэ татагдахадаа, уран зохеолшодой зүhэланда бүхэтэр нарhан доро hалхи шуурган тухай дуу бидэ дуулалдабабди. Дайнай hалхи шуурган манниие хоёр ондоо тээшэмнай таразгаа hэн. Алексей Ильич Уланов Сталинград эльгээгдэhэн юм. Эрэлхэг зоригтойгоор дайлалдаа. Хүндөөр шархатаад, госпитальдо эргалуулhанайнгаа hүүлээр, Улаан-Үдэеэ бусажа, ГИЯЛИ-да, хэлэ бэшэгэй, уран зохеолой ба түүхынгээ институтда, хүдэлмэрилжэ эхилбэ. Тэрэ тиихэдэ «Гэсэр» дээрэ хүдэлмэрилжэ байгаа. «Гэсэр» тухай юу хээ мэдэхэ уншагшадтаа иимэ юумэ hонуулха зэргэтэйб. Дайнай тээ урда тээ манай партиин ЦК болон СССР-эй засаг түрэ «Гэсэрэй» ойе hайндэрлэхэ шиидхэбэри гаргаhан байгаа. Энээнтэй дашарамдуулан, энэ ульгэрэй олон вариантые суглуулха, шудалха талаар эрдэм шэнжэлэлгын горитой хүдэлмэри ябуулха, эрдэм ухаанай болон уран hайханай найруулга хэхэ мүнгэ hомолхо гэлсэhэн юм. Би тэрэ үедэ ГИЯЛИ-да уран зохеол болон арадай аман үгын хэлтэсые даадаг байhан тула энэ ехэ хүдэлмэриин яажа хэгдэжэ байhые hайн hананаб. «Гэсэрые» шэнжэлхэ хүдэлмэридэ республикын эрдэм ухаанай хүдэлмэришэд, уран зохеолшод хабаадуулагдаа hэн. Сэхыень хэлэхэдэ, тэрэ үедэ эрдэмтэдшье, уран зохеолшодшье тон үсөөн — оройдоол арбан хургаараа тоолохоор байгаа hэн даа! Энэ талаар айхабтар эдэбхитэйгээр ажаллаhан арадай аман зохеол суглуулагшад, уран зохеолшод Дольён Мадасон, Данри Хилтухин, Родион Тугутов, Алексей Уланов, тиихэдэ арадай аман зохеол суглуулха ба шэнжэлхэ хэрэгэй аха заха Сергей Петрович Балдаев гэгшэдые тусхайлан нэрлэхэ дуран хүрэнэ. 1940—1941 оной хүйтэн үбэл шаргаар Эхирэд-Булгадай аймагаар ябаhанаа хэзээшье мартахагүйб. Сергей Петрович бидэ хоёр «Гэсэрые» мэдэхэ үльгэршэниие бэдэрээ бэлэйбди. Мантай элдэб ушаралта ябадал болоhон юм. Улаан-Үдэhөө мүнгэ хүлеэжэ, хоёр хоног гостиницада хооhо нойтоор байhаншье байгдана...

Партиин Буряадай обкомой бюрогой тогтоолоор «Гэсэрэй» зарим hалаануудые уран hайханай талаар найруулха хэрэгтэ Хоца Намсараев, Цэдэн Галсанов, Дольён Мадасон, Намжил Балдано мэтын мэдээжэ уран зохеолшод хабаадуулагдаа hэн. Хүдэлмэришье бусалшаба даа. Хүн бүхэн зоригжолтойгоор, үзэл бодолой үндэр мэдэрэлтэйгээр ажаллаа hэн. Энэ хүдэлмэриингөө түлөө хэншье мүнгэ абахаб гэжэ hанаашьегүй, алдар соло тухай бодоошьегүй. Бултыемнай «Гэсэр» зоригжуулдаг, парти болон правительствын зүгhөө манай агууехэ үльгэртэ табигдаhан айхабтар ехэ анхарал бидэндэ жэгүүр дали ургуулдаг байгаа.

hүүлээрнь дайн болошоо hэн. Бидэнэр булта ишэ тишээ тараа бэлэйбди. Удаань дайнай hүүлэй жэлнүүд оршобо. Эдэ жэлнүүдтэ hэнгэр үнгэгүй, мүртэй болдолгүй, эгээлэй болбосоролгүй хүнүүд «Гэсэр» гэжэ буряад арадай агууехэ үльгэрые усадхаха хэрэг хэжэ эхилээ hэн. «Гэсэр» гэжэ үльгэрые муушалhан статьянууд гараа, суглаа хураал дээрэ шүүмжэлээ. Статья бэшэhэн гү, али үгэ хэлэhэн хүнүүд өөhэдөө буряад арадай аман зохеолдо оройдоо хабаагүй. Гэсэрэй хөөрэгдэдэг хэлые мүртэй мэдэхэгүй гү, али оройдоош мэдэхэгүй тиимэ зон байhан юм. Тэдэ «мэргэжэлтэд» Гэсэр гээшэ шуhата Чингис хаан юм. Гэсэрэй хэhэн агууехэ юhэн дайн хадаа бүхы дэлхэйе эзэмдэхэ гэжэ hанаhан Чингис хаанай дайнуудые магтан дуулаhан үльгэр юм гэжэ байжа муушалдаг байгаа. Эгээл аягүйнь юуб гэхэдэ, «Гэсэрые» hайн мэдэдэг, тэрээнhээ гадна тэрэ «Гэсэрые» найруулха хүдэлмэри хэлсэhэн, бүри тэрээнhээ өөртөө нилээдгүй аша туhа абаhан зарим хүнүүд буряад арадай агууехэ үльгэрые хорото муухайгаар муушалhан, түбэй хэблэлнүүдтэ гараhан статьянуудта гараа табиhан байха юм.

Арадай аман зохеолдо гамтайгаар хандаха ябадалые залуушуулда хүмүүжүүлхэ еhотой, харин «Гэсэр» мэтын арадай агууехэ зохеолнуудые химгадахын, сэгнэхын тулада тэдэ зохеолнуудые мэдэхэ зэргэтэй гэжэ хэлэхын тулада би дайнай hүүлэй жэлнүүдтэ «Гэсэртэ» аягүй харшаар, hэнгэргүйгөөр хандаhан гашуудалта ябадалые эндэ дурдаба ха юмбиб.

СССР-эй эрдэм ухаанай Академиин Сибириин отделениин Буряадай таhагай олониитын эрдэмэй институдай арадай аман зохеолой хэлтэсые даагша, хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор Алексей Ильич Уланов тухай хөөрөөгөө үргэлжэлүүлээ даа. Зүб даа, олониитын эрдэм шэнжэлгын институтда иимэ хэлтэс бии юм. Тус хэлтэсые Алексей Уланов хүтэлбэрилхэл еhоороо хүтэлбэрилнэ. Юундэб гэхэдэ, Уланов үндэhэн арадаймнай агууехэ баялигые хардан гүрдэhэн, «Гэсэр» гэжэ үльгэрые хамгаалагшадые харшалhан хүнүүдтэй тулалдажа, өөрынгөө зүб байhые гэршэлжэ шадаhан хүн ха юм. Алексей Ильич буряад арадайнгаа агууехэ зохеолые зоригтойгоор хамгаалhан байна. Гэбэшье тэрэ хэсүү үедэ ондоо республика, ондоо областьнуудта ошожо, ажаллаха баатай болоо hэн.

Мүнөө арадаймнай оюун бэлигэй алтан дээжэ «Гэсэр» гэжэ агууехэ үльгэр ниитэ зоной аша туhада алба хэжэ байнхай. Намжил Гармаевич Балданогой согсолон найруулhан «Гэсэр» хэдэн удаа буряад хэлэн дээрэ хэблэгдээ. Совет элитэ ехэ поэт Семен Липкин «Гэсэрые» ород хэлэн дээрэ оршуулаа. Тэрэ оршуулгань «Байгал» журналда хэблэгдэжэ байнхай. Тиихэдэ тус оршуулга Москвагай «Гослитиздат» гэжэ хэблэлэй газарта гүйсэд дүүрэн ном боложо гараха юм. Алексей Ильич Уланов «Гэсэрэй» талаар эрдэм ухаанай хуралдаанда Париж уригдаад байна. Би үнинэйнгөө хани нүхэртэй тэрэ хуралдаанда хабаадалсажа, амжалта туйлахыень хүсэнэб.

«Гэсэрые» шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ саашадаа ажаллаха, шиидхэхэ hонин асуудалнууд үшөөл олон бии гээшэ. Хэрбээ дайнай hүүлэй жэлнүүдтэ дээрэ дурсагдаhан аягүй муу юумэнэй болоогүй hаа, бидэнэр арадай аман зохеолой энэ үндэр баялигые шэнжэлхэ талаар горитойхон юумэ хэhэн байха бэлэйбди. «Гэсэрые» мүнөө үедэ Монголдо, Япондо, Англида, США-да, Францида, Венгридэ, ФРГ-дэ, Чехословакида эрдэмтэд шэнжэлжэ байдаг юм гэжэ мэдэнэб. Бүхы дэлхэйн эрдэмтэдэй оролдолго, ажал өөрынгөө hайн hайхан үрэ дүнгые харуулха байха. Зүгөөр Буряадай «Гэсэрэй» асуудалнууд түбхын түрүүндэ манай орон дотор, манай Буряадта айхабтар үрэ дүн ехэтэйгээр, гүнзэгыгөөр, үсэд нэтэрүүгээр шэнжэлэгдэхэ еhотой гэжэ хэлэхэ байнаб. Эрдэм шэнжэлгын филиалай хүдэлмэриин түсэб соо арадай аман зохеолой таhагай хүдэлмэри ехэхэн hуури эзэлхэ зэргэтэй, мүн энэ таhагай шэнжэлхы ажалда естественнэ эрдэм ухаа шэнжэлгэдэ hомологдодогhоо дутуугүй хэмжээнэй мүнгэн зөөри hомологдохо, дутуугүй ехэ анхарал хандуулагдаха байха гэжэ би этигэнэб...

Ингэжэ бэшэжэрхеод — залд гэжэ абабаб. Юундэб гэхэдэ, профессор Филиппов юундэ ингэжэ бэшэбэш гэжэ гайхаhан харасаяа намай тээшэ шэглүүлhэн шэнги болобо ха юм. Бага наhанhаа хойшо өөрынгөө үндэhэн буряад арадай аман зохеолые ехэ hайн мэдэдэг, дурладаг Василий Родионович Филиппов өөрөө олониитын эрдэмэй институдай дэргэдэ Гэсэрэй хэлтэс нээхэ гэhэн оролдолго гаргаа бэшэ, аал?

Естественнэ эрдэмүүд, мүн гуманитарна эрдэмүүд олониитын дунда, мүн хүтэлбэрилхы хүнүүдтэ ямараар сэгнэгдэдэг, ямараар хандадаг бэ гэжэ өөрынгөө hанамжа эндэ хэлэхэ hанаатайб.

Би естественнэ эрдэмүүдые үнэн зүрхэнhөө хүндэлдэг хүм. Эдэ эрдэм ухаанай нилээд олон түлөөлэгшэдые танихашье байхаб. Жэшээлхэдэ, таби наhанайм ойтой дашарамдуулан, намайе амаршалhанайнь түлөө физическэ химиин талаар томохон мэргэжэлтэдэй нэгэн академик Николай Маркович Эмануэльдэ гүн сэдьхэлэй баяр баясхалан хүргэнэб. Намайе үгтан абажа, хани халуунаар айлшалуулhанайнь түлөө ядерна физикын Новосибирскын институдай директор Андрей Михайлович Буткерта ехэ hайниие хэлэхэ байнаб. Хүдөө ажахын талаар олон тоото эрдэмтэдые оруулалсангүйгөөр геологуудай, химигүүдэй, биологуудай дунда тон олон хани нүхэдтэй хүм. Тиимэhээ естественнэ эрдэмүүдэй аша туhые би сэгнэдэг, хүндэлдэг хүм гэжэ дабтан хэлэхэ эрхэтэйб. Гэхэтэй хамта гуманитарна эрдэмэй түлөөлэгшэд естественнэ эрдэмэйхидтэй жэшээлхэдэ, олониитын үмэнэ хоердохи hуурида табигдаха, тэдээндэ дээдэ хүтэлбэрилэгшэдэй зүгhөө анхарал багаар хандуулагдаха ямаршье үндэhэн байха еhогүй гэжэ хэлэхэ hанаатайб. Гуманитарна эрдэмэй түлөөлэгшэдые илгаха, тоомжогүйгөөр хандаха ябадал эндэ тэндэ хаа-яа үзэгдэдэг хадань, би ингэжэ дуугарнаб. Иимэ ябадал гомдолтой байхынгаа хажуугаар гайхалтай байнал. Имагтал математикын формуло, физикын жама еhые мэдэхэдээл, болбосоронги шанартай болошохо гэhэн удхатай бэшэ юм бшуу. Хүн гээшэ алибаа талаараа болбосон хүгжэлтэтэй гэгдэхын түлөө гансахан лэ сахилгаан түргэн нейтронууд тухай мэдээсэлээр ухаагаа баяжуулха бэшэ, мүн уран hайханай зураглалаар, уран шүлэгэй мэдэрэлээр дамжуулан, ажабайдалай хуули еhые мэдэжэ абаха, Моцарт болон Шекспирэй агууехэ сэсэн мэргэн зохеолнуудые ойлгохо, Рафаэль болон Рублёвой, Толстой болон Достоевскиин бууралшагүй hүр hүлдыень мэдэрхэ зэргэтэй. Тоо бодолгын электронно машинанууд математикын эгээн орео бэрхэтэй бодолгонуудые хэдыш сэсэн, ямарш агууехэ математигай үрдихэгүй түргөөр, алдуугүй зүбөөр бодоод хаяха байха. Харин ямаршье сэсэн машина литературна зохеолые заха үзүүрээр шэнжэлжэ, сэгнэжэ заяандааш шадахагүй.

[Түгэсхэлынь удаадахи номерто].

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

«БАЙГАЛАЙ» ТАБАДАХИ НОМЕР

Буряадай Уран зохеолшодой холбооной үмэнhөө хоер hарадаа нэгэ удаа гаража байдаг «Байгал» журналай табадахи номер буряад хэлэн дээрэ гаража, үргэн олон нийтэ уншагшадта шэнэ шэнэ hонирхолтой зохеолнуудые дурадхаба.

Д.-Д. Дугаров «Хангайн дуран» гэhэн романайнгаа хоердохи номые хэблүүлбэ. Түрүүшын романиинь түс журналда гараhан түүхэтэй. Тиимэhээ уншагшад түрүүшынь номой танил болоhон геройнуудтой дахин уулзажа, хүнэн үйлэ хэрэгүүдтэй ... танилсаха аргатай болоно. «Шэнэ зохеолнууд» гэhэн гаршаг доро поэт Булат Жанчиповай тоб гэмэ уянгата рассказууд оруулагданхай.

Николай Шабаев униха нэй шүлэгөөр hонирходог республикын газетэнүүдтэ шүлэгүүдээ хирэ-хирэ болоод барлуулдагшье hаа, журналда шэнэ шүлэгүүдээ түрүүшынхиеэ толилуулба.

«Очерк, публицистикын» буланда Владимир Галсановай «Түрүүшынхид» гэhэн публицистикэ үгтэбэ. Аха нютагайнгаа урданай ба мүнөөнэй эрхэ байдалhаа үндэhэлэн, нютагайнгаа эхэнэрнүүдэй боложо байгаа шэнэ хубилалтануудта хубитаяа яажа оруулалсажа байhан тухай автор үргэнөөр удхална. Мүн лэ энэ гаршаг доро Доржи Дамбаевай «Хэзээшье мартаха ёһогүйбди» гэhэн очеркнууд тунхаглагдаба. Афганиста ерэдай эрхэ сүлөөтэ байдалай түлөө 15 мянган совет сэрэгшэд ами наhаяа алдаа гэжэ мэдэнэбди. Буряад оронhоо 500 гаран интернационалист-сэрэгшэд тэндэ хабаадалсаhан, мэндэ буусаhан хүбүүдтэй уулзажа, журналист Д. Дамбаев hонирхолтой материал суглуулаа.

«Байгал үхибүүдтэ» гэhэн булан соо поэт Г. Дашабыловай «А»-hаа «Я» хүрэтэр гэhэн шог ёгтотой шүлэгүүд, Д. Сультимовай «Хүүгэд тухай үгүүлэлнүүд» үгтэнхэй.

Буряадай бэлигтэй поэт Д. Улзытуев тухай дурасхаал, шүлэгүүд олоор хэблэгдэhэн. Нютагайнь хүбүүн, бага наhанhаа Дондогые дахажа ехэ болоhон Валерий Дабаев «Дондогной, нүхэдни, нютагни...» гэhэн hонирхолтой дурдалга гаргаба.

Сэлэнгын буряадуудай үльгэрнүүд тухай шэнжэлэл Мария Намжилова, Ц. Дондокой hүүлшын үдэрнүүд тухай үнэн үгэ Иннокентий Болдогоев гэгшэд бэшэнэ.

Ц. ДОНДОКОВ.

ОБЛИГАЦИ — ЮРЫН СААРҺАН ГҮ?

Процентгүй урьhаламжын облигацинуудые худалдажа абааб. 1993 ондо эдэ облигацинуудаар шухала эд бараа худалдажа абахада болохо юм гэлсэнэ. Нөөсэлгын банкда ошожо, эдэ облигацинуудые ямар магазинуудта бүридхэлдэ абахаб гэжэ асуухадамни, юушье хэлэжэ үгөөгүй.

Юушье мэдэхэгүй, юрын лэ саарhа бариад hуужа байха гүб гэжэ hанаагаа зобожо эхилээб. Облигацинуудай түлөө яhалашье ехэ мүнгэ түлөө ха юмбиб.

А. ГОРДЕНКОВА,
уншагша.

Бидэ худалдаа наймаанай министерствын наймаанай таhагтай холбоо тогтоожо, тэндэхи ажалшан Людмила Васильевна Дроздовада хандажа, хэрэг байдал тухай хөөрэжэ үгэхыень, уншагшын асуудалда харюусахыень гуйбабди:

1990 ондо, мүн 1991 оной эхиндэ гаргүйсэдком процентгүй урьhаламжын облигацинуудаар ямар юумэ худалдажа абаха тухай гурим зохеохонь. Бүхы юумэ бэлдэhэнэйнгээ удаа тэрэ бүхы мэдээнүүдээ манадта, үшөө тиихэдэ худалдаа наймаанай министерстводэ дамжуулха уялгатай. Худалдаа наймаанай организацинууд иимэ гурим дүримэй үндэhөөр ямар магазинуудта облигацинуудаар шухала эд бараа худалдажа абахые тодоруулха.

1991 ондо бидэ хүдэлмэрээ дүүргэжэ, хэблэлдэ дүнгүүдые гаргуулхабди. Иигэжэ облигацинуудай эзэд ямар магазинуудта хандахаяа мэдэхэ болоно.

Республиканска газетэнүүдтэ дүнгүүд тушаа материалнуудай гарахые хүлеэгты.

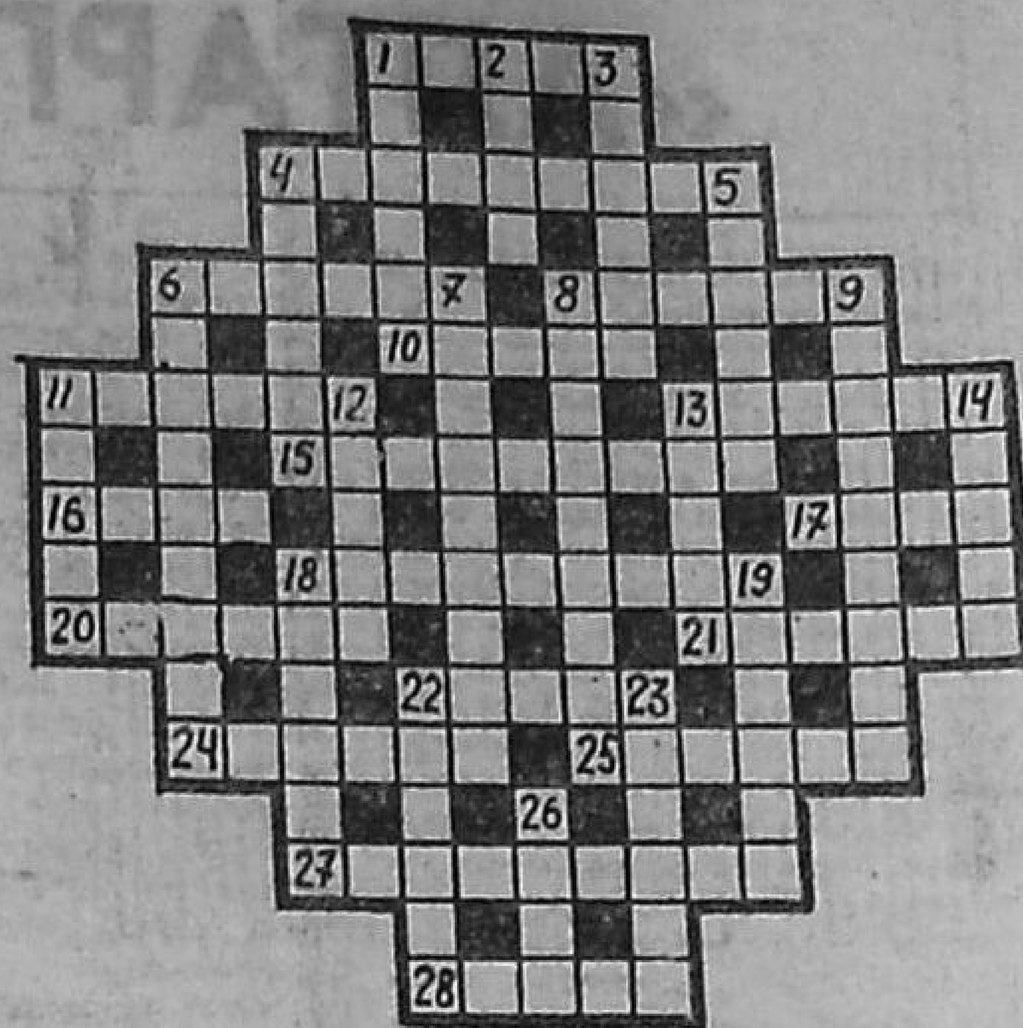

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Драма Г. Ибсена. 4. Туркменский советский писатель. 6. Венгерский народный танец. 8. Бесцветный газ. 10. Старинное русское судно. 11. Бог торговли, покровитель дорог. 13. Бумага для черчения и рисования. 15. Участок, оборудованный для обучения вождению боевых гусеничных машин. 16. Хвойная ветка. 17. Дошкольное детское учреждение. 18. Подножие памятника, статуи. 20. Декоративная птица семейства фазановых. 21. Предоставление помещения на договорных началах. 22. Река в Грузии. 24. Орган размножения у растений. 25. Русский народный танец-пляска. 27. Член сельскохозяйственной артели. 28. Переносная радиостанция.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Большая многовесельная парусная шлюпка. 2. Полудрагоценный камень. 3. Разговор двух сторон. 4. Парусный военный корабль. 5. Хижина индейцев Северной Америки. 6. Город в Вологодской области. 7. Дощечка для палисадника. 8. Основание здания. 9. Правитель какой-либо области с особыми полномочиями. 11. Один из аллюров лошади. 12. Гостиная, приемная для гостей. 13. Роман И. Стаднюка. 14. Злая волшебница в опере М. Глинки «Руслан и Людмила». 18. Древнегреческий художник. 19. Каждый из двух малых кругов небесной сферы. 22. Машина для скручивания чайного листа. 23. Тонкая, скрытая насмешка. 26. Военнослужащий, рядовой.

ХАРЮУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Каланча. 5. Хомяков. 11. Рекортан. 12. Цитадель. 15. Бактериология. 16. Президиум. 17. Тонна. 20. Голованов. 23. Никелирование. 26. Шарманка. 27 Скважина. 29. Эквадор. 30. Лопасть.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 2. Акр. 3. Арка. 4. Чердак. 6. Оказия. 7. Япет. 8. Обь. 9. Пантера. 10. Винокур. 13. Фразеология. 14. Конденсатор. 18. Розетка. 19. Мозаика. 21. Фигаро. 22. Динамо. 24. Урна. 25. Зима. 26. Шик. 28. Аут.

Соносхол

КИНО

«ДРУЖБА»

ЗАКОЛДОВАННЫЙ МАЛЬЧИК — в 9-50, КЛЕЩ (2 серии)— в 13-50, 18-40, ДРУГ БЕДНЫХ (2 серии)—в 11-20, 16-10, 21.

«РОДИНА»

ПОСЛЕ ВОЙНЫ МИР — в 10, 16-20, СЕРДЦЕ АНГЕЛА — в 12, 20, НАШ ЧЕЛОВЕК В САН-РЕМО — в 14-10, 18, 22.

«ПРОГРЕСС»

Красный зал — СЕТИ ЛЮБВИ (2 серии)— в 10, 13-20, 16-20, 19-20.

Зеленый зал — ЛОВУШКА ДЛЯ ОДИНОКОГО МУЖЧИНЫ — в 9-40, 11-30, 13-20, 15-10, 17, 18-50, 20-40.

«ОКТЯБРЬ»

АЛЕНЬКИЙ ЦВЕТОЧЕК — в 9-40, ПОСЛЕДНИЙ ЗОВ ЛЮБВИ (2 серии)— в 11-10, 15-10, 17-40, 20-10, СВЕТИК — в 13-40.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000. г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический —2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования, переводов—2 40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской ССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.